

Revija za družbena vprašanja

TEORIJA in PRAKSA

10

1971

letnik 8

iz vsebine

- FRANCE HOČEVAR: Socialistična demokracija in kultura v političnem življenju
- MARA BEŠTER: Družbene službe v samoupravnem socializmu
- FRANC UREVC: Gospodarski sistem in gospodarsko ravnanje
- MIRO MASTNAK: Povezovanje Slovenije z mednarodnim gospodarstvom
- OKROGLA MIZA: Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije
- MARIJAN SVETLIČIČ: Kriza mednarodnega monetarnega sistema
- PETER BOŽIČ: Družbena odgovornost, nadzorstvo in besedna proizvodnja
- MITJA KAMUŠIČ: Pluralistični model upravljanja podjetij

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNISKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevnar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevec, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mah-
kovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-
Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlač

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 341-461 int. 232

1971

10

NAROČNINA:

Letna naročnina za *posameznike* 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za *organizacije* letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za tujino je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din.

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2. Fakulteta za sociologijo, po-
litične vede in novinarstvo — za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN:
501-620-7-32040-10-646 — za revijo Teorija
in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20 v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
čankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkove
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
oktober 1971

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 10, str. 1329—1504, Ljubljana,
oktober 1971

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 10, str. 1329—1504, Ljubljana,
oktober 1971

vsebina

FRANCE HOČEVAR: Socialistična demokracija in kultura v političnem življenju 1331

ČLANKI, RAZPRAVE:

MARA BESTER: Družbene službe v samoupravnem sistemu 1338

FRANC UREVC: Gospodarski sistem in gospodarsko ravnanje 1351

MIRO MASTNAK: Povezovanje Slovenije z mednarodnim gospodarstvom 1359

OKROGLA MIZA:

Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije 1369

POGLEDI, KOMENTARJI:

MARJAN SVETLIČIČ: Kriza mednarodnega monetarnega sistema 1393

KONRAD DERLINK: Materialno socialno stanje družin v občini Kranj 1405

ODMEVI:

MILIVOJE DJURIČ: Ob članku Dušana Bibra 1421

PETER BOŽIČ: Družbena odgovornost, nadzorstvo in besedna proizvodnja 1426

DELOVNE ORGANIZACIJE:

MITJA KAMUŠIČ: Pluralistični model upravljanja podjetij 1433

ZNANOST IN DRUŽBA:

ANDREJ KIRN: Ideologija in znanost 1445

MNENJA:

MATEVZ KRIVIC: Notranjepartijska demokracija v deklaracijah in praksi 1452

DRUŽBA IN ARMADA:

LAZAR ĐUROVSKI: Občina v sistemu vseljudske obrambe 1460

BREZ OVINKOV:

M. D. MURKO: O enotnosti 1473

S. SPLIHAL: Drugi o nas 1476

D. KOŠMRLJ: Tekma za vpliv nad Azijo 1478

J. STANIČ: Zadnji odhod iz pozabe 1480

V. OŠLAK: Kako me je pogrelo »Ognjišče« 1482

B. SEŠT: Demokratična načela tov. Splihala 1485

PRIKAZI, RECENZIJE:

Korčulanska poletna šola 1971 (D. Purg) 1487

Zagovor politologije (A. Bibič) 1489

Kronika 1492

Iz domačih revij 1495

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1496

Avtorski sinopsisi 1501

CONTENTS

FRANCE HOČEVAR: Socialist Democracy and Culture in Political Life 1331

ARTICLES, STUDIES:

MARA BESTER: Social Services in Self-management System 1338
FRANC UREVC: Economic System and Economic Behaviour 1351
MIRO MASTNAK: Connection of Slovenia with International Economy 1359

ROUND TABLE:

Social Conflicts and Socialist Development of Yugoslavia 1369

VIEWS, COMMENTS:

MARJAN SVETLIČIĆ: The Crisis of the International Monetary System 1393
KONRAD DERLINK: The Material Social Position of Families in the Commune of Kranj 1405

ECHOES:

MILIVOJE DJURIC: To the Article by Dušan Biber 1421
PETER BOŽIĆ: Social Responsibility, Control and Word Production 1426

WORKING ORGANIZATIONS:

MITJA KAMUŠIĆ: Pluralist Model of Management in Enterprises (in the world and with us) 1433

SCIENCE AND SOCIETY:

ANDREJ KIRN: Ideology and Science 1445

OPINIONS:

MATEVŽ KRIVIC: Democracy in the Party in Declarations and in Practice 1452

ARMY AND SOCIETY:

LAZAR ĐUROVSKI: Commune in the System of General Defence 1460

STRAIGHT AWAY:

M. D. MURKO: Unity 1473
S. SPLIHAL: Other People about Us 1476
D. KOŠMRLJ: Rivalry for the Influence over Asia 1478
J. STANIČ: The Last Departure from Oblivion (at the death of N. Krushev) 1480
V. OŠLAK: How I was Warmed by »Ognjišče« 1482
B. ŠEST: The Democratic Principles of Mr. Splihal 1485

REVIEWS, NOTES:

Summer School at Korčula 1971 (D. Purg) 1487
Defence of Political Sciences (A. Bibič) 1489
Chronicle 1492
From domestic reviews 1495

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 1496

Author's Synopses 1501

СОДЕРЖАНИЕ

ФРАНЦЕ ХОЧЕВАР: Социалистическая демократия и культура политической жизни 1331

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

МАРА БЕШТЕР: Общественные службы в системе самоуправления 1338
ФРАНЦ УРЕВЦ: Экономическая система и хозяйственность 1351
МИРО МАСТНАК: Связи Словении с международной экономикой 1359

ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ:

Общественные конфликты и социалистическое развитие Югославии 1369

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

МАРЯН СВЕТАЛИЧИЧ: Кризис международной монетарной системы 1393
КОНРАД ДЕРЛИНК: Материально-социальное положение семей в общине Крань 1405

ОТКЛИКИ:

МИЛВОЕ ДЖУРИЧ: В связи со статьей Душана Бибера 1421
ПЕТЕР БОЖИЧ: Общественная ответственность, контроль и словесность 1426

ТРУДОВЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ:

МИТЯ КАМУШИЧ: Плуралистическая модель управления предприятиями (в мире и у нас) 1433

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

АНДРЕЙ КИРН: Идеология и наука 1445

МНЕНИЯ:

МАТЕВЖ КРИВИЦ: Внутривнутрипартийная демократия в декларациях и на практике 1452

ОБЩЕСТВО И АРМИЯ:

ЛАЗАР ДЖУРОВСКИ: Община в системе всенародной обороны 1460

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

М. Д. МУРКО: Об единстве 1473
С. СПЛИХАЛ: Другие о нас 1476
Д. КОШМРЛА: Состязание за влияние в Азии 1478
Я. СТАНИЧ: Последний путь из забвения (по поводу смерти Н. Хрущева) 1480
В. ОШЛАК: Как меня подожгло »Огньишче« (»Очаг«) 1482
Б. ШЕСТ: Демократические принципы тов. Сплихаала 1485

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

Летняя школа 1971 на Корчуле (Д. Пург) 1487
В защиту политологии (А. Бибич) 1489
Хроника 1492
По страницам наших журналов 1495

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 1496

Авторские синопсисы 1501

Socialistična demokracija in kultura v političnem življenju

Premagujemo stanje, v katerem smo se zadnja leta znašli, stanje, katero bi lahko označili na različne načine: z zastojem, z utrujenostjo, itd. Stanje, ki je porojevalo mnoge dileme in konflikte, črpalo naše ustvarjalne sile in nas psihološko mučilo. Dopuščamo, da do takšnega stanja lahko pride iz različnih vzrokov. Ne more pa biti dvoma, da je to znamenje, da so prišli v krizo neki temeljni odnosi v družbi, da so se na tej podlagi razšli interesi, zaostriła določena vprašanja, pojavili konflikti. Bil je to opomin, da moramo v družbo vnesti določene inovacije, odpreti možnosti in perspektivo za razvoj družbenih odnosov, razrešiti vprašanja, ki so porajala nesporazume in konflikte.

Docela razumljivo in razumno je, da nismo iskali improviziranih kratkoročnih rešitev, ampak se lotili ugotavljanja temeljnih vzrokov posameznih pojavov, spreminjanja stanja v njegovih koreninah in iskanja kompleksnih rešitev, ki naj kot celovit nov sistem dolgoročno delujejo. Zato prav zdaj nastajajo ustavni amandmaji, nastaja koncept dolgoročnega razvoja, v pripravi so nove sistemske rešitve s področja gospodarstva (zunanja trgovina, devizni sistem). Ves ta napor lahko razumemo kot težnjo za kompleksno inovacijo družbenoekonomskega in političnega sistema, kot korak naprej v razvoju samoupravnih odnosov in socialistične demokracije. Vse te spremembe in inovacije pa nam omogočajo, da tudi odprta vprašanja, predvsem na gospodarskem področju, rešujemo in rešimo bolj energično in bolj načelno z novih, bolj samoupravnih izhodišč.

V prvi etapi spreminjanja in dopolnjevanja zvezne ustave smo osredotočili svojo pozornost in napore na dve vprašanji, ki sta odločilnega pomena za podobo in perspektivo naše družbe: položaj delavca v celotnem kompleksu družbenih odnosov in položaj narodov in narodnosti v jugoslovanski federaciji. V zvezne ustavne amandmaje smo zapisali rešitve teh dveh in z njima povezanih vprašanj na način, ki je logično nadaljevanje razvoja, katerega smo zastavili v bistvu že pred dvajsetimi leti z uvajanjem samoupravljanja in ga zlasti izpopolnili po letu 1963.

S tem, da smo v sami ustavi opredelili, kakšen naj bo položaj delavca v združenem delu in prek tega v vseh drugih družbenih odnosih, zgublajo tla pod nogami vse tiste rešitve, vsi tisti odnosi, ki s sedanjo ustavno ureditvijo niso v skladu.

Pred nami pa je naloga, da vse te rešitve, ki so v nasprotju z ustavo, odpravimo, da uveljavimo odnose, kot jih predvidevajo novi ustavni amandmaji. To pa vsekakor ni preprosto in mehanično opravilo, ki bi ga lahko izvedli samo v formalnopravnem smislu z ugotavljanjem, kaj je v nasprotju z novimi ustavnimi amandmaji. To formalno pravno delo je vsekakor treba opraviti. Hkrati pa je treba proučiti mnoga vprašanja, mnoge modalitete, da bodo lahko rešitve, kot jih predvidevajo ustavni amandmaji, zaživele kot celovit nov sistem. Prav gotovo nam ne gre samo za to, da bomo imeli v ustavi in zakonodaji zapisan konsistenten sistem družbenih odnosov, ampak gre obenem za to, da ta sistem v celoti zaživi v praksi. To pa pomeni, da nas čaka reševanje mnogih vprašanj, ki so zvezana s praktičnim funkcioniranjem novega sistema. Prepričani smo, da se bo v praksi pojavilo veliko vprašanj, ki jih nismo rešili in tudi nismo mogli rešiti v ustavnih amandmajih, so pa pomembna za skladno delovanje samoupravnega sistema.

Daljnosežne spremembe smo vnesli v ustavo glede jugoslovanske federacije. Z njimi smo pogumno in našim razmeram ustrezno rešili nekatera vprašanja, ki so ključnega pomena za skupno in vendar samostojno življenje številnih narodov in narodnosti, ki živijo v jugoslovanski federaciji. Ni nobenega dvoma, da je prišlo do skrajne zaostritve med potrebo in zahtevo po večji vlogi in samostojnosti republik in pokrajin in pa prevelikim težiščem oblasti in funkcij v zveznih organih.

To nasprotje je bilo rešeno tako, da je bila v največji meri okrepljena vloga in samostojnost republik, federacija pa omejena na tiste funkcije in pristojnosti, katere opravlja v skupnem interesu vseh republik in pokrajin, te pa so enakopravno udeležene pri opravljanju teh funkcij in zato nosijo tudi vso odgovornost.

To je za našo republiko nov položaj, v kakršnem doslej še ni bila in ki ji omogoča in obenem terja, da v največji meri samostojno zaživi, da samostojno oblikuje in ureja življenje v republici in soustvarja politiko v federaciji. Prav zato, ker smo v takem položaju prvič v zgodovini, je velika nevarnost, da bodo šle stvari po starem, da se ne bomo v zadostni meri zavedeli našega novega položaja, da se bomo preveč zgledovali po drugih, namesto da bi se ukvarjali s svojo resničnostjo. To nevarnost moramo imeti pred očmi tako pri delu za novo republiško ustavo kakor tudi pri praktičnem oblikovanju slovenske države in demokratične samoupravne skupnosti, pri oblikovanju in izvajanju njene politike.

Razumljivo je, da moramo pri snovanju republiške ustave izhajati iz skupaj zasnovanega sistema socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Iz enotnih temeljev političnega sistema

in vseh drugih rešitev, ki smo jih oblikovali skupaj z drugimi republikami in pokrajinami in jih sporazumno z njimi vnesli v zvezne ustavne amandmaje. Potruditi pa se moramo, da bomo v republiški ustavi rešili tudi vsa tista vprašanja, ki izhajajo iz naših potreb, in na način, ki ustreza našim pogojem in razmeram. Niso pri tem pomembne samo nekatere posebnosti, ki so nastale v naši daljni zgodovini in ki se izražajo v naši kulturi, izobrazbi, načinu življenja in podobno. Upoštevati je treba tudi vse tiste posebnosti, ki so v našem življenju nastale v času narodnoosvobodilne vojne in po njej, ustanovitev OF, način političnega življenja, odnos do Slovencev v zamejstvu, odnos do narodnih manjšin v Sloveniji, strukturalne spremembe v družbi, strukturalne spremembe v gospodarstvu, drugačen razpored proizvodnih faktorjev, osebno delo, nerazvita področja in podobno. Prav tako bi bilo treba izhajati iz naših razmer pri urejanju vseh tistih vprašanj, ki v največji meri vplivajo na položaj in možnosti občanov, to so: delovanje krajevnih skupnosti, komunalno gospodarstvo, stanovanjska gradnja, izobraževanje, zdravstvo, zaposlovanje, pokojninsko zavarovanje, socialna skrb in varnost, otroško varstvo, položaj zaposlenih žena, itd. Na teh področjih smo v veliki meri že uveljavili nekatera splošna izhodišča, katera bi lahko vnesli v ustavo kot dopolnitve družbenoekonomskih odnosov ali na drugem mestu.

Posebno pozornost zaslužijo vprašanja o občinah in njihovem položaju, o vlogi in pristojnostih, o raznovrstnih odnosih, ki nastajajo med občino in občani, krajevnimi skupnostmi, delovnimi organizacijami, drugimi skupnostmi in organizacijami, o njihovi funkciji usklajevanja in povezovanja interesov, o njihovi samoupravnosti, materialni podlagi in odnosih z republiko, itd.

Naša republika je že dosedaj uredila nekatera vprašanja v zvezi s strukturo in vlogo republiških organov na poseben način. V zvezi s pripravljanjem nove republiške ustave se ponuja priložnost, da gremo naprej po poti samostojnega iskanja in reševanja. Vprašanje, kaj je to republika, smo v bistvu že rešili z zveznimi amandmaji. Tudi to rešitev lahko do neke mere prilagodimo našim potrebam in razmeram. Veliko več pa lahko storimo odtod dalje, ko bomo reševali vprašanje vloge republike nasploh, njene funkcije in pristojnosti na posameznih področjih, funkcije in pristojnosti posameznih republiških organov in njihovih medsebojnih odnosov, vprašanje demokratizacije republike, vprašanje, kako celotno vlogo in funkcije republike rešiti v skladu z razvojem samoupravljanja in samoupravnimi odnosi v celotni družbi, itd.

Ni bil naš namen, da bi našli vsa vprašanja, pri reševanju katerih lahko upoštevamo nekatere naše posebnosti. Naš namen je le, da bi z ugotovitvijo, da ta vprašanja niso maloštevilna in tudi ne nepomembna, spodbudili k temu, da bi se samostojno in ustvarjalno lotili priprav za novo republiško ustavo. Zato je potrebno proučevanje teh vprašanj in pripravljanje njihovih rešitev v novi ustavi posta-

viti na najširšo podlago, pritegniti vse ustanove in posameznike, ki k temu lahko kaj prispevajo. Če tega ne bomo storili, se bomo ukvarjali s formulacijami namesto z rešitvami, kar vsekakor ni isto.

V zvezi s pripravljanjem ustave, tako zvezne kot republiške, bomo postavili na novo osnovo vrsto ključnih rešitev, bomo pravzaprav prenovili sistem obstoječih družbenoekonomskih odnosov in prav tako politični sistem. To dejstvo nas navaja k razmišljanju o tem, ali bomo hkrati ukrenili vse potrebno, da bo ta sistem skladno funkcioniral v praksi. Omenili smo že na nekaterih mestih, da bomo morali storiti še marsikaj, da bomo posamezne načelne rešitve, ki smo jih, ali bomo zapisali v ustavo, zaživele. Mislimo pa, da se to vprašanje postavlja še z raznih drugih vidikov in razsežnosti.

V funkcioniranje novega sistema se bodo morali namreč skladno vključiti tudi vsi tisti njegovi posamezni deli, ki se jih z ustavnimi spremembami ne dotikamo ali pa se jih dotikamo v najmanjši možni meri.

To se predvsem nanaša na delovanje družbenopolitičnih organizacij, na delovanje sindikatov, Socialistične zveze delovnega ljudstva in Zveze komunistov. V sistemu in življenju samoupravne demokracije imajo družbenopolitične organizacije veliko vlogo in odgovornost, kar je le v najbolj splošnih potezah povedano tudi v ustavnih načelih. Vsekakor je to priložnost, da razmislimo o tem, ali je v ustavi o teh nepogrešljivih organizmih sistema socialistične demokracije povedano dovolj ali pa je potrebno njihovo vlogo in funkcije obdelati bolj podrobno in pri tem bolj opredeliti tudi položaj pravice in dolžnosti občana (SZDL) in delavca (sindikati) v njih.

Gre pa tudi za to, da vsi ti organizmi svojo vlogo in funkcije opravljajo v okvirih spoznanj in rešitev, ki so izražene v številnih njihovih lastnih dokumentih kot rezultat navora, da se prilagodijo doseženi stopnji razvoja samoupravne demokracije in hkrati k temu razvoju s svoje strani prispevajo nove spodbude. Vsa ta spoznanja, pridobitve in rešitve so del enotnega sistema samoupravne demokracije in brez njihovega uresničevanja v praksi bi bili samoupravljanje in samoupravna demokracija bistveno prizadeti.

Tako ne more biti nobenega dvoma, da je bila rešitev vprašanja, kaj je vodilna vloga Zveze komunistov v pogojih samoupravne demokracije in kako jo v teh pogojih uresničujemo, odločilnega pomena za razvoj samoupravljanja in samoupravne demokracije v naši deželi. Ne more biti nobenega dvoma, da v tem razvoju ne bi mogli priti tako daleč, če ne bi poprej rešili tega in še drugih vprašanj o tem, kakšno vlogo naj imajo posamezne družbenopolitične organizacije in kako naj jo v tej družbi opravljajo. Od teh spoznanj in teh rešitev zato ne smemo odstopati, saj bi sicer povzročili neugodne posledice funkcioniranju celotne družbe, vrnil bi se v položaj in znašli pred dilemami, ki smo jih že uspešno rešili.

Vodilna vloga Zveze komunistov se izraža v tem, da pravočasno razpravlja in določa ključne rešitve našega socialističnega razvoja,

da je torej v tej družbi tista ustvarjalna in kohezivna idejnopolitična sila, ki nosi največjo odgovornost za utrjevanje in nadaljnje razvijanje socialističnih odnosov. To svojo vlogo pa Zveza komunistov toliko lažje opravlja, kolikor boljše funkcionirajo vsi drugi dejavniki, katerim so zaupane posamezne vloge in pristojnosti v celotnem sistemu socialistične demokracije. Njene vloge gotovo ni moč omejevati na določena vprašanja ali na določena področja, kakor ni moč predvideti, kateri problem ali vprašanje bo v danem položaju ali trenutku najpomembnejše v družbenem razvoju. Gotovo pa je, da je naša družba razvila številne organizme, ki so sposobni, da samostojno delujejo, da v okviru zaupane jim vloge in pristojnosti posameznega vprašanja samostojno rešujejo. Tudi vprašanje odgovornosti mora biti rešeno na tej podlagi, da vsakdo nosi samostojno in vso odgovornost za funkcijo in dolžnost, ki jo opravlja, ne glede na to, ali gre za organizacijo ali za posameznika.

Prav v zvezi z razvojem samoupravljanja in samoupravne demokracije smo se jugoslovanski komunisti ukvarjali z vrsto vprašanj, ki jih je prinašal razvoj. Odkrito in pogumno smo spregovorili in opredelili svoja stališča do vrste vprašanj, ki so v mnogih drugih deželah prekrita s stereotipnimi frazami in so tabu, o katerem se ne razmišlja in ne razpravlja. Pred naše delovne ljudi smo razgrnili ne samo vprašanje razrednega boja, marveč tudi vprašanje etatizma, odtujevanja, vprašanje centrov odločanja, vprašanje predstavniške in neposredne demokracije, vprašanje ustvarjanja in delitve dohodka in mnogo druga vprašanja, ki so pomembna za razumevanje in ocenjevanje družbenoekonomskih in političnih odnosov v družbi. S tem smo veliko pomagali k osveščanju proizvajalcev in občanov, spodbudili smo njihov interes in aktivnost pri urejanju in reševanju vprašanj in njihovih delovnih organizacijah, v krajevnih skupnostih in občinah, v interesnih skupnostih, v republiki in v federaciji.

Samoupravljanje predpostavlja aktivno delovanje velikega števila ljudi v javnem življenju, predpostavlja politizacijo ljudi v najširšem smislu, predpostavlja najraznovrstnejše oblike samoupravne demokracije, njihovo odprto in javno delovanje, predpostavlja celo omrežje raznih samoupravnih mehanizmov, med katerimi imajo važno vlogo tudi vse družbenopolitične organizacije in še posebno Socialistična zveza delovnih ljudi in sindikati.

Tudi SZDL in sindikati so se in se še ukvarjajo z vprašanjem svoje vloge v razvoju socialistične demokracije. Tudi ti dve organizaciji, vsaka na svoj način in v svojem delovnem področju, sindikati med proizvajalci in SZDL med občani, opravljata izredno pomembno vlogo v sistemu socialistične demokracije, s tem da spodbujata, povezujeta in usmerjata njihove napore, da organizirano, zavestno in ustrezno rešujejo vprašanja in probleme. Skozi ti organizaciji se pretaka življenje tako, kakršno je. V njih prihajajo do izraza različni interesi, stališča, pogledi, včasih tudi protislovni. Ti organizaciji se takemu položaju ne moreta izogniti, nasprotno, samoupravljavci in

občani morajo imeti možnost in pravico, da iznašajo in se potegujejo za svoje interese, stališča, mnenja in pobude, ki se v njih soočajo.

Ljudje morajo imeti možnost in pravico, da brez strahu in posledic izrazijo svoje mnenje, stališče in argumente, ne glede na to, ali je to »sprejemljivo«, »na liniji« ali v skladu z nazori kake avtoritete.

Te organizacije pa seveda morajo razviti samoupravnemu položaju proizvajalcev in občanov ustrezne demokratične metode, s katerimi bodo mogle premagovati to stanje. Pri tem lahko odigrajo pomembno vlogo člani Zveze komunistov. Zapiranje, odtujevanje in manipuliranje mora biti tem organizacijam prav tako tuje in v napoto kot vsaki drugi samoupravni organizaciji. Proces iskanja pravilnega ali skupnega enotnega stališča lahko poteka samo po demokratični poti in z demokratičnimi sredstvi z ugotavljanjem razlik, usklajevanjem in končno demokratičnim odločanjem. Ves ta proces predpostavlja enakopravnost posameznikov, spoštovanje njihove osebnosti in moralne integritete, strpnost do drugačnih stališč, mnenj, argumentov in seveda dostojno vedenje. Skratka, samoupravna demokracija zahteva kulturo političnega življenja.

Ni moč ločevati demokracije na njeno vsebino in obliko, priznavati le prvi pomen in drugo zapostavljati. Tudi v tem primeru sta vsebina in oblika medsebojno dialektično povezani. Do ustreznih rešitev, stališč in pobud lahko pridemo le po demokratični poti in z demokratičnimi sredstvi, ne pa z vsiljevanjem, avtoritetami ali ustrahovanjem. Vprašanje razvijanja demokratične zavesti, demokratičnih sredstev in metod, kulture političnega življenja je zato nadvse pomembno in aktualno vprašanje našega javnega življenja. Razumljivo je, da imamo tudi glede tega v življenju opravka z raznimi pojavi, izpadi in ekscesi. Vendar moramo tudi te premagati v tem smislu, da izpopolnjujemo naše demokratično življenje.

Lahko ugotovimo, da naša družba postaja čedalje bolj občutljiva za vse, kar ni demokratično, humano, moralno in kulturno. Ljudje ne sprejemajo poskusov, da se doseže neki rezultat ali obvlada neki pojav ne glede na sredstva in metode, ki se pri tem uporabijo. Ne glede na to, da pri nas ni dolge tradicije demokratičnega življenja, da se nismo veliko ukvarjali z vprašanjem kulture v javnem življenju, imajo ljudje kriterije, ki jim pomagajo pri ocenjevanju, kaj je in kaj ni prav. Zato predvsem ne sprejemajo tistih nedemokratičnih metod in »prijemov«, ki niso v skladu s častjo in moralno integriteto človeka, npr. zmerjanje, etiketiranje, podtikanje, ustrahovanje in podobno.

Posebno občutljiva za vprašanja demokratičnih metod, humanizma, moralnih vrednost in kulture je mlada generacija, ki ni obremenjena z razmerami iz preteklosti in ki si nasploh gradi predstavo o drugačni, boljši socialistični družbi na podlagi kritične presoje obstoječega družbenega stanja. Ne bi hoteli idealizirati stanja med mlado generacijo in generalizirati pozitivnega mnenja o mladi

generaciji na vsakega posameznika. Vendar ne bi smeli gojiti kakršnegakoli pomisleka do mladine zaradi njene kritičnosti do družbenih razmer in pojavov, zaradi neposrednosti in odkritosti, s katero nastopa, zaradi nepomirljivosti in ostrine, s katero kaže na posamezne družbene pojave. Biti bi morali zaskrbljeni, če ne bi imeli angažirane, kritične in aktivne mlade generacije, ki je pripravljena braniti in razvijati samoupravljanje in vse tiste pridobitve iz revolucije in povojnega razvoja, ki opredeljujejo socialistično bit naše družbe, ki pa obenem obsoja in odklanja vse tiste pojave in postopke, ki niso v skladu z njeno predstavo o drugačni, boljši socialistični družbi, kot je današnja. Smatramo, da prav stališča, pobude in reagiranja mlade generacije zaslužijo večjo pozornost kod doslej. Mlada generacija bi morala biti bolj pritegnjena v javno življenje in predvsem v družbenopolitične organizacije. Prav mlada generacija lahko veliko prispeva, da bomo hitreje premagovali ostanke preteklosti v naši zavesti in v naši praksi.

Družbene službe v samoupravnem sistemu

1. *Motivi proučevanja*

Ko smo pred leti odpravili klasični proračunski sistem in razglasili, da je treba izdelati nov sistem družbenih služb, so za to obstajali razlogi ekonomske, pa tudi družbenopolitične narave.

Ekonomske motivi so predvsem v tem, da se izredno hitro širi področje družbenih služb, v razmerah, ko že danes pride precejšen del celotnega sklada družbenega dela na to področje. Vprašanje usklajenosti obeh področij, materialne proizvodnje in družbenih služb, potem vprašanje pravilnega strukturiranja samih družbenih služb, racionalno izkoriščanje proizvodnih tvorcev tudi na tem področju — to so samo nekatera globalna vprašanja, poleg vrste delnih, ki so se pokazala za zelo pereča in ki zahtevajo ustrezne rešitve. Pokazalo se je namreč, da proračunski sistem financiranja družbenih služb ni učinkovit pri razreševanju navedenih in še drugih vprašanj, in to v sodobnem svetu nasploh.

V našem sistemu pa je oblikovanje nove koncepcije družbenih služb, s tem pa seveda tudi proučevanje te problematike, utemeljeno tudi z družbenopolitičnega vidika. Graditve samoupravnega sistema kot proizvodnega odnosa in družbenega odnosa nasploh ne moremo omejiti le na del družbenih dejavnosti (na materialno proizvodnjo), temveč je treba izdelati konsistenten sistem za celotno področje družbenega delovanja. Zato je vprašanje deetatizacije odnosov pereče tudi na področju družbenih služb.

2. *Družbene službe in blagovne zakonitosti*

V zvezi z oblikovanjem nove koncepcije družbenih služb je smiselno odgovoriti najprej na vprašanje, ali bi kazalo tudi na področju družbenih služb organizirati blagovno proizvodnjo. To vprašanje je logično, ker se npr. ustrezna alokacija tvorcev, njihovo racionalno izkoriščanje in podobno v materialni proizvodnji rešuje (oziroma bolje, naj bi se reševalo) v bistvu s pomočjo tržnega me-

hanizma. To po eni strani. Po drugi strani pa nam je ravno blagovna proizvodnja v materialni proizvodnji omogočila uresničiti idejo deetatizacije, zamisel, da proizvajalci sami tudi pri družbeni lastnini postanejo nosilci ekonomskih odločitev.

Če hočemo odgovoriti na postavljeno vprašanje, je treba najprej proučiti razloge, zakaj je država v preteklosti te dejavnosti organizirala kot javne službe in ne kot podjetja. Z drugimi besedami, gre za vprašanje, zakaj je država celo v sistemih privatne iniciative proizvodnjo teh storitev organizirala na neblagovnem temelju?

Na področju družbenih služb gre za storitve, ki ne sestavljajo homogene celote, in za naše vprašanje je posebno pomembna razvrstitev storitev v dve skupini glede na to, ali je mogoče ali ne uveljaviti načelo *quid pro quo*. Gre torej za klasifikacijo storitev glede na možnost določiti enoto storitev in individualnega porabnika storitev. V prvo skupino bi prišle tiste storitve, pri katerih gornjega načela spričo narave samih storitev ni mogoče uresničiti, ker gre v pravem smislu besede za dobrine skupne porabe (vojska, administracija, policija). Za to skupino, tj. klasično državno dejavnost, je organiziranje blagovne proizvodnje nesmiselno in bi pomenilo protislovje samo v sebi. V drugo skupino bi uvrstili druge storitve s področja družbenih služb (zdravstvene, šolske, prosvetne in podobno), za katere je uveljavitev načela *quid pro quo* glede na naravo storitev samih mogoča. To pomeni, da glede na naravo storitev ni ovire, da se organizira blagovna proizvodnja. Celo več, dejstvo je, da se v vrsti dežel, vsaj v določenem obsegu, zadevne storitve proizvajajo še vedno kot blago.

Omenjeni drugi del storitev je, zgodovinsko gledano, prišel kasneje v pristojnost države. Z razvojem družbe in narodnega gospodarstva posamezne dežele so se izredno hitro večale potrebe ravno po teh kategorijah storitev; potrebe tako glede na obseg, na vrsto in kvaliteto. Ker tako hitro razvijajočih se potreb ni bilo več mogoče kriti na stari način, ker silnemu tempu razvoja materialne proizvodnje ni bilo mogoče več postavljati nasproti zasebne dejavnosti na obravnavanih sektorjih, je družbeno organiziranje teh dejavnosti postalo neodložljiva nujnost. To nalogo je v veliki meri prevzela država.

Ta drugi del storitev pa je bil zavestno izločen iz področja zakonitosti blagovnega trga. Zato so bili ekonomski in socialni razlogi.

Ekonomski razlogi so dani naprej s tem, da je gospodarstvo na določeni stopnji razvitosti in pri doseženi produktivnosti dela objektivno omogočilo tak proces. In več, gospodarstvo je na določeni stopnji razvitosti tudi terjalo, da se družbene službe izločijo iz zakonitosti blagovnega trga. Iz tega, da imajo zadevne storitve za družbo kot celoto poseben pomen, izhaja, da družba pri določenem razvoju produktivnih sil ni mogla več prepustiti proizvodnje teh storitev prosti igri tržnih zakonov, če je hotela, da je reprodukcijski proces potekal nemoteno, kajti pri teh dobrinah gre za podobno kategorijo, kot je infrastruktura v materialni sferi. In dalje, med ekonomskimi motivi

je treba upoštevati še dejstvo, da zakoni blagovne produkcije ustvarjajo zelo različen materialni položaj ljudi in tako zelo različno stopnjo sposobnosti za zadovoljevanje potreb s področja družbenih služb. In ker je npr. splošno zdravstveno stanje naroda, izobrazba naroda itd. tudi neposreden interes proizvodnje kot celote, je bilo treba z družbeno akcijo preprečiti negativne posledice tržnih zakonov.

Poleg ekonomskih pa so bili tudi še neposredni socialni razlogi, ki so narekovali, da se družbene službe izločijo iz področja blagovnega trga. Tu mislimo predvsem na večjo ali manjšo demokratizacijo moderne družbe. Zahteva po enakih možnostih razvoja za vse, zahteva po kolektivni odgovornosti za socialno varnost vseh, je prinesla premik od politične k socialni demokraciji. Ideja solidarnosti ljudi, ideja, da se nekatere dobrine, ki imajo prav poseben pomen za posameznika, zagotove vsem članom družbe po njihovih potrebah, je postala odločilna za politiko moderne države na socialnem področju.

Dosežena stopnja produktivnosti dela je torej omogočila, ekonomska nujnost ustvariti pogoje v najširšem smislu za moderno materialno proizvodnjo in ideja solidarnosti med ljudmi pa sta terjali, da se proizvodnja in distribucija storitev družbenih služb izločita iz blagovnotržnih zakonitosti. No, nobenega dvoma ni, da so navedeni razlogi v prid neblagovni proizvodnji večine storitev družbenih služb slej ko prej relevantni, torej tudi v naših razmerah.

Iz tega, kar smo povedali, izhaja, da je treba iskati izviren sistem družbenih služb; tak sistem, ki bo zagotavljal racionalno poslovanje, ustrezen razvoj tega področja itd. in ki bo hkrati tudi upošteval vse tiste razloge, ki so že v preteklosti narekovali pri večini teh storitev neblagovni značaj proizvodnje. Gre za to, da se oblikuje kolektivni trg teh storitev in odkrijejo njegove zakonitosti, ki so vsekako bistveno različne od zakonitosti na blagovnem trgu. Če pravimo pri večini storitev, potem s tem že rečemo, da pa manjši del obravnavanih storitev je blago in da se ravna po zakonitostih blagovnega trga.

3. Vrednotenje in alokacija produkcijskih tvorcev

Če je proizvodnja storitev družbenih služb izvzeta iz blagovnih zakonitosti, potem to pomeni dvoje: prvič, da se odločitve o obsegu in strukturi proizvodnje, o razvoju dejavnosti itd. ne oblikujejo preko tržnega mehanizma, temveč gre za zavestne odločitve družbe. In drugič, neposredni motivi proizvodnje so drugačni, neekonomski. Zahteva, da se vzpostavi kolektiven trg, postavlja tako v središče pozornosti vprašanje tistih funkcij, ki jih opravlja cena blagovnega trga.

Če govorimo o zavestnem delovanju družbe nasproti delovanju tržnega mehanizma, to nikakor ne pomeni, da smejo biti odločitve manj utemeljene, čeprav so v vsakem posameznem primeru zelo avto-

nomne. Tudi za obravnavane dejavnosti je potrebno za to določeno vrednotenje. Toda potreba po vrednotenju ne pomeni, da si je treba izmisliti nekak *quasi* mehanizem blagovnega trga, ne pomeni, da je treba poskusiti oblikovati strukturo cene, ki bi bila formalno, tj. po elementih, podobna tržni ceni. Načelno cena storitev ne more biti alokator produkcijskih tvorcev na posamezne sektorje v skladu z družbenimi potrebami in tudi ne more izražati menjalnih razmerij. Kaj potemtakem lahko pomeni zahteva po vrednotenju na tem področju?

Upoštevajoč vrsto momentov — ekonomskih in neekonomskih, mora družba jasno formulirati določene cilje za področje družbenih služb in te cilje nato tudi kvantificirati z uporabo določenih kazalcev. To so družbeno ocenjene potrebe in sestavljajo okvirni načrt.

Družbene potrebe so velike in raznovrstne, sredstva pa so omejena in, praviloma glede na potrebe, vedno prepičla. Razpoložljiva sredstva, ki so družbeno določena z načeli razdelitve družbenega produkta, limitirajo tako, bi rekli, globalno učinkovito povpraševanje.

Omejenost sredstev glede na potrebe terja selekcijo potreb in določeno razporeditev sredstev tako med sektorje kot tudi znotraj sektorjev obravnavanega področja. Problem, ki se na blagovnem trgu rešuje s ceno na podlagi ekonomske kalkulacije, je na področju družbenih služb treba reševati z družbeno odločitvijo, toda na podlagi »*cost — benefit*« analize.

Tudi na področju družbenih služb gre namreč za vprašanje maksimiranja, in sicer za maksimiranje razmerja učinek — stroški. To pa zahteva, da poprej vzpostavimo primerljivost med kazalci za posamezne spremenljivke v števcu tega razmerja. Problem je tako v določitvi relativnega ponderacijskega sistema za enoto prirastka posameznih spremenljivk na tem temelju alokacije sredstev med projekte in sektorje.

4. Nosilci odločitev

Potem ko smo pregledali, kaj pomeni zahteva po vrednotenju na področju družbenih služb, in preden preidemo k funkcijam in strukturi cene obravnavati storitev, je treba definirati organizacijsko strukturo oziroma nosilce odločanja.

Sodimo, da gre na področju družbenih služb za take specifičnosti, da delovne organizacije na tem področju ne morejo biti temeljni nosilci odločitev, kot se to dogaja in kot je tendenca razvoja v materialni proizvodnji.

Navedimo v podkrepitev le nekaj argumentov. Najprej, blagovna produkcija da je s ceno narodnogospodarski kriterij kot temelj za mikroodločitve posameznih proizvajalcev. Na področju družbenih služb pa, glede na neblagovni značaj proizvodnje, takega narodnogospodarskega kriterija ni. Dalje, cena blagovnega trga je rezultat interakcije med ponudbo in popraševanjem. To pomeni, da so for-

malni nosilci odločitev sicer res blagovni proizvajalci, toda njihove odločitve temelje tudi na upoštevanju preferenčne lestvice potrošnikov. Nadaljna specifičnost področja družbenih služb, ki je pomembna za naš problem, zadeva razliko v morfologiji kolektivnega *vis à vis* blagovnemu trgu. Delovne organizacije na področju družbenih služb so namreč v izrazito monopolni situaciji in le v nekaterih primerih bi, glede na število proizvajalcev storitev, lahko morebiti govorili o oligopolni obliki zadevnega trga. Oblika trga pa sama po sebi tudi pri blagovni produkciji vpliva na stopnjo racionalnosti odločitev. In končno, na področju družbenih služb sta izbira lokacije in koncentracija zmogljivosti (načrtovanje omrežja) podvrženi raznim motivom in ne v bistvu ekonomskemu kriteriju.

Poslovne odločitve je zato treba porazdeliti med tri ravni organizacijske strukture: na delovne organizacije, interesne skupnosti in teritorialne skupnosti. Glede na neblagovni značaj proizvodnje je na področju družbenih služb treba vzpostaviti še interesne skupnosti kot raven odločanja. Tudi na tem področju je namreč treba na neki način, čeprav specifičen, zagotoviti konfrontacijo ponudbe in povpraševanja in zato konstituirati interes proizvajalcev in interes potrošnikov storitev. Z enotnim nazivom interesne skupnosti mislimo zato interesne skupnosti proizvajalcev in interesne skupnosti potrošnikov, vsako od teh v čisti strukturi.

Da bi ustrezno porazdelili odločitve pa je treba še prej le-te klasificirati, in sicer na ustanoviteljske odločitve in odločitve v že obstoječih delovnih organizacijah. L-te pa na odločitve, ki zadevajo tekoče poslovanje, in na investicijske odločitve.

Teritorialnim skupnostim pripada najprej politika globalne razdelitve družbenega produkta na temeljne kategorije nacionalne porabe in pomembne odločitve glede globalne delitve ter *uravnavanje* te delitve na sektorje in podsektorje v okviru družbenih služb. Poleg tega pa morajo ostati tudi v novem sistemu družbenih služb *u s t a n o v i t e l j s k e* odločitve načeloma domena teritorialne skupnosti, in to na raznih oziroma ustreznih ravneh. Z ustanoviteljskimi odločitvami razumemo seveda ne le ustanovitev neke nove delovne organizacije, ampak tudi npr. zgraditev novega objekta ali bistveno razširitev zmogljivosti za že obstoječo delovno organizacijo (npr. novo fakultetno poslopje).

Odločitve v že obstoječih delovnih organizacijah, ki zadevajo tekoče poslovanje, pripadajo delno delovnim organizacijam in delno interesnim skupnostim. Delovne organizacije vsekakor odločajo v primerih, ko gre za organizacijo delovnega procesa, notranjo delitev dohodka in podobno. Interesne skupnosti pa soodločajo pri ceni, vrsti, obsegu storitev in podobnem, pri tistih elementih torej, ki so vsebovani v proizvodnem programu delovne organizacije, ki je osnova za financiranje.

Investicijske odločitve v že obstoječih delovnih organizacijah sodijo načeloma v domeno interesnih skupnosti. Pri tem seveda iz-

vzamemo investicijsko vzdrževanje, ki sodi v izključno domeno delovnih organizacij samih in ki bi ga bilo treba pojmovno celo razširiti v primerjavi z definicijo te kategorije v materialni proizvodnji. Prav tako bi bilo treba drugače, širše opredeliti drobni inventar in tako razširiti manevrski prostor samih delovnih organizacij. Bolj gibljiva opredelitev obeh navedenih kategorij (investicijskega vzdrževanja in drobnega inventarja), ki sta slej ko prej vedno in povsod konvencionalno določeni, bi tudi omogočila potrebno različnost v prijemu vsakega posameznega sektorja in znotraj sektorjev po eni strani in pri vrstah naložb na drugi strani.

Vprašanje nosilcev odločitev smo pretresli z vidika učinkovitosti odločitev. To vprašanje pa ima še drugi vidik: gre za usklajenost predlaganih rešitev s temeljnim proizvodnim odnosom naše družbe.

Bistvo kapitala je po Marxu oblast nad delom in proizvodi dela. Socializem mora ravno v tem pogledu prinesiti korenite spremembe. Samoupravna koncepcija socializma gleda zato v družbeni lastnini samo sredstva za obvladovanje in odpravo odtujenosti pogojev in proizvodov dela od neposrednih proizvajalcev. Deetatizacija zato pomeni, da sami proizvajalci odločajo o uporabi proizvedenega produkta in da postanejo nosilci odločitev.

V primerjavi s procesom v materialni proizvodnji ima proces deetatizacije na področju družbenih služb določene specifičnosti in je zato rešitve treba proučiti originalno. Specifičnost tega procesa je pogojena predvsem z neblagovno proizvodnjo in z dejstvom, da družbene službe niso vir novih vrednosti. Zato je treba ugotoviti, prvič, kaj pomeni na tem področju »razpolagati s produkti svojega dela«, drugič pa se problem odpira tudi širše: kaj pomeni ali kaj naj pomeni teza o izenačevanju delovnih organizacij na področju družbenih služb z delovnimi organizacijami v materialni proizvodnji?

Zgoraj navedene pomembne razlike med obema velikima sferama kažejo na to, da rešitve ni mogoče iskati preprosto tako, da bi izenačevali položaj delovnih organizacij obeh velikih področij. Zahtevo, ki je upravičena, tj. izenačevanje vpliva proizvajalcev ene in druge sfere pri razpolaganju z ustvarjenim produktom, je tako treba zagotoviti z drugega izhodišča.

Menimo, da je treba predvsem ugotoviti, da je svoboda razpolaganja z ustvarjenim produktom zelo relativen pojem z več vidikov. Izhajajoč iz delovne teorije vrednosti in upoštevajoč proces družbene delitve dela, menimo, da je treba, prvič, zagotoviti soodločanje obeh velikih področij pri globalni delitvi družbenega produkta. Drugič, na področju materialne proizvodnje je treba sistemsko urediti, da bo družbena lastnina sredstvo za osebno prisvajanje na podlagi dela, toda ob pogojih združenega, enakopravnega in načrtnega uporabljanja skupnih proizvajalnih sredstev in nenehnega razširjanja te skupne podlage dela, in tretjič, na samem področju družbenih služb je treba razviti samoupravno strukturo na višjih ravneh, ki bo kot celota šele sposobna prevzeti gospodarjenje na tem področju.

Zgodovinski proces delitve dela je pripeljal do tega, da se je osamosvojila in nastala vrsta družbenih dejavnosti, in samoupravna koncepcija naj med drugim tudi zagotovi ponovno povezovanje teh dejavnosti, toda z novih osnov. Do proizvoda združenega dela je treba zagotoviti skupno pravico vseh proizvajalcev enega in drugega področja, pravico odločanja o tem skupnem proizvodu.

5. Funkcije in struktura cene

Ko načenjamo vprašanje cene za storitve družbenih služb, mislimo na ceno *individualnih* storitev. V čem je smisel te cene in katere funkcije ji lahko pripišemo?

Kot smo že omenili, področje družbenih služb z razvojem narodnega gospodarstva raste absolutno in relativno in postaja vse pomembnejše za celotni družbenoekonomski razvoj. Poleg tega pa prav temu področju daje pečat aglomeracija visoko izobraženih strokovnjakov. Vprašanje racionalne zaposlitve produkcijskih faktorjev kot tudi vprašanje stimulativne politike nagrajevanja sta zato na tem področju izrednega pomena.

Cene blagovnega trga zagotavljajo racionalnost poslovanja, ker trg, čeprav *post festum*, potrjuje odločitve producentov in jih neusmiljeno diferencira. V primerjavi s ceno blagovnega trga je funkcija cene obravnavanih storitev skromnejša. Določitev enote storitev in cene za individualno storitev pa vendar pomeni v primerjavi s klasičnim proračunom pomemben korak naprej, ker omogoča financiranje programov dela. Z drugimi besedami, na ta način je omogočeno, da se financira obseg dela namesto financiranja ustanov, s tem pa je omogočen vpliv na višjo stopnjo racionalnosti v poslovanju institucij. S financiranjem programa je dan tudi okvir za spodbudnejšo notranjo delitev sredstev.

Zdaj, ko smo vsaj v grobem opredelili funkcijo, ki naj jo odigra cena obravnavanih storitev, si oglejmo še vprašanje strukture cen.

Sodimo, da naj ceno storitev sestavljajo tekoči stroški poslovanja določene dejavnosti, konkretno, materialni stroški, amortizacija in osebni dohodki, ki pridejo na enoto storitev. (Pri tem pa, glede na že povedano, sodita med materialne stroške tudi drobni inventar in investicijsko vzdrževanje.)

Zakaj se omejujemo le na te elemente in strukture cene in s čim utemeljujemo, da smo eliminirali element razširjene reprodukcije, in kakšno je naše stališče do amortizacije?

Nosilci investicijskih odločitev so teritorialne in interesne skupnosti, iz česar izhaja sklep, da mora biti financiranje investicijskih programov izpeljano neposredno in ne skozi ceno storitev.

Problem amortizacije kot elementa strukture cene pa je manj jasen: po eni strani se zdi vključitev tega elementa v strukturo cene popolnoma normalna in nesporna, po drugi strani pa se nadomešča-

nje oziroma enostavna reprodukcija direktno veže ali celo spaja s procesom razširjene reprodukcije; torej bi konkretno kazalo problem nadomeščanja obravnavati kot problem novih naložb. Vprašanje amortizacije zahteva zato, da ga dalje proučujemo na podlagi empiričnih podatkov, in sodimo, da bo to pripeljalo do različnih rešitev glede na posamezne sektorje družbenih služb. Na tem mestu navajamo le nekatera načelna izhodišča, ki jih kaže upoštevati pri iskanju konkretnih rešitev. Mislimo, da je treba predvsem ločiti vprašanje, kdo določa režim amortizacije in kdo je nosilec amortizacijskih sredstev, na eni strani in vprašanje amortizacije kot elementa strukture cene na drugi strani.

Smisel postopka amortizacije na področju materialne proizvodnje je, kot vemo, v tem, da z amortizacijskimi odpisi zagotovimo obnovo osnovnega sredstva, ko bo to izločeno iz produkcijskega procesa. Izračun amortizacije pa je, prvič, vedno le imputirana in ne dejanska transakcija. In drugič, v razmerah blagovne produkcije je amortizacijski režim vseskozi predmet poslovne politike podjetnika, ker je pospešena amortizacija postala ekonomska nujnost.

Vprašanja amortizacije v družbenih službah so bistveno drugačna. Na področju družbenih služb je mnogo manj razlogov za proces pospešene amortizacije in motivi za morebitne predčasne izločitve osnovnega sredstva so zagotovo neekonomski. To pomeni, da postopek amortizacije ni vprašanje poslovnih odločitev in s tem vprašanje določenega tveganja. S tem pa odpade razlog, da bi, prvič, določitev režima amortizacije morala biti funkcija delovne organizacije in, izhajajoč iz tega, da bi delovne organizacije morale biti nosilci amortizacijskih sredstev.

Drugič postavljamo vprašanje, ali so delovne organizacije lahko oblikovalci amortizacijskega režima in predvsem nosilci amortizacijskih sredstev? V zvezi s tem vprašanjem kaže pretehtati nekaj momentov.

Tu gre najprej za strukturo osnovnih sredstev. Delež delovnih sredstev med vsemi osnovnimi sredstvi je na področju družbenih služb nasploh precej manjši v primerjavi s položajem v materialni proizvodnji, in posledica tega je, da je življenjska doba osnovnih sredstev v poprečju dolga. No, prav v pogledu strukture osnovnih sredstev pa gre za občutne razlike med sektorji družbenih služb in celo znotraj sektorjev (primer: klinika in osnovna šola) in navedeni moment bo gotovo eden tistih, ki bodo pripeljali v praksi do diferenciranih rešitev.

Dalje, celo v materialni proizvodnji je dandanes težko ločevati enostavno in razširjeno reprodukcijo. To razločevanje pa je na področju družbenih služb še bolj problematično, in to tako zaradi same dolgosti življenjske dobe osnovnih sredstev kot tudi zaradi dejstva, da so naložbe na področju družbenih služb gotovo motivirane z vrsto neekonomskih momentov, ki doživljajo v tako dolgih razdobjih

velike spremembe. Mislimo, da je zato nerealno predpostavljati enostavno reprodukcijo.

In dalje, proti stališču, naj bodo delovne organizacije nosilci amortizacijskih sredstev, govoriti tudi dejstvo, da skozi amortizacijo lahko obnavljamo obstoječe neracionalno omrežje institucij in vzdržujemo nizko izkoriščenost sredstev. To po eni strani. Po drugi strani pa je hkrati seveda res, da delovne organizacije morajo imeti neposredno neki maneverski prostor, rekli bi, za obnavljanje, modernizacijo in tudi za razširitev svojih zmogljivosti. Ta zahteva je različna glede na sektor in odvisna predvsem od strukture osnovnih sredstev. Rešitve bodo zato različne: ponekod bo zadoščala drugačna opredelitev drobnega inventarja in investicijskega vzdrževanja, drugje pa bo poleg tega smiselno pustiti delovnim organizacijam še amortizacijska sredstva.

Kot tretje postavljamo vprašanje, ali naj bo amortizacija element strukture cene? Mislimo, da je odgovor nujno pritrdilen, ne glede na to, ali je oblikovalec amortizacijskega režima in predvsem nosilec amortizacijskih sredstev delovna organizacija ali pa so amortizacijska sredstva izločena in koncentrirana na ravni interesnih skupnosti. To stališče je utemeljeno predvsem zato, ker je obraba osnovnega sredstva prav tako realen strošek tekočega poslovanja, ne glede na konkretno obliko proizvodnje, kot npr. porabljeni reprodukcijski material. Oba tvorca produkcijskega procesa enega in drugega, je treba nadomestiti, če hočemo, da bo reprodukcijski proces potekal nemoteno. Razlika med enim in drugim elementom produkcijskih sredstev je tehnične in ne ekonomske narave: osnovna sredstva namreč ohranjajo svojo obliko in nastopajo v več proizvodnih procesih ter tako ustvarjajo le privid, da njihovo nadomeščanje ni neogibno.

Amortizacija je strošek tekočega poslovanja in ga je treba pokriti. Pri tem pa je čisto drugo vprašanje, kot rečeno, kdo razpolaga z amortizacijskimi zneski. Ne glede na to, da drži trditev, da enostavna in razširjena reprodukcija potekata v veliki meri hkrati in da ju operativno tako rekoč ni mogoče ločevati, pa sta to le dva pojma; in to ne le teoretično, ampak tudi v praktični politiki, za vrsto računov v zvezi s programiranjem razvoja družbenih služb in posameznih sektorjev tega področja, pa tudi za oceno najbolj sintetičnih narodnogospodarskih kazalcev, kot je npr. družbeno bogastvo.

6. O finalnem oziroma medfaznem značaju storitev

Eno temeljnih vprašanj, ki zadeva koncepcijo družbenih služb, je vprašanje o finalnem značaju storitev. Gre za odgovor, ali je utemeljeno razločevati in razvrščati storitve družbenih služb na finalne in medfazne, in če je utemeljeno, na podlagi katerega kriterija? Pomembno je, da proučimo koncepcijsko stran tega problema, ker je to podlaga za številna druga vprašanja v graditvi sistema družbenih

služb, kot npr. za vprašanje virov financiranja, določitve prioritet, vprašanje družbenega minimuma itd.

Najprej se vsiljuje vprašanje, ali je ob materialnem konceptu proizvodnje sploh mogoče in utemeljeno razločevati storitve družbenih služb glede na finalnost? Mislimo, da je odgovor pritrdilen, da je problem finalnosti storitev mogoče obravnavati tako pri širokem kot pri materialnem konceptu proizvodnje, seveda s specifičnim pomenom oziroma z različno analitično vrednostjo.

Dalje, gre za vprašanje, ali je klasifikacija storitev s tega vidika v načelu upravičena? Analiza je pokazala, da je ne le upravičena, ampak tudi nujna. Danes bi namreč težko zanikali neposredno učinkovanje velikega dela družbenih služb na potek in obseg same materialne proizvodnje in tako na ekonomski razvoj.

In na koncu je treba proučiti kriterije za obravnavano klasifikacijo storitev. Proučevanje teh kriterijev v materialni proizvodnji (tržni ekonomiji), pa tudi kriterijev, ki jih uporabljajo na Zahodu za klasifikacijo storitev državne dejavnosti po znaku finalnost, je pokazalo, da le-ti za naše potrebe ne prihajajo v poštev. Pokazalo se je, da je kriterij »končnega potrošnika« nezadosten.

Ko iščemo izvirne rešitve, moramo upoštevati zgodovinski razvoj družbenih služb oziroma strukturo tega področja z vidika motivov, ki so pripeljali do tega, da je to področje bilo organizirano kot javna služba in ne kot podjetje. Za klasifikacijo storitev po znaku finalnost je klasična državna dejavnost nezanimiva, ker za večji del funkcij na tem področju ni mogoče realizirati načela *quid pro quo* niti v čisti niti v modificirani obliki. Za nas je pomemben drugi del področja družbenih služb, ki ga je država zgodovinsko gledano, prevzela in organizirala kasneje.

Čeprav večina storitev za ta drugi del obravnavanega področja teče formalno neposredno k človeku, gre pri večini storitev hkrati za neposreden prispevek k povečanju blaginje (*welfare effect*) in za prispevek k ekonomskemu razvoju (*productivity effect*). Medfazni produkt je na področju družbenih služb po našem mnenju zato precej večji, kot kaže pri klasifikaciji storitev po kriteriju finalnih porabnikov. Za vse tiste storitve, ki tečejo neposredno k človeku, je treba uvesti še dodaten kriterij, in sicer kriterij »produktivnostnega učinka«. Če je produktivnostni učinek pomemben, vsaj pojmovno nesporno določljiv, če že ne izmerljiv, potem mislimo, da je tako dejavnost oziroma storitve smiselno uvrstiti v medfazne storitve.

7. Viri financiranja

Razčlenitev družbenih služb na klasično dejavnost, kjer se proizvajajo storitve *splošne* porabe, in drugi del, kjer gre za proizvodno storitev *kolektivne* porabe, ter klasifikacija zadnjih na finalne in medfazne storitve jasno kažejo to, da gre za diferencirane in kvalitativno različne vire financiranja.

Kar zadeva splošno potrošnjo, mislimo, da je to nujna družbena režija, ki jo je treba kratko malo kriti z davki. Pri iskanju najustrežnejšega instrumenta v sistemu javnih financ pa je treba predvsem sprejeti načelo, da tisti, ki ima večji dohodek, tudi več prispeva za kritje splošne potrošnje.

Pri financiranju kolektivne potrošnje, ki ima finalni karakter, je upravičena usmeritev na prispevek iz osebnih dohodkov tj. tako imenovano načelo bruto osebnih dohodkov. Taka rešitev je logična, ker gre za storitve, ki zadovoljujejo neposredno potrebe človeka. In drugič, solidarnost, ki pomeni enega bistvenih motivov za kolektivno zadovoljevanje potreb, po sami definiciji zadeva odnose med ljudmi kot potrošniki in zahteva prerazdelitev dohodka mimo načela nagrajevanja po delu.

Financiranje medfaznih storitev pa zahteva kvalitetno drugi vir. Glede na materialni koncept proizvodnje je financiranje medfaznih storitev treba izpeljati skozi prerazdelitev dohodka. Formalno se odpira več možnosti. Ali prispevek na dohodek ali prispevek na proizvodne tvorce — to je temeljna dilema. Izhajamo iz dejstva, da so dejanske koristi medfaznih storitev posredne, to pomeni, da se vpliv teh storitev manifestira v večji produktivnosti proizvodnih tvorcev, ki so angažirani v materialni proizvodnji. Medfazne storitve torej vplivajo, da se veča obseg proizvedenega produkta.

Ker pa je cena proizvodnih tvorcev odvisna, čeprav samo v grobem, a vendarle, v konkurenčnem gospodarstvu pri dani ponudbi tvorcev od mejne produktivnosti tvorcev, mislimo, da je treba stroške medfaznih storitev vezati na proizvodne tvorce.

Ko se odločamo za tezo, da je medfazne storitve treba financirati s prispevkom na tvorce, izhajamo iz dejstva, da stroški nekega blaga niso samo tisti stroški, do katerih je prišlo pri proizvodnji tega blaga v gospodarski organizaciji, temveč tudi stroški, ki jih je proizvodnja tega blaga povzročila na področju družbenih služb. Financiranje medfaznih storitev torej ni transfer družbenim službam, temveč gre za formiranje družbenih stroškov faktorjev. Vzpostavitev neposredne odvisnosti med materialno proizvodnjo in družbenimi službami, tj. inkorporiranje cene medfaznih storitev v stroške proizvodnje, čeprav na specifičen način, nas pripelje do novega pojma: »družbeni stroški faktorjev«.

Naslednje vprašanje, ki ga je treba proučiti, je vprašanje, ali s prispevkom obremeniti vsa sredstva ali samo določeno skupino sredstev? Menimo, da je načelno pravilno obračunavati prispevek za financiranje medfaznih storitev na podlagi vseh sredstev. Za to stališče navajamo dva argumenta: tak ali drugačen odgovor na zgoraj formulirano dilemo se odraža najprej na proizvodnih odločitvah proizvajalcev v pogledu kombinacije produkcijskih tvorcev. Če bi inkorporirali stroške medfaznih storitev v ceno samo določene skupine sredstev, bi to pomenilo spremembo v relativnih cenah proizvodnih tvorcev, kar bi injiciralo premik v kombinaciji proizvodnih

tvorcev. In to premik, ki ne bi bil upravičen, ker gre za posredni vpliv medfaznih storitev na povečanje produktivnosti vseh proizvodnih tvorcev.

Dalje, inkorporiranje stroškov medfaznih storitev v ceno le neke kategorije proizvodnih tvorcev bi povzročilo deformacijo relativne strukture stroškov (po skupinah, panogah itd.); torej primer deformacije, ki ga prinaša sedanji naš način financiranja družbenih služb.

8. Decentralizacija

In na kraju še vprašanje decentralizacije. To vprašanje zadeva tako teritorialne skupnosti kot tudi interesne skupnosti, vendar vsaktero od njiju v posebnem smislu.

Pri teritorialnih skupnostih gre za delitev odločitev med različne ravni (republiko, občine) glede na ožji oziroma širši pomen posameznih kategorij storitev in glede na vrsto odločitev. Decentralizacija interesnih skupnosti pa zadeva predvsem obseg kritja v teritorialnem smislu in s tem v zvezi zahteva, da se upošteva velikost pojave oziroma populacije, da se upošteva ožji ali širši pomen posameznih kategorij storitev, razločevanje storitev na medfazne in finalne ter le-teh na storitve, ki zadovoljujejo bazične potrebe, in storitve, ki zadovoljujejo višje potrebe.

Upoštevač te in še druge kriterije pri oblikovanju organizacijske strukture, pa bodo operativne rešitve nujno tudi različne v posameznih sektorjih družbenih služb.

Ker storitve družbenih služb zajemajo v precejšnjem delu tudi tiste dobrine, ki spadajo pod načelo solidarnosti, je treba v zvezi z decentralizacijo definirati tudi kategorijo družbenega minimuma in proučili intervencionistično vlogo republike v regionalnem razvoju posameznih sektorjev družbenih služb.

Z družbenim minimumom pojmujejo standarde, ki jih družba postavlja za določene dobrine s področja družbenih služb in ki jih zagotavlja, v skladu z načelom solidarnosti, s takim ali drugačnim sistemom financiranja, vsem prebivalcem oziroma nekim kategorijam prebivalstva v določeni skupnosti.

V zgornji definiciji je poudarek, prvič, na določenih dobrinah. S tem smo želeli poudariti, da načelo solidarnosti in s tem družbeni minimum ne zadevata vseh dobrin s področja družbenih služb. Ideja solidarnosti je vodilno načelo pri proizvodnji in distribuciji samo vseh tistih dobrin, ki so temeljnega pomena neposredno za človeka.

V zgornji definiciji je, drugič, poudarjena določena skupnost kot področje uveljavljanja načela solidarnosti. Pojem skupnosti pa je treba natančneje opredeliti, ker je skupnost relativen pojem.

Načelo solidarnosti ima temeljni značaj in je odraz neke filozofije sistema in mora zato imeti nacionalno obeležje ter ne more biti odvisno od takih ali drugačnih materialnih razmer kake občine. Z drugimi besedami, nujna je teritorialna redistribucija dohodka.

V definiciji družbenega minimuma je, tretjič, govor o tem, da družba zagotavlja določene dobrine, s takim ali drugačnim sistemom financiranja. S tem hočemo ugotoviti, da določeni družbeni minimum in dodatno financiranje določenih družbenopolitičnih skupnosti praviloma nista enaka. Družbeni minimum pomeni formulirane nacionalne standarde, ki jim družba daje določeno prednost v določenem času na nacionalni ravni. Dodatno financiranje družbenopolitičnih skupnosti kot instrument uresničevanja postavljenih standardov pa nastopi takrat, če nižja teritorialna skupnost sploh ne more doseči postavljenih standardov oziroma jih dosega ob nedopustnem zapostavljanju drugih potreb.

Gospodarski sistem in gospodarsko ravnanje

Kadarkoli postanejo gospodarska gibanja in razmere neustrezne, začno v strokovnih in političnih krogih razpravljati o tem, ali je vzroke neustreznih rezultatov treba iskati v sistemu ali v neustreznem ravnanju gospodarskih organizacij. Nekajkrat je bilo tudi z začudenjem postavljeno vprašanje, zakaj ravno pri nas ne učinkujejo gospodarski instrumenti, ki so v drugih državah učinkoviti. Ponavadi potem ugotovijo, da so naše gospodarske organizacije oz. voditelji v teh organizacijah taki, da izigrajo vsak ukrep, in da zato ni moč sprejeti sistema, ki bi učinkovito usmerjal gospodarska gibanja. S tem v nasprotju pa kot drugo skrajnost zelo pogosto mnogi naši operativno gospodarski voditelji trdijo, da je vseh težav kriv neurejen gospodarski sistem. Temu pa sledi komentar: »Dokler ne bodo urejena sistemska vprašanja, ni moč storiti ničesar«. Pri tem pa seveda pozabljajo, da nekateri tudi v danem sistemu bistveno več naredijo kot drugi.

Mislim, da je med gospodarskim delovanjem in gospodarskim sistemom posebna dialektična povezanost in medsebojno vplivanje. Ta povezanost se kaže takole: stopnja razvitosti gospodarstva in tudi stopnja subjektivne osveščenosti ljudi, ki gospodarstvo vodijo, v precejšnji meri vplivata na to, kakšen gospodarski sistem določena država lahko sprejme. Seveda je vpliv gospodarstva na gospodarski sistem le relativen in ne absoluten. Gospodarski sistem je večidel le odvisen od družbenopolitične ureditve, zlasti od tega, v čigavih rokah so dejansko proizvodjalna sredstva. Razvito gospodarstvo zahteva drugačen gospodarski instrumentarij kot manj razvito. V tržnem sistemu so sposobnejši praviloma za to, da je čimmanj državnega vmešavanja, da je čimmanj raznih izjem in privilegijev, da je torej vloga države predvsem v tem, da izdela gospodarski sistem, ki je čimbolj objektivni do vseh udeležencev v tržnem boju. To pa ne pomeni, da so ekonomsko sposobnejši proti vsakemu sistemu. Vedo, da nered prav njim najbolj škodi. Ekonomsko šibkejši pa praviloma iščejo vse mogoče zaščitne ukrepe pred »nepravično konkurenco«.

V prizadevanjih za tak sistem seveda vedno iščejo in tudi najdejo zaveznike v posameznih političnih strukturah.

Ko pa je gospodarski sistem sprejet, začne odločilno vplivati na takšno ali drugačno obnašanje gospodarskih subjektov. Sistem lahko spodbuja k dobremu ali slabemu ravnanju ali pa ga zavira. Lahko zagotavlja vsaj relativno stabilna gibanja, lahko pa tudi pospešuje inflacijo in ekstenzivno rast gospodarstva. Iz tega lahko popolnoma zanesljivo izluščimo sklep: kadar velika večina gospodarskih podjetij ravna »napačno«, ni treba kriviti tistih, ki »napačno ravna«, temveč je treba iskati vzrok v napačnem sistemu. Kajti velikanska večina se praviloma prilagodi sistemu tako, da je njihovo ravnanje s stališča njihovega ekonomskega interesa najbolj pravilno. Torej je treba namesto pozivov k »disciplini« in trkanja na zavest sprejeti ustrezne spremembe v sistemu. Konkretni predpisi sistema in družbenopolitične deklaracije morajo biti v skladu, če hočemo doseči kolikor toliko ustrezno ravnanje. Predpisi in politična stališča pa morajo upoštevati objektivne ekonomsko-tržne zakonitosti, sicer lahko več škodujejo, kakor koristijo. Podjetja se ne ravna po dobrih nasvetih, temveč v skladu z realnimi in resničnimi razmerami in pogoji.

Pri nas tudi niso ravno čisto brez vpliva ideje, ki se zavzemajo za neke vrste socialistični »laissez faire, laissez passer«, češ da je to, kar sami od sebe počno samoupravni subjekti, še najbolj prav. Seveda je pa tudi pri nas praksa pokazala, da so taka stališča nevzdržna, da zakon vrednosti kot temeljni zakon razvoja tudi pri nas ne deluje vedno v zaželeni smeri, temveč mnogokrat tako, da so potrebne zavestne korekture. Take korekture pa ponavadi lahko učinkovito izvede le država kot avtoritativni predstavnik družbe. V tem pogledu lahko kapitalistične izkušnje iz polpreteklega časa koristijo tudi nam. Vsak posamezen kapitalist je gotovo za to, da se ohrani kapitalistični sistem, le v praksi pa je vendar praviloma pripravljen ravnati tako, da skupek takih ravnanj lahko pomeni tudi propad kapitalističnega sistema. *Načelna pripadnost gospodarskih subjektov določenemu družbenoekonomskemu sistemu ali režimu še ne pomeni, da v praksi ne bodo ravnali tako, da to sistemu kot celoti škoduje.* Kapitalizem je to spoznal, ko so ga pretresle velike krize v tridesetih letih našega stoletja. New Deal je pomenil prvo uspešno reševanje kapitalizma kot sistema, ki ga je ogrožalo spontano ravnanje kapitalistov samih. Kapitalisti so se tako rekoč morali sporazumeti, da jih njihova lastna država zavaruje pred njihovim lastnim delovanjem. Naj se stvar zdi na prvi pogled še tako paradokсна, je vendar do kraja resnična. Vsak kapitalist zase je ravnal tako, da je pomagal družbo gnati v »hiperprodukcijo« in v krizo. Če niso hoteli kot sistem propasti, so morali poiskati način, da disciplinirajo same sebe kot razred.

Tudi naša samoupravna praksa je že precej dolga in lahko bi si nabrali bogatih izkušenj, ko bi le hoteli. Ta praksa namreč kaže,

da so tudi naša samoupravna podjetja in ustanove načelno za samoupravni sistem, za stabilizacijo itd. V praksi pa je vsako zase pripravljeno ravnati tako, da sprejeta načela ruši, če mu to le dopušča gospodarski sistem in če mu to narekujejo ekonomski interesi. Vse ravnanje skupaj pa nas vodi v »hiperpotrošnjo«. Fenomen nelikvidnosti in vse, kar pride za njim, je za to najbolj zanesljiv dokaz. Naše izkušnje nam po mojem kažejo dvoje: v primeri s togim administrativno-planskim socializmom je sistem samoupravljanja, v katerem so delovne organizacije samostojne in je dana možnost široke iniciative človeškemu duhu na gospodarskih in drugih področjih, dal velike gospodarske uspehe. Sivine in togosti planskega sistema ni več. Obenem z dokaj hitro rastjo gospodarstva in sočasno z mnogimi pozitivnimi iniciativami pa se bohoti veliko negativnih primesi, ki mnogokrat groze, da bodo prerasle pozitivno jedro razvoja in s tem kompromitirale celotni sistem in pravilni razvoj.

Leto 1965 je z gospodarsko reformo kazalo, da bo prelomno. Stopili smo v novo obdobje v razvoju sorazmerno stabilnega tržnega gospodarjenja. Tvorci reforme so se dobro zavedali, da je to edina pot, če hočemo imeti vsekakor zdrav ekonomski razvoj in demokratične odnose v gospodarstvu in družbi sploh. Žal so mnoga načela, sprejeta z reformo, v konkretnem vsakdanjem gospodarskem življenju veljala malo časa. V začetku smo morda reformna načela pojmovali nekoliko pretogo. V svetu, ki zmerno inflacijo prizna kot dejstvo, najbrž ni mogoče izvajati politike absolutne stabilizacije cen ali celo politike deflacije, kar je reforma v začetku poskušala. Mnoge težave, ki so nastale v zvezi z reformno politiko, zlasti nezaposlenost v nekaterih krajih države, so izrabili kot frontalen napad na vso reformo. Večinoma so bili pritiski, ki jih je povzročala reforma, v bistvu pozitivni in bi nujno rodili zelo pozitivne sadove, če bi se nadaljevali. Ker pa del gospodarstva teh pritiskov ni mogel vzdržati, je začel z različnimi političnimi nasprotnimi pritiski na vseh sektorjih. Da so taki pritiski rodili popolno zmagoslavje, je bil vzrok še v tem, da je bila federacija sama do kraja nedosledna in da sama kot velik investitor in velik potrošnik družbenega proizvoda ni izvajala reformne politike v svoji lastni hiši in je bila ena prvih, ki je začela v praksi rušiti reformo, ki jo je načelno sprejela in zagovarjala. Naslednji dejavnik je bil ves čas prevelika potrošnja na vseh ravneh. Ko pa so nastale težave še na mednarodnem področju, najprej s sueško krizo, nato pa z okupacijo Češke, smo dokončno porušili vse branike proti inflaciji in pretirani potrošnji. Trdno sem prepričan, da je bila velika večina slovenskega gospodarstva in tudi večina jugoslovanskega gospodarstva sposobna prilagoditi se reformnim načelom. Toda pritiske šibkejših so izkoristili politikanti in reformo nam je pokopalo politikantstvo. Nobene realne politične sile ni bilo, ki bi se uprla konkretnemu rušenju reforme, samo platonске deklaracije pa seveda niso mogle zaleči. Ko smo že imeli

sorazmerno stabilna cenovna gibanja in ko je kazalo, da bomo vendarle končno prišli v krog držav, ki imajo vsaj kolikor toliko zdravo gospodarstvo, je nastopila država z raznimi novimi obremenitvami, ki so pomenile za gospodarstvo dodatne stroške. Cene so se začele hitro zviševati v trgovini. Navsezadnje, čeprav s precejšnjo zamudo, je začela zviševati cene tudi proizvodnja. V položaju, pred približno dvema letoma, ko bi bila morala družba — če drugače ni bila sposobna, pa tudi z vsemi administrativnimi državnimi ukrepi — že takoj v začetku zajezili noro divjanje cen, se to ni zgodilo. Nasprotno, ideja o medsebojnem dogovarjanju samoupravljavcev, ki bi najbrž ob ustreznem ekonomskem sistemu in na natančno določenih področjih in primerih lahko rodila sadove, je bila v praksi realizirana tako, da so se samoupravni subjekti dogovarjali predvsem o tem, kako bodo s skupnim monopolom nastopali nasproti tretjim, in tako je prav toliko slavljen dogovarjanje pogagalo že tako nestabilna gibanja do kraja destabilizirati.

V takih okoliščinah je prišlo do koncepta stabilizacije, ki ni pomenil nič izvirnega, temveč samo zahtevo, da se vrnemo k načelom in izhodiščem reforme. Napoved stabilizacije je spet požela viharno načelno odobravanje, konkretna praksa pa je vnovič šla svojo pot in od vsega hrupa okoli stabilizacije ni veliko ostalo. Da državni organi položaj vsaj kolikor toliko držijo v sprejemljivih okvirjih, se morajo venomer zatekati k delnim sporadičnim restriktivnim ukrepom, ki pa so vedno linearni, zelo pavšalno odmerjeni ter zelo malo učinkoviti.

Odgovoriti je torej treba na poglobitvo vprašanje, zakaj nam v samoupravnem tržnem sistemu do zdaj nikoli ni uspelo doseči sorazmerno stabilnih gospodarskih gibanj, ob hkrati zadovoljivi gospodarski rasti. V tesni zvezi s tem pa je tudi odgovor na vprašanje, zakaj nekateri preizkušeni ukrepi gospodarskega sistema, ki normalno v tržnem gospodarstvu učinkujejo pozitivno, pri nas ne pokažejo ustreznega učinka. Mislim, da je vsako sprenevedanje odveč in da je jasno, da posamezni ukrepi in predpisi ne učinkujejo in da tudi v prihodnje ne bodo učinkovali v zaželeni smeri, dokler ne bo rešeno nekaj temeljnih vprašanj. Prvo in najvažnejše vprašanje, ki ga je treba rešiti, pa je odprava nelikvidnosti in pa to, da onemogočimo, da bi do tega pojava sploh še prišlo. Dokler bomo imeli v Jugoslaviji fenomen nelikvidnosti, toliko časa bodo drugi konkretni instrumenti delovali drugače kot v gospodarstvih, kjer tega fenomena ne poznajo. Nelikvidnosti pa seveda ne moremo odpraviti ne s kliringi ne s tem, da injiciramo več ali manj denarja, in tudi ne z vsesplošnim bolj ali manj praznim govoričenjem o nelikvidnosti. Poglavitna stvar, ki jo moramo doseči, je ta, da bo podjetje, ustanova, prav tako pa vsaka družbenopolitična skupnost, skratka, vsak finančno samostojen subjekt odgovarjal za svoje obveznosti z vsem premoženjem, ali z drugimi besedami: *treba je priti do sistema, v katerem pred izvršbo ne bo izvzeto prav nič razen minimalnih (soci-*

alnih) osebnih dohodkov. Jasno je, da do tega iz zelo številnih razlogov ne moremo priti čez noč. Toda če bi že pred leti postopno začeli sprejemati ukrepe, ki bi bili naravnani v to smer, bi danes tak sistem imeli. Brez take ureditve pa stabilnega tržnega gospodarstva ni in ga ne bo. Posamezni ukrepi pa bodo še nadalje delovali drugače, kot delujejo v drugih tržnih gospodarstvih.

Če bi bili pred leti sprejeli in dosledno izvajali predpise, ki bi zagotavljali, da vsakdo odgovarja z vsemi svojimi finančnimi in materialnimi sredstvi za svoje obveznosti, bi tega niti ne bilo tako težko izvesti. Seveda bi to pomenilo določeno, vsaj minimalno, selekcijo, pomenilo pa bi tudi to, da bi ne mogle ostati tako imenovane nepokrite izgube, ker bi morali izgube sproti pokrivati, podjetja sanirati ali pa jih likvidirati. Danes je problem seveda mnogo težavnejši, ker je družba toliko časa dopuščala ravnanje, ki je med nelikvidne potegnilo tudi mnoga v bistvu zdrava podjetja, ki seveda niso godna niti za sanacije niti za likvidacije.

Vsak sistem mora imeti določeno konsistentnost med pravicami in dolžnostmi. Če tega ni, je sistem hiša iz kart, ki se sproti podira. Pri nas je nelogičnost že v sami politični filozofiji sistema, ko izhaja iz predpostavke, da imajo delovni kolektivi vse pravice odločati o enostavni in razširjeni reprodukciji. Ko pa pride do dobrih ali slabih posledic takega samostojnega odločanja, ne velja logika, da naj za posledice svojega ravnanja kolektivi tudi odgovarjajo. Iz samoupravljalcev in gospodarjev, ki o vsem odločajo, se kolektivi namah spremene v delavski razred, ki mora dobiti svoje plače (mezde), ker jih je zaslužil. Da je zadeva še bolj zamotana, se pri tem lahko uspešno sklicujejo na nerešena sistemska vprašanja, na to, da država sama ravna neodgovorno itd. Res pa je, da tega vozla nikoli nihče ne bo razvozlat. Ta voz, žal, je take narave, da se ga razvozlati ne dá. Treba ga je presekati. Edino nekaj lahko storimo, namreč da ga presekujemo postopno, ker naše socialne in politične razmere ne dopuščajo hitre in radikalne rešitve. *Torej vprašanje ni toliko ekonomske narave, ampak predvsem politične. Gre za to, ali se bo samoupravni sistem izkazal za notranje toliko trdnega, da bo lahko prevzel nase tudi posledice svojih lastnih konkretnih napačnih odločitev, ali ne. Gre konec koncev za to, ali je jugoslovanska družba sposobna za ekonomski sistem, ki bi bil vsaj nekoliko selektiven, ali ni. Gre za to, ali se je Jugoslavija sposobna domeniti za določena načela tržnega gospodarjenja in jih tudi izvajati.*

Seveda bi dosledno vztrajanje pri takem sistemu pomenilo ne samo drugačno ravnanje gospodarskih subjektov, temveč nujno tudi drugačno ravnanje vse družbe. Če bi pustili vsaj minimalno selekcijo v gospodarstvu, bi ta s svojimi konkretnimi primeri opozarjala tudi na neustrezno ravnanje in preveliko potrošnjo države. Vprašanje obremenitve gospodarstva bi se postavljalo vse ostreje kot se postavlja danes. Družba bi morala načela, ki jih stalno deklarira, tudi realizirati. Politične organizacije bi se morale ukvarjati z resničnimi

fundamentalnimi problemi našega razvoja. Odklenkalo bi mnogim, ki se izživljajo v nenehnem ponavljanju istih fraz itd. Seveda pa bi začeli mnogo uspešneje in hitreje napredovati, kot smo do sedaj. Praksa kaže, da se poraba, ki presega lastne možnosti, prej ali slej kruto maščuje. Vedno dosegajo najboljše rezultate tista gospodarstva (in družbe), ki žive v skladu s svojimi možnostmi.

Pa poglejmo, kako je prihajalo in kako prihaja do čedalje večje nelikvidnosti. Mnogi so poskušali najti odgovor na to vprašanje zelo enostransko. Nekateri so hoteli vse skupaj pripisati federaciji in njeni neproračunski bilanci, drugi nepokritim investicijam, tretji nepokritim izgubam itd. Vsakteri teh vzrokov in še mnogi drugi so seveda prispevali svoj delež k nelikvidnosti. *Resnica pa je taka, da je do nelikvidnosti prišlo zato, ker to sistem dopušča.* Stalno, tako rekoč dan za dnem, delujejo številni dejavniki tako, da soustvarjajo nelikvidnost. Mnoga podjetja, ki nimajo izgube, ki formalno nimajo nobenih nepokritih investicij, ki se trkajo na prsi, da niso povzročitelji nelikvidnosti, so bolj ali manj vso akumulacijo vložila samo v osnovna sredstva, niso pa skrbela za svoja obratna sredstva, s tem pa so izvajala pritisk na državo in banke po dodatnem denarju. Ko pa so tam naletela na določene omejitve, pa se je pritisk usmeril na dobavitelje in se je preprosto začela ekskalacija neplačevanja. Ker podjetja niso prisiljena vlagati tudi v obratna sredstva, porabljajo za svoj razvoj manjša sredstva, kot pa je to objektivno potrebno, in zaradi tega tudi lahko delijo večje osebne dohodke, kot pa bi jih sicer. Če bi bilo temeljno vprašanje odgovornosti za finančne odločitve urejeno, če bi, skratka, imeli sistem, da bi za svoje napačne odločitve vsakdo tudi odgovarjal, v skrajnem primeru z likvidacijo podjetja, potem tudi osebni dohodki ne bi mogli divjati in bi bilo devet desetih vsega naprezanja okoli usmerjanja osebnih dohodkov popolnoma nepotrebnih. Odgovor na to, zakaj podjetja ravnavajo proti teoretičnim dognanjem o vlaganjih v osnovna in obratna sredstva in za obratna sredstva ne skrbijo, pa je samo eden: zato, ker jim sistem tako neustrezno ravnanje dopušča in so zanj celo bogato nagrajena, namesto da bi bila radikalno kaznovana. Podjetnik v kapitalističnem sistemu mora skrbeti prav tako za svoja obratna sredstva kot za materialna sredstva ali pa ga zadenejo neusmiljene in daljnosežne ekonomske sankcije vse do bankrota. V Jugoslaviji je ravno nasprotno. V tistih podjetjih, kjer so se ravnali po nasvetih in deklaracijah in so vlagali v obratna sredstva, ki v inflacijskih razmerah zgubljajo na leto približno 20 % vrednosti, so se znašli z zastarelimi osnovnimi sredstvi. Banke pa so denar vedno dajale in ga dajejo tistim, ki ga na tak ali drugačen način izsilijo, ne pa tistim, ki bi to zaslužili s svojim ravnanjem.

Za to, da so podjetja čedalje bolj silila v hazardiranje in v gospodarjenje, ki nujno pripelje v inflacijo in nelikvidnost, je vedno sproti poskrbela naša politična praksa in pa na njej temelječi ukrepi države. Vsi ukrepi so bili navsezadnje kljub vsemu govorjenju vedno

taki, da so legalizirali obstoječe stanje, da so dali prav tistim, ki se niso ravnali v skladu z deklaracijami, ampak v skladu z dejstvom, da v Jugoslaviji lahko nekaznovano sprejemaš hazardne ukrepe, in v skladu z dejstvom, da bo tako ravnanje prej ali slej država blagoslovila, ne sicer verbalno, pač pa z gospodarsko-administrativnimi ukrepi. Taka praksa države ni nekaj, kar bi bilo staro že leta, ampak je bilo celo med tako imenovanimi stabilizacijskimi naprežanji sprejetih nekaj ukrepov, ki so izrazito takega značaja, da dajejo potuho ravnanju, ki je verbalno neštetokrat obsojeno. Način, kako je bila izvedena konverzija bančnih kreditov, je za to šolski primer. Tista podjetja, ki so poskušala kljub vsemu gospodariti po načelih dobrega gospodarjenja, ki veljajo v svetu in so določen del svoje akumulacije vlagala v obratna sredstva, so zato imela manj bančnih kreditov, praviloma manjše osebne dohodke in bolj zastarela osnovna sredstva. Tisti pa, ki so vsa sredstva vlagali v osebne dohodke in v osnovna sredstva, na banke pa pritiskali za kredite z grožnjami, da bodo sicer štrajkali itd., so bili zdaj bogato nagrajeni. So primeri, ko so približno enaka podjetja v isti gospodarski panogi dobila s konverzijo tudi po desetkrat več kreditov kot druga enaka podjetja. Kredit v razmerah inflacije z moratorijem 4 let, z vračanjem do 25 let in 4 % obrestno mero pa je vsaj polovično darilo. Pri konverziji bi morali upoštevati različne kriterije za konvertiranje kreditov in ne nazadnje tudi lastno skrb podjetij za obratna sredstva. Podjetja ne bo nihče prepričal, da se spleča smotrno gospodariti, dokler bodo ukrepi države govorili nasprotno. Podoben ukrep, ki je nagradil tiste, ki so družbeno škodljivo ravnali, in kaznovali one, ki so dobro gospodarili, je bila tudi zamrzitev osebnih dohodkov. Država je najprej dopuščala, da so si nekateri dvigovali osebne dohodke po mili volji, potem pa jih je limitirala, in sicer za vse enako, in delimitiranje vezala na zelo stroge pogoje, s tem pa udarila predvsem tiste, ki so delili zmerno.

Preden ne rešimo poglobitnih vprašanj, to je predvsem odgovor na vprašanje, ali smo v Jugoslaviji politično pripravljeni in sposobni prenesti gospodarsko selekcijo, ali je tudi država in celotna politična struktura pripravljena upoštevati svoje deklaracije in ali smo sposobni sprejeti in izvajati konsistenten gospodarski sistem v celoti, ne moremo odgovoriti na mnoga druga konkretna vprašanja.

Bojim se, da tudi nova ustavna ureditev sama po sebi na temeljna vprašanja gospodarskega razvoja ne prinaša odgovora. V nevarnosti je enoten tržni sistem, obstoji bojazen, da bodo posamezni parcialni interesi lahko blokirali vsako akcijo, usmerjeno k izdelavi ustreznega sistema za celotno gospodarstvo. Bojim se, da tudi pri sedanji organizaciji ne upoštevamo enega temeljnih načel vsake družbe, to je načelo učinkovitosti. Kaj nam pomagajo še tako zveneče besede, če ubira praksa drugačno pot, kaj nam pomaga, da govorimo o stabilizaciji, ko gremo hkrati v največjo destabilizacijo, kaj nam pomaga, če govorimo o tem, da bomo uvedli dobro gospodarjenje,

če pa morajo dobri gospodarji vedno *via facti* pokrivati posledice slabega gospodarjenja drugih.

V neposredni zvezi s funkcioniranjem gospodarstva in gospodarskim sistemom pa je obremenitev gospodarstva. Tu, žal, nismo storili kljub nenehnemu govorjenju ničesar zares odločilnega. Gospodarstvu so pripravljeni vsi dajati nasvete, vsi ugotavljati, da je zavoženo. Kako bi moralo gospodarstvo delati, vedo vsi, od politikov, znanstvenikov, umetnikov, uradnikov, aktivistov, študentov do upokojencev. Kako bi bilo treba delati, da bi bilo gospodarstvo manj obremenjeno, pa noče vedeti nihče od njih. Gospodarski sistem, ki bi resnično in ostreje silil k dobremu gospodarjenju in bi slabo gospodarjenje tudi neusmiljeno sankcioniral, je možen le, če spravimo v elementaren red tudi vsa druga področja. Prepričan sem, da bi bil zlasti delavski razred tisti, ki bi bil pripravljen sprejeti nase težka bremena, če bi videl, da to pelje k hitremu napredku, in videl predvsem to, da so ta bremena enakomerno razporejena in ne bremenijo samo njega.

Povezovanje Slovenije z mednarodnim gospodarstvom

(ob programu dolgoročnega razvoja)

Več let trajajoče priprave za dolgoročni program gospodarskega in socialnopolitičnega razvoja Slovenije gredo h koncu. Številne študije in raziskave kažejo, da je bilo opravljeno veliko delo ter da so tokrat program razvoja zasnovali temeljito in vseobsežno, neprimerno temeljiteje od vseh dosedanjih načrtovanj. Že tisti del gradiva za razvojni program, s katerim je slovenska javnost bolj ali manj seznanjena, pa potrjuje trditev, ki se sicer že dalj časa vsiljuje, da namreč pripravlja Slovenija ta načrt s precejšnjo zamudo, ko začenja že celo zaostajati za drugimi republikami na nekaterih izredno pomembnih področjih (proizvodna struktura, tehnološka rekonstrukcija, kvalifikacijski in izobrazbeni sestav proizvajalcev), ko njena gospodarska moč in prodornost ter materialna podlaga slabijo.

Ekonomski interesi premagujejo ideološke ovire

Načrt dolgoročnega razvoja snujemo v času velikih in intenzivnih sprememb v mednarodnem gospodarstvu, sprememb, ki so zlasti močne na industrijsko visoko razvitih področjih. Tam se že kažejo vizije poindustrijskega obdobja, za katerega je značilna množična uporaba delovnih priprav in proizvodov, ki so danes redkost, ali pa so šele v idejnih zasnovah, nadalje velik delež intelektualnega dela ter občutno skrajšan delovni čas. Tehnični in tehnološki napredek in s tem znanost, postajajo vse bolj odločilni dejavniki gospodarskega in družbenega razvoja. Omogočajo, da se nenehno razvijajo novi izdelki, ki so na konici materialne proizvodnje in mednarodne trgovine. V tej trgovini se nenehno povečuje delež industrije, predvsem t.i. najpropulzivnejših proizvodov, ki dosegajo v okviru industrijskega sektorja že okoli 60 %, upada pa delež primarnih proizvodov. V svetovni trgovini vse bolj raste udeležba terciarnega sektorja (mednarodni prevoz, turizem). Mednarodni trgovinski tokovi med industrijsko razvitimi državami so vse močnejši v škodo tretjega sveta, tj. dežel v razvoju. Pri tem imajo veliko in

vse bolj odločilno vlogo tiste industrijsko razvite države, ki so najpomembnejši partnerji jugoslovenskega in slovenskega gospodarstva.

S stališča vključevanja Slovenije v mednarodne gospodarske (trgovinske) tokove je v okviru rastoče notranje evropske trgovine še zlasti pomembna vse bolj naraščajoča trgovina med vzhodno in zahodno Evropo. Njuna odvisnost od te trgovine je sicer zelo različna; medtem ko zahodna Evropa za zdaj ne uvaža niti 5 % izdelkov iz vzhodnega dela in tudi njen izvoz v vzhodnoevropske države ne dosega polovice 10 %, vzhodni del Evrope kar 20 % svojega izvoza usmerja na zahodnoevropska tržišča. Od onod pa vzhodna Evropa uvaža nekaj manj kot 1/4 celotnega uvoza. Trgovina med tema dvema deloma Evrope narašča hitreje kot trgovina v ostalem delu Evrope (brez vzhodnega dela), tudi na račun zmanjšanja deleža južnoevropskih držav (mednje uvrščamo tudi Jugoslavijo). Navkljub živahnim trgovinskim tokovom pa je trgovina med tema deloma Evrope še vedno zelo majhna, saj znaša komaj nekaj odstotkov celotne notranjeevropske trgovine.

Zanimive so tudi spremembe v sestavu trgovine med vzhodno in zahodno Evropo; ta trgovina začinja dobivati značilnosti trgovine med razvitimi državami. V blagovni menjavi med vzhodno in zahodno Evropo najhitreje narašča delež t.i. tehnološko intenzivnih proizvodov, upada pa delež primarnih izdelkov, čeprav le-ti še vedno zavzemajo visoko mesto v izvozu vzhodnoevropskega blaga na tržišča zahodne Evrope.¹ Izredno pomembno in vedno bolj razraščajoče področje v gospodarskem sodelovanju med vzhodno in zahodno Evropo je nadalje turizem.² Živahno ter vedno bolj moderno gospodarsko sodelovanje med vzhodnoevropskim in zahodnoevropskim gospodarstvom hkrati rahlja predvidevanja in varljive upe iz reformnih let, da bi naj naše gospodarstvo bilo nekakšen »trgovinski most« med obema deloma Evrope.

Na konici je tehnološko intenzivna proizvodnja

V zadnjih petnajstih letih je postala najbolj živahna proizvodnja t.i. engineering³ izdelkov, najhitreje narašča pa tudi mednarodna trgovina z njimi, še zlasti med industrijsko razvitimi državami. V drugi polovici 50 let in do sredine tega desetletja (1955-1966) se je celotni svetovni izvoz povečal vsako leto poprečno za 7,3 %, izvoz engineering proizvodov pa je naraščal letno za 10,6 %. V tem času je izvoz drugih industrijskih izdelkov imel več kot 2 % nižjo stopnjo letne rasti (8,3 %), izvoz primarnih proizvodov pa je naraščal

¹ J. Wilczynski: *The Economics and Politics of East-West Trade*, London, 1969.

² Dohodki od turizma vzhodnoevropskih držav so se povečali od 1961. do 1967. leta z 1 milijona dolarjev na 65 milijonov dolarjev ECE, *World, Trade and Development*, 1969.

³ Po najsplošnejši in danes že malce zastareli klasifikaciji spada v to skupino proizvodnja strojev in transportne opreme, nadalje znanstvenih, medicinskih, optičnih in kontrolnih instrumentov in raznih kovinskih izdelkov.

samo s slabimi 5 % letno. V mednarodnem blagovnem izvozu se je v tem času povečal delež engineering proizvodov za 8 % (z 20 % na 28 %).

Največji delež v svetovnem izvozu engineering proizvodov imajo gospodarsko visoko razvite države. Industrijsko visoko razvite zahodne države so povečale delež teh proizvodov v svetovni trgovini v dobrih 10 letih (1955-1966) za okoli 15 odstotkov (z 42,2 % na 57,2 %). Medsebojno trgovino z engineering proizvodi pa so te države povečale v tem času prav tako za približno 15 % (z 41,5 % na 56,0 %). V obeh primerih je to bilo sorazmerno v škodo dežel v razvoju.⁴

Za naše gospodarstvo je morda bolj pomembno in poučno, da v tem času visoko razvite industrijske države vse bolj težijo, da bi se v okviru usmeritve na proizvodnjo engineering izdelkov kar najbolj specializirale. O hitrem razvoju specializacije in s tem mednarodne delitve dela govori podatek, da osem razvitih zahodnoevropskih držav (ZR Nemčija, Francija, Italija, Nizozemska, Belgija, Luxemburg, Velika Britanija, Švedska in Švica) sorazmerno vedno več svoje proizvodnje engineering izdelkov izvažajo, prav tako pa se pri njih povečuje delež uvoza teh proizvodov v domači porabi.⁵ Stopnja povezanosti in odvisnosti med proizvodnjo in izvozom ter porabo in uvozom engineering izdelkov je seveda pri posameznih državah precej različna. Zahodna Nemčija je npr. izvozila 44,8 % svoje proizvodnje engineering izdelkov, uvozila pa le 18,5 odstotka, Švica pa je v tem času izvozila 63,1 odstotka te vrste proizvodov, uvozila pa več kot polovico (54,5 %) njihove domače porabe.

Novejša in popolnejša klasifikacija proizvodnje engineering izdelkov kaže na zanimive procese na tem velikem proizvodnem in zunanjetrgovinskem sektorju.⁶ V letih od 1953 do 1966, ko je proizvodnja engineering izdelkov naraščala v poprečju za okoli 10 % na leto, se je najhitreje povečevala proizvodnja osebnih avtomobilov in »znanstveno-intenzivnih« proizvodov (za več kot 12 %). Tudi izvoz teh dveh kategorij je bil nad povprečjem. Izvoz industrijskih in poljedelskih strojev se je gibal okoli poprečja, izvoz drugih kategorij pa je naraščal z nižjo stopnjo od poprečja, pri čemer je bil na najnižji stopnji izvoz transportne opreme (5,9 %). Izvoz t.i. raznih kovinskih proizvodov in trajnih potrošnih dobrin pa je bil malo pod poprečjem (blizu 9 %).

⁴ GATT, International Trade 1967, Ženeva, 1968.

⁵ Te države so 1953/54 izvozile 29,8 % proizvodnje engineering izdelkov, 1965/66 pa že 39,1 %. V tem času se je povečal delež uvoza teh izdelkov v njihovi domači porabi za 12 odstotkov (13,6 % na 25,4 %). GATT, prav tam.

⁶ Glede na njihove posebnosti in namen so skupine engineering izdelkov (njih 47) razvrščene v 6 razredov: 1) industrijski in poljedelski stroji; 2) znanstveno-intenzivni izdelki; 3) trajne potrošne dobrine; 4) osebni avtomobili in njihovi deli; 5) težka transportna oprema; 6) razni kovinski proizvodi.

V strukturi uvoza engineering izdelkov zavzemajo ne dosti manj kot 40 odstotkov poljedelski stroji (38,5), okoli 21 odstotkov znanstveni intenzivni izdelki, osebni avtomobili in trajne potrošne dobrine se uveljavljajo s slabimi 20 odstotki, medtem ko ima najnižji delež težka transportna oprema (8 0/0).⁷

Naj povemo preprosto: med državami so precejšnje razlike v proizvodnji in zunanjetrgovinski usmerjenosti glede na velikost deleža zlasti tistih skupin in podskupin engineering izdelkov, katerih proizvodnja zahteva visoko raven znanstveno-raziskovalne dejavnosti in vključenost znanosti v proizvodnji proces. Če ne upoštevamo ZDA, ki je največji proizvajalec engineering izdelkov na splošno, in ima tudi največji delež znanstveno-intenzivnih proizvodov, sta Velika Britanija in ZR Nemčija med osmimi zahodnoevropskimi državami največji proizvajalec znanstveno-intenzivnih izdelkov. Vendar tudi druge zahodnoevropske države vztrajno povečujejo proizvodnjo te vrste, njihov delež v strukturi engineering proizvodnje, razen Nizozemske, pa ni tolikšen, kolikšen je v teh dveh deželah. Skoraj v vseh državah, razen v Italiji, se zlasti zmanjšuje delež dokaj ohlapne kategorije raznih kovinskih proizvodov in težke transportne opreme. Več držav (Zahodna Nemčija, Francija, Velika Britanija in Švedska) sorazmerno zmanjšuje tudi proizvodnjo industrijskih in poljedelskih strojev in trajnih potrošnih dobrin, vse v korist znanstveno-intenzivnih proizvodov, hkrati pa tudi narašča delež proizvodnje osebnih avtomobilov (ZR Nemčija, Francija, Švedska).

Jugoslavija se uvršča v skupino držav v razvoju, ki imajo v svojem izvozu največ engineering izdelkov. Delež teh proizvodov v izvozu je v zadnjih 15 letih zelo narasel, z manj kot 3 odstotke v letu 1953 se je vzpel na več kot 25 odstotkov leta 1968. To pomeni, da je tudi v jugoslovanskem industrijskem izvozu najhitreje naraščal delež engineering proizvodov. Tudi glede sestave proizvodnje in izvoza engineering proizvodov smo dosegli precejšen napredek, ker sta se zlasti v prejšnjem desetletju povečala proizvodnja in izvoz t.i. tehnološko intenzivnih skupin proizvodov, zmanjševal pa se je delež izdelkov, katerih izvoz v mednarodni trgovini slabo narašča.

Sestav jugoslovanskega izvoza engineering izdelkov se precej razlikuje od izvoza iz drugih manj industrializiranih držav in to glede geografske usmerjenosti izvoza. Sorazmerno mnogo več teh proizvodov Jugoslavija izvažava v dežele v razvoju in v vzhodnoevropske države, tj. na področja tako imenovanih mehkih valut. Še v letih reforme (1966-1968), ko je bil izvoz na konvertibilno področje postavljen kot ena izmed najpomembnejših gospodarskih nalog, je Jugoslavija prodajala komaj malce več kot eno sedmino celotnega izvoza engineering izdelkov na trgih visokorazvitih držav, dve sedmini deželam v razvoju, precej več kot polovico teh izdelkov pa je izvažala v vzhodnoevropske države.⁸

⁷ GATT, prav tam.

⁸ GATT, prav tam.

Gradivo za razvojni program premalo omogoča primerjavo, kako daleč je Slovenija v razvoju proizvodnih dejavnosti, ki so v razvitem delu mednarodnega gospodarstva na vrhu razvojnih tokov in ki tudi v drugih nacionalnih gospodarstvih Jugoslavije postajajo vedno bolj pomembni. V tem kontekstu je zato toliko bolj očitno, da v gradivu, ki hoče biti »dolgoročni nacionalni program« oziroma »družbeni dogovor o dolgoročni razvojni usmeritvi«, preveč ohlapno opredeljujejo tiste proizvodne dejavnosti, ki naj bi bile nosilke, dominante prihodnjega gospodarskega razvoja. Velja povedati, da zaostajanje Slovenije še toliko bolj ne zahteva »ohlapne gospodarske usmeritve,« programa, ki ne bi nikogar zavezoval, ki bi bil vsakomur povšeči in hkrati nikomur, temveč zahteva kar se da konkreten dogovor nacije, na čem bo v prihodnje gradila svojo gospodarsko moč in veljavo. Posodobljanje proizvodne strukture je eden izmed pogojev za uresničitev materialnih ciljev, ki jih program postavlja. Za daljnosežne ekonomskopolitične odločitve je to še toliko bolj pereče, ker je »usmeritev na izvozno gospodarstvo ena izmed ključnih silnic razvoja.« Nenazadnje je od hitrejšega »odpiranja« navzven v precejšnji meri odvisna tudi gospodarska in politična veljava Slovenije v sosednjem domačem in tujem družbenoekonomskem in političnem prostoru.

Slovenija je vsezkoz spreminjala zunanjetrgovinsko sestavo in to na podlagi kvalitativnih sprememb v gospodarstvu, kakor tudi zaradi tega, ker so pogoji menjave (*terms of trade*) na mednarodnem tržišču vedno manj ugodni za agrarne in druge tradicionalne proizvode. Vendar slovenski izvoz po strukturi še vedno močno zaostaja za izvoznimi tokovi v razvitejših gospodarstvih. Medtem ko v industrijsko razvitih državah narašča izvoz omenjenih engineering proizvodov, je v slovenski zunanjetrgovinski sestavi kovinska industrija (kamor poleg znatnega dela elektroindustrije spada največ teh proizvodov) komajda na tretjem mestu. Če pa bi hoteli ugotoviti, kaj bi lahko od teh proizvodov po mednarodni klasifikaciji resnično šteli v skupino engineering proizvodnje, bi bil njen delež neprimerno manj pomemben. Kemična industrija, ki spada poleg engineering proizvodov med najbolj ekspanzivne proizvodne in izvozne sektorje, zavzema v slovenskem izvozu komaj 6 %. V slovenskem izvozu je še vedno na prvem mestu lesna industrija z 18 %, kar praviloma ni značilnost razvitejših gospodarstev. Res pa se je v zadnjem času občutno zmanjšal delež izvoza kmetijskih proizvodov.

Slovenski uvoz je bolj podoben uvozu razvitejših držav. Najpomembnejši delež imajo kovinska industrija (32 %), kemična industrija, elektroindustrija in tekstilna industrija; njihov skupni delež v slovenskem uvozu znaša okoli 64 %. Največje spremembe je prav tako doživel uvoz kmetijskih izdelkov, ki je zmanjšal delež z 20 %,

kolikor je znašal še konec prejšnjega desetletja na 4 % v zadnjih letih.

Zaskrbljujoče je to, da je bil v Sloveniji, ki ima že tako najbolj zastarelo tehnično opremljenost dela, v zadnjem desetletju delež opreme v uvozu precej manjši kot v jugoslovanskem gospodarstvu nasploh. V letih reforme, ko je veljala modernizacija proizvodnje za najpomembnejše gospodarsko-politične naloge, se je delež opreme v slovenskem uvozu celo zmanjšal.

Svojevrsten, glede na odnose blagovne menjave in naravo zunanjetrgovinskega ter deviznega režima pa ne ugoden položaj Slovenije v gospodarskem sodelovanju z mednarodnim gospodarstvom kaže tudi regionalna usmerjenost slovenske zunanje trgovine. Slovenija je v lanskem letu npr. izvozila okoli 70 % vsega izvoza na konvertibilna, predvsem zahodnoevropska tržišča, jugoslovansko gospodarstvo v poprečju pa le približno 60 %. Prav tako uvaža Slovenija sorazmerno največ proizvodov iz zahodne Evrope (skoraj 60 %), jugoslovansko gospodarstvo na splošno pa uvaža samo dobrih 20 %.⁹ To pomeni, da ima zahodnoevropski bazen, ki vedno bolj združuje obe veliki integracijski skupini (EGS in EFTA) prevladujoč položaj v jugoslovanskem, predvsem pa v slovenskem izvozno-uvoznem gospodarstvu. In nemara je prav zaradi teh vzrokov, tj. neustrezne strukture izvoza ter poslabšanih odnosov menjave na konvertibilnem področju, v zagati tudi slovenski izvoz. Zanimivo je, da ima Slovenija doslej (od sicer kaj malega števila pogodb) sorazmerno največ pogodb o proizvodno-finančnem sodelovanju prav z vzhodnoevropskimi partnerji, medtem, ko se druga nacionalna gospodarstva bolj usmerjajo — kolikor sploh se — k sodelovanju te vrste z zahodnoevropskimi družbami.

Podobne razlike kot pri regionalni usmerjenosti jugoslovanske in slovenske zunanje trgovine obstajajo tudi glede na stopnjo predelave izvoznih proizvodov. V strukturi izvoza blaga iz Slovenije je precej manjši delež nepredelanih proizvodov kot v celotnem jugoslovanskem izvozu. V izvozu iz Slovenije imajo tudi večji delež proizvodi visoke predelave, skoraj 55 %. Še večje razlike so v sestavi uvoza, ker v slovenskem uvozu predstavljajo proizvodi visoke predelave 2/3 vsega uvoza, medtem ko proizvodi zavzemajo nekaj več kot polovico vsega jugoslovanskega uvoza.

Slovensko gospodarstvo je tudi bolj vključeno v mednarodno gospodarstvo, kot je jugoslovansko gospodarstvo na sploh, saj trdijo, da izvozi kar 30 % družbenega proizvoda. V blagovnem delu zunanjetrgovinske menjave ima Slovenija podobne težave kot jugoslovansko gospodarstvo; v poprečju pokriva celo manj uvoza z izvozom kot Jugoslavija. Če pa upoštevamo tudi neblagovno menjavo, je imela Slovenija v letih 1963-1968 pozitivno zunanjetrgovinsko bilanco.¹⁰ To opozarja, da je preosnova proizvodne ter izvozne

⁹ IER, gradivo za program dolgoročnega razvoja Slovenije, Ljubljana, 1969.

¹⁰ IER, prav tam.

strukture eden izmed temeljnih pogojev gospodarskega razvoja Slovenije. Res so v zadnjih letih pospešili spremembe v tej smeri; največ novih proizvodov je bilo do nedavnega uvedenih v slovenskem gospodarstvu. Toda uspehi so zelo skromni, tembolj če ugotovimo, da je bilo v strukturi jugoslovanskega izvoza na začetku gospodarske reforme okoli 50 % (v Sloveniji najbrž manj) izdelkov, ki na mednarodnem tržišču niso bili populzivni.¹¹

Poučne izkušnje

Premajhna odločnost in vztrajnost nosilcev ekonomske politike, da bi spodbudili k hitrejši preosnovi gospodarske strukture, in razvoj visoko produktivne proizvodnje, vse to je močan razlog sedanjega ekonomskega stanja. Zato so tembolj poučne izkušnje nekaterih majhnih držav (npr. Norveške), ki so v bližnji preteklosti korenito spremenile proizvodnjo in zunanjetrgovinsko strukturo.

Norveško gospodarstvo je z odločno strategijo »odpiranja navzven«, s specializacijo v proizvodnji in izvozu, tj. s hitrejšim vključevanjem v mednarodno gospodarstvo, v dobrih desetih letih zelo napredovalo, kar se sintetično kaže v hitri rasti narodnega dohodka in materialne blaginje prebivalstva.¹² Taki ekonomski politiki so bili podrejeni vsi gospodarski ukrepi, tudi investicijska politika (v letih 1950-1966 je Norveška vsako leto investirala okoli 30 % družbenega proizvoda). Z različnimi ekonomskopolitičnimi in drugimi ukrepi so odločno podpirali tiste dejavnosti, ki dolgoročno prinašajo največje koristi — proizvodnjo tehnološko intenzivnih izdelkov, »proizvodnjo« znanja in njeno vpljučevanje v proizvodni proces, optimalizacijo proizvodnjih serij — in tako razvijati konkurenčno sposobnost gospodarstva. Iz ekonomskega sistema pa so izločili vse kar je domači proizvodnji oteževalo, da bi se spopadla s tujo konkurenčno proizvodnjo; odpravili so tudi količinske omejitve na uvoz, postopoma zmanjševali carinsko zaščito, vse dokler niso povsem odpravili carin na uvoz iz držav članic EFTA.¹³

Vztrajnost pri uresničevanju ekonomsko političnih ciljev je kmalu spremenila proizvodnjo in zunanjetrgovinsko sestavo. V dobrih 13 letih (1955-1968) se je zmanjšal delež primarnih izdelkov v

¹¹ Glej študijo dr. V. Pertota: Neki strukturni problemi naše mednarodne robne razmene, Zbornik simpozijjskih referatov, Knjiga I, Opatija 1964 in analizo JIEI. Uslovi i kriteriji za optimalno uključivanje u medjunarodnu podelu rada i proizvodna orijentacija Jugoslavije, Beograd 1967.

¹² Norveška je že sredi preteklega desetletja imela okoli 1700 dolarjev nacionalnega dohodka na prebivalca in spada v skupino držav z najvišjim nacionalnim dohodkom.

¹³ Politiko odpiranja domačega tržišča ponazarja tudi podatek, da je imela Norveška že na začetku 60 let nižjo carinsko zaščito na uvoz končnih izdelkov (11,7 %) kot Velika Britanija (18,2 %), EGS (14,5 %) in ZDA (16,8 %). Bela Balasa, *Industrial Development in an open Economy*, Oxford Economies Pakers, Nov. 1969, No 3.

proizvodnji za okoli 13 0/0 (z 37,5 0/0 na 24,4 0/0), delež polproizvodov je v tem času malce narasel, delež končnih izdelkov pa se je povečal za 10 0/0 (z 38,4 0/0 na 48,4 0/0). Na hiter razvoj specializacije in s tem na vključevanje v mednarodno delitev dela kaže naraščanje deleža izvoza v proizvodnji in uvoza v domači porabi. V osmih letih (1958-1966) se je povečal delež izvoza v proizvodnji industrijskih proizvodov z 8,6 0/0 na 15,8 0/0, hkrati pa se je povečal delež uvoza v domači porabi industrijskih izdelkov z 29,3 0/0 na 38,9 0/0.¹⁴ V proizvodni in izvozno-uvozni strukturi se je izredno hitro povečeval delež tehnološko-intenzivnih proizvodov, kemičnih in engineering izdelkov, še zlasti po ustanovitvi EFTA, ko se je Norveško gospodarstvo neposredneje soočilo z razvitejšimi državami, kakršni sta npr. Švedska in Švica.

V tem času je začela Norveška hitro razvijati tudi najraznovrstnejše oblike proizvodno-finančnega sodelovanja z državami, članicami te ekonomske integracijske skupine in z drugimi državami. Skratka, specializacija je norveškemu gospodarstvu omogočila, da se je odprlo »navzven«, hkrati pa je bila specializacija pogoj za razvoj visoko konkurenčne industrije in za liberalizacijo gospodarskih tokov z drugimi državami. Vse to pa je temeljno na preudarni, odločni in vztrajni gospodarski politiki.

Slovenija zaostaja

Na voljo je že nekaj podatkov, ki opozarjajo, da slovensko gospodarstvo zaostaja za drugimi nacionalnimi gospodarstvi v Jugoslaviji. Podrobna primerjalna analiza razvoja področij, ki so odločilnega pomena za gospodarski in družbeni napredek naroda, pa bi docela razkrila zaskrbljujočo gospodarsko slovensko zamudništvo.

V času, ko so v drugih nacionalnih gospodarstvih v Jugoslaviji prizadevno razvijali zametke moderne proizvodne strukture, tehnološko intenzivno proizvodnjo, ponekod tudi ob nemajhni podpori slovenskega gospodarstva, je Slovenija odločno premalo razvijala tista proizvodna področja, ki so v razvitem delu mednarodnega gospodarstva najbolj ekspanzivna. Gospodarsko sestavo je bolj ohranjala na tradicionalnih dejavnostih, tistih, ki v mednarodnem gospodarstvu in tudi pri nas vedno bolj zgubljajo pomen. V skorajda nobenem industrijskem področju se niso izoblikovale večje in med seboj povezane proizvodne skupine. V jugoslovanskem gospodarskem razvoju nima Slovenija razvite nobene izmed propulzivnih, tehnološko modernih in najhitreje se razvijajočih proizvodnih dejavnosti. Zasnove velikih sodobnih proizvodnih centrov vseh teh dejavnosti nastajajo v drugih območjih jugoslovanskega gospodarstva. Po-

¹⁴ Vključenost norveške ekonomike v mednarodno gospodarstvo je neprimerno večja, če upoštevamo tudi neblagovni izvoz (zlasti prekomorski promet), ki zavzema izredno visoko postavko v izvoznih dohodkih.

membnejši delež ima Slovenija menda samo v proizvodnji gospodinjskih strojev. Toda tovrstni izdelki spadajo v zadnjo skupino proizvodov, ki v mednarodni proizvodnji in trgovini najhitreje naraščajo.

Raziskave opozarjajo, da se slovensko gospodarstvo že »nevarno odmika od tehničnega in tehnološkega razvoja v svetu«. Naraščanje proizvodnih zmogljivosti (fiksni fondov) v zadnjem času zaostaja za jugoslovanskimi poprečji. Slovensko gospodarstvo ima tudi najnižjo stopnjo avtomatizirane proizvodnje.¹⁵ Toda vse do pred leti (nemara so razmišljanja o dolgoročnem gospodarskem razvoju pomenila začetek bolj realističnih spoznanj o slovenski družbenoekonomski resničnosti) je v Slovenije prevladovalo že zdavnaj zmotno mnenje, češ da na gospodarskem področju še zmeraj vodimo pred drugimi republikami. Take predstave so pomagale utrjevati tudi podatki, ki so največkrat poudarjali, da nacionalni dohodek v Sloveniji sorazmerno hitreje narašča kot drugod, kakor tudi to, da slovenski proizvajalec celo s pomočjo zastarelih strojev (in najbrž tudi zaradi hitrejšega trošenja svojih delovnih moči — intenzivnosti dela) naredi več kot tisti, ki dela z bolj modernimi stroji. Mimogrede velja pripomniti, da je enostransko poudarjati višino nacionalnega dohodka na prebivalca, le-ta, kot je znano, ni vselej zadovoljivo merilo resnične gospodarske razvitosti družbe. Primerjalne analize gospodarskega razvoja se — zaradi uporabe tradicionalnih metod, bržkone pa tudi zato, da ne bi prehudo opozarjale na stanje v slovenskem gospodarstvu, praviloma niso nanašale na tisto, kar bi omogočalo bolj realne predstave slovenskih razvojnih gospodarskih tokov.¹⁶ Tako slovenski proizvajalec — in ne samo on — ni bil dovolj seznanjen, »kje smo«, koliko in na katerih področjih Slovenija zaostaja za drugimi nacionalnimi gospodarstvi, predvsem pa za razvitimi evropskimi ekonomijami, in kaj vse mora storiti, da bi se jim čim hitreje približala, če jih že kmalu dohiteti ne bo mogla.

Slovenija je pristala pod jugoslovanskim poprečjem tudi glede kvalifikacijske, izobrazbene sestave zaposlenih. Že pred leti je imela najnižji odstotek zaposlenih z visokošolsko in višješolsko izobrazbo. Tudi glede deleža zaposlenih s srednješolsko izobrazbo je Slovenija na zadnjem mestu in za 1,3 0/0 pod jugoslovanskim poprečjem. V strukturi zaposlenih je imela Slovenija pred leti sorazmerno največ edinole visokokvalificiranih in kvalificiranih delavcev.¹⁷ Še bolj pa zaostaja Slovenija za razvitimi državami glede zaposlenosti strokovnih

¹⁵ Franc Popit, referat na 8. seji CK ZKS, Komunist, št. 41, dne 10. 10. 1969

¹⁶ Na primer: kolikšna je tehnična opremljenost dela na zaposlenega, s kakšnimi stroji delavci proizvajajo, kako spremlja, bolje koliko zaostaja nacionalno gospodarstvo za, denimo, evropskim tehnološkim razvojem in avtomatizacijo proizvodnje v svetu, kako moderniziramo proizvodno strukturo, koliko se gospodarstvo usmerja v proizvodnjo novih izdelkov, kakšna je kvalifikacijska in izobrazbena struktura zaposlenih, zlasti vodilnega osebja, kako skrbi slovenska družba oziroma njen »zavestni« del za izobraževanje in znanstveno raziskovalno dejavnost ipd.

¹⁷ Index št. 4/1968

kadrov — zlasti srednjih —. Srednjestrokovni kadri so udeleženi v strukturi zaposlenih v Sloveniji samo z 10 0/0, v razvitih gospodarstvih pa znaša njihov delež okoli 20 0/0. In da bi bila ironija še večja, iz Slovenije veliko bolj kot iz drugih republik odhajajo strokovni kadri in kvalificirana delovna sila v tuje države, na njihovo mesto pa prihajajo po navadi manj sposobni in manj izobraženi.

Med razlogi za »beg možganov« je vsekakor pešanje slovenske gospodarske moči, s čimer je seveda povezana nezadostna materialna eksistenca pretežnega dela slovenske družbe, še posebej izobraženska, ki najbolj čuti tako imenovani demonstrativni učinek (gospodarsko) razvitejših družb. Čeprav je pomemben, pa materialni dejavnik nikakor ni edini, ki povzroča zaostajanje kvalifikacijske in strokovne usposobljenosti naroda. Neustrezen kvalifikacijski in izobrazbeni sestav pretežnega dela vodilnih kadrov v gospodarstvu (in ne samo tam), je »negoval« zastarelo proizvodnjo in tehnologijo in ni bil, niti ni mogel biti, naklonjen že tako nezadostnemu dotoku strokovnih kadrov in s tem tehnološkim inovacijam. Tako stanje bi vsekakor uspešneje premagovali z ustrežnejšo politiko izobraževanja in s primernejšim odnosom do strokovnih kadrov, vsaj s takšnim odnosom, kot ga imajo do njih drugod.

Zapis bi lahko strnil v misel, da so korenite preosnove gospodarske strukture in hitrejše povezovanje Slovenije z mednarodnim gospodarstvom, še posebej z evropskim, in s tem hitrejša rast materialne blaginje prebivalstva, eden izmed bistvenih pogojev za razvoj samoupravne, slovenske socialistične družbe. Le gospodarsko razvita Slovenija bo mogla kaj prida prispevati k razvoju drugih nacionalnih gospodarstev, zlasti manj razvitih, in kot ekonomskopolitični dejavnik posegati v evropske ekonomske tokove. Za razvoj materialne blaginje prebivalstva pa je nadalje nujno potrebno, da se celotna družbena »vrhnja stavba« kar najhitreje razvija, še zlasti na tistih področjih, ki dajejo pečat socialno in duhovno razvitemu narodu. Kolikor bolj bo slovenska družba na čim širši družbeni podlagi uvajala dosežke sodobne družbene, tehnične in druge znanosti, toliko bolj bo resnično sposobna, da postane tudi »idejni filter« tokov, ki pljuskuje v naš družbeni prostor, ter bo s svojimi duhovnimi stvaritvami sposobna bogatiti socialistično misel v jugoslovanskih in širših okvirih.

Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije

Jugoslovansko sociološko združenje bo priredilo znanstveno posvetovanje o temi »Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije« v času od 10. do 14. februarja 1972 v Portorožu. Slovensko sociološko društvo je organizator tega posvetovanja. V okviru širših priprav za posvetovanje je bil tudi razgovor za okroglo mizo 21. maja 1971 na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. V tem razgovoru so med drugim sodelovali tudi:

*Jože GORIČAR, redni profesor pravne fakultete v Ljubljani,
Neca JOVANOV, strokovni svetovalec v svetu Zveze sindikatov Jugoslavije,*

Ivo KUVACIČ, profesor za metodologijo in teoretično sociologijo na filozofski fakulteti v Zagrebu,

Nebojša POPOV, asistent filozofske fakultete v Beogradu,

Stane SAKSIDA, znanstveni sodelavec inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani,

Stipe ŠUVAR, glavni in odgovorni urednik revije »Naše teme« iz Zagreba,

Srdan VRCAN, profesor pravne fakultete v Splitu.

Josip ŽUPANOV, izredni profesor ekonomske fakultete v Zagrebu.

Objavljamo nekatere avtorizirane in delno prirejene prispevke iz tega razgovora.

J. GORIČAR: Spoštovani tovariši, Slovensko sociološko društvo vam je z vabilom na ta sestanek poslalo tudi nekaj predlogov za teme, o katerih naj bi razpravljali na prihodnjem posvetovanju Jugoslovanskega sociološkega združenja. To posvetovanje naj bi bilo usmerjeno, kakor vam je znano, na okvirno temo: »Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije«. Prepričani smo, da je tematika, ki smo jo izbrali, za nas slej ko prej aktualna. Namen našega današnjega sestanka pa naj bi bil, da določimo nekaj referentov, ki bi okvirno temo obdelali s treh, štirih vidikov. Ravno zavoľjo tega smo z vabilom nanj nakazali nekaj takšnih vidikov, ne da bi hoteli biti s tem kakorkoli vsiljivi; nakazane podteme naj le olajšajo naš današnji razgovor.

Dovolite mi, da prav tako s tem namenom povem k tematiki nekaj misli. Predvsem se mi zdi, da bi se morali sporazumeti o takšni delovni definiciji družbenega konflikta, ki bi kar najbolj ustrezala prihodnjemu posvetovanju našega združenja. Kot veste, najdemo v teoretični sociološki literaturi celo vrsto definicij obravnavanega pojava. Kakorkoli se že sicer razlikujejo, jim je vendar skupno to, da je njihovo težišče na hotenju konkurentov za redke dobrine oziroma vrednote, da bi drug drugega (fizično) uničili ali pa vsaj onesposobili. Menim, da tako ozko pojmovani konflikt oziroma da takšna — sicer prav gotovo sociološko teoretično neoporečna — definicija konflikta ne bi popolnoma ustrezala namenu našega posvetovanja. Zategadelj se moramo sporazumeti o tem, katere družbene procese bomo v tem primeru šteli za konflikte.

Če izhajamo iz standardne dihotomne porazdelitve družbenih procesov na konjunktivne in disjunktivne, se bi po mojem mnenju lahko sporazumeli o tem, da štejemo za konfliktno vse disjunktivne procese, tiste tedaj, ki udeležence kakorkoli ločujejo v družbenem prostoru. Pri tem moramo upoštevati tole: na posvetovanju bomo obravnavali družbene konflikte v njihovem razmerju do *socialističnega razvoja* (oziroma socialističnih sprememb) v Jugoslaviji. Temeljna značilnost disjunktivnih procesov pa je v tem, da ustrezni družbeni sistem dezintegrirajo. Takšnih učinkov socialnih konfliktov — čeprav se zadnji čas tudi pojavljajo v naši družbi — načeloma vendarle ne bi mogli šteti za dejavnike socialističnega razvoja oziroma sprememb. Za zdaj sicer ne vem, kako priti do skupnega imenovalca tako nasprotnih pojavov, kakršna sta na eni strani dezintegrativni učinek konfliktov, na drugi pa socialistični razvoj. Seveda kaže po drugi strani upoštevati tudi stališča tistih avtorjev, ki pravijo, da konflikti vendarle pripeljejo (v končni posledici) do nekih novih integrativnih stanj, drugačnih od tistih, v katerih je do konfliktov prišlo.

Ne glede na takšna ali drugačna teoretična stališča do vprašanja, ki sem ga kratko orisal, mislim, da moramo pri iskanju omenjenega »skupnega imenovalca« izhajati od naslednjih izkustveno danih dejstev:

- konflikti v širše opisanem pomenu obstajajo in se odvijajo na vseh področjih našega družbenega življenja, od gospodarstva do kulture;
- ta naša družba je socialistična, ki ne stagnira, marveč se nenehno zelo dinamično spreminja;
- k temu spreminjanju in njegovi dinamiki prispevajo tudi najrazličnejši družbeni konflikti.

To bi bil tedaj eden temeljnih splošnih metodoloških problemov, ki bi ga kazalo upoštevati pri pripravah za naše posvetovanje.

S. SAKSIDA: Če domnevamo, da obstajajo nekatere temeljne družbene kategorije, lahko na podlagi zvez med njimi izdelamo seznam možnih konfliktov, njihovo taksonomijo. Menim, da so v sociologiji vsaj tri kategorije, relevantne za sestavo seznama konfliktov: grupni, institucionalni in vrednostni subsistem.

Konflikte iščemo lahko tako znotraj teh kategorij kot med njimi. Znotraj kategorij nastajajo konflikti med grupami (razredni konflikt), med institucijami in med vrednostnimi sistemi. Zadnji je npr. značilen za Jugoslavijo. Kombinacije med kategorijami pa nam dajo najprej t.i. sistemski konflikt, to je konflikt med interesi grup in institucionalnim subsistemom (Lockwood), dalje med interesi grup in vrednostnim subsistemom in končno med vrednotami in institucionalnim subsistemom. Zraven teh

pa poznamo v Jugoslaviji, ki je mnogonarodna država, še konflikt med celotnimi družbenimi sistemi, to je med narodi.

Zdaj nastaja vprašanje, ali omenjene kategorije in kombinacije med njimi izčrpavajo vse mogoče konfliktne zveze. In če jih, na katere tipe konfliktov naj se posvetovanje omeji. Vseh teh tipov konfliktov na posvetovanju ne bi bilo mogoče obravnavati. Verjetno je za obravnavo najzanimivejši sistemski konflikt in konflikt med narodi.

J. GORIČAR: Dovolite mi še kratko pripombo. Mislim, da bi morali govoriti tudi o razrednih konfliktih pri nas in o njihovi specifični naravi. Seveda pa bi morali poprej razčistiti vprašanje razredne slojevitosti v naši družbi. Preden sem prišel na ta sestanek, smo v nekem ožjem krogu ugotavljali, kako se zadnji čas močno — močneje kakor v nedavni preteklosti — poudarja pri nas delavski razred kot zgodovinski subjekt, njegov interes in vloga. Če izhajamo iz marksističnega stališča, je potem takem skrajni čas, da določimo delavskemu razredu nasprotni razred (»kontrarazred«) in iz tega zornega kota doženemo morebitno konfliktno situacijo med njima. Po marksističnem pojmovanju namreč razred sam zase ne more obstajati, saj gre pri njem za protagonista produkcijskih odnosov, ki imajo, tako kot družbeni odnosi sploh, še drugega protagonista. Celo pa velja ta ugotovitev za produkcijske odnose v sistemu blagovnodenarnih, tedaj tržnih odnosov, ne glede na to, da obstaja na področju produkcije delavsko samoupravljanje. Nenehno govoriti o delavskem razredu, ne da bi hkrati kazali tudi na njemu nasprotni razred, je vsaj z znanstvenega stališča nevzdržno. Takšno enostransko govorjenje o delavskem razredu zbuja vtis, da živimo v nekakšni »enorazredni družbi«, kar pa je — vsaj z znanstvenega stališča — *contradictio in adiecto*.

To je sicer rahlo provokativna misel, o kateri pa bi kazalo spregovoriti kaj več na našem sociološkem posvetovanju.

N. POPOV: Predlog prof. Goričarja, da bi v razmišljanje o družbenih spopadih vključili razredni aspekt, ki ga je imenoval provokativnega, se razlikuje od okvirov teme, kakor je bila določena v dopisu, ki smo ga dobili za ta razgovor. Nasprotna pa je tudi sami zastavitvi teme. V dopisu je namreč možnost, da bi razpravljali o razrednem značaju družbenih spopadov, skoraj izključena, ker vztraja notraj okvirov delovne organizacije kot temeljnem področju, na katerem se dogajajo družbeni spopadi. S tem bi se razpravljanje o njih v najboljšem primeru omejilo samo na področje industrijske sociologije.

Če pa bi sprejeli predlog prof. Goričarja, bi o družbenih spopadih razpravljali kot o *poglavitem aspektu strukture globalne družbe*. S tem bi postavili resnično družbeno in znanstveno pomembno temo, ki bi omogočala različne prijeme, s tem pa tudi pravi dialog. Tako bi se znašli pred resničnim *intelektualnim izzivom* (tako razumem to, kar je prof. Goričar imenoval provokacija); torej ne gre za politično provokacijo — sicer pa za znanstvenike to ne more biti poglavitno pri opredeljevanju teme in načinov razmišljanja o njej.

J. ŽUPANOV: V zvezi z vašo provokativno idejo bi dejal, da se delavski razred sooča ne z eno, ampak z dvema protirazredoma (če že govorimo o protirazredih). Sooča se pravzaprav z dvema družbenima elitama: na eni strani s tehnokracijo oziroma managerji, na drugi strani pa s tako

imenovano politično birokracijo ali — če uporabim preciznejši sociološki termin — politično elito. Tu gre torej za neko vrsto trikotnika.

Kadarkoli pa v igri sodelujejo trije partnerji, je igra vedno bolj zapletena, kot če sta v njej samo dva — to med drugim vemo tudi iz mednarodne politike — ker je vedno možno, da se dva združita proti tretjemu. Ali da se eden okoristi z nasprotji med drugo dvojico.

No, v trikotniku, o katerem razmišljamo, obstaja določena hierarhija moči. Politična elita je očitno še vedno najmočnejša. Res je sicer, da je njena moč pogosto dvomljiva, in sicer z institucionalnega in ideološkega stališča; toda če smatramo moč za dejanski odnos, potem je politična elita še vedno na vrhu družbene hierarhije. Tehnobirokracija je še vedno mlajši partner politične elite, toda očitno obstajajo težnje k pluralnosti elit. In celo tendence, da bi se politična elita spremenila zgolj v pomočnika managerske elite. Delavski razred — če o njem sploh lahko govorimo kot o razredu za sebe — pa je na dnu lestvice.

Njegov večji del je zunaj sistema, o čemer pričajo politične statistike o udeleženi delavcev v raznih političnih telesih; oziroma — delavski razred lahko pokaže svojo moč edino, če stopi iz sistema, tj., če uporabi sredstva, ki jih institucionalni sistem ne dopušča.

Da bi razumeli to igro v troje, moramo upoštevati nekoliko elementov. Prvič, upoštevati moramo procese, ki v veliki meri otežujejo nastajanje delavskega razreda. Tako še vedno traja pomemben dotok ljudi iz kmečkih in polkmečkih okolij v industrijo, ki jim je potreben daljši čas, da bi postali pravi industrijski delavci. Z druge strani pa poteka proces odtekanja ljudi iz industrijskih in urbaniziranih okolij na delo v tujino. Oba procesa delujeta konvergentno, »vodenita« delavski razred oziroma otežujeta njegovo nastajanje. Odhajanje »na časno delo v tujino« je pomemben varnostni ventil sistema in zelo zanimivo je vprašanje, kaj bi se zgodilo, če bi se ta ventil zamašil. Da smo pomen tega ventila zelo dobro dojeli, o tem priča naša dosedanja politika do ekonomske emigracije: ne parole in fraze, ampak dejanska politika, ki v resnici ni storila ničesar, da bi to odtekanje pojenjalo.

Z druge strani pa moramo upoštevati poskuse tehnokracije, da bi povečala svojo relativno moč v razmerju do politične elite. Znani dogodki okrog sprejetja XV. ustavnega amandmaja kažejo, da je tehnobirokracija izrabila priliko, da bi izboljšala svoj položaj v hierarhiji moči v »trikotniku«. Toda tudi v tem primeru se je pokazalo, kako »politična birokracija«, ki se sklicuje na eksplicitno ideologijo, opira pa na implicitni vrednostni sistem, lahko uspešno manipulira z delavskim razredom in tako sebi zagotovi dominanten položaj v družbi. Manevrske možnosti tehnobirokracije so veliko bolj omejene: sklicuje se lahko le na utilitarne vrednote industrijske družbe, ki pa v naši družbi pravzaprav niso bile nikoli sprejete, gotovo ne na ravni implicitne kulture.

Potem moramo razčistiti tudi razmerja med tehnobirokracijo in delavskim razredom. Na tem področju bi človek pričakoval oblikovanje nekakšnih quasi razrednih nasprotij. In verjetno se na to misli, kadar se govori o quasi razrednih konfliktih. Toda pri tem ne smemo pozabiti na vplive institucionalnega predpisanega horizontalnega tipa organizacije v podjetju. Če bi tradicionalni, vertikalni tip organizacij bil prevladujoči institucionalni model, bi prišlo do znane zaostrene polarizacije na »ljudi, ki upravljajo«, in na »ljudi, s katerimi se upravlja«. Toda horizontalna organizacija podjetja na določen način razkraja razredno solidarnost de-

lavcev, celo znotraj istega podjetja — če sploh ne govorimo o disociativnem vplivu tržnega gospodarstva, ki delovne kolektive postavlja ene nasproti drugim kot konkurente na trgu. Horizontalni tip organizacije izloča tudi sam managerski sloj. Zato v praksi lahko opazimo, da managerji pogosto bolj »držijo« s svojo horizontalno skupino (funkcionalno enoto), kot pa da bi nastopali kot enotni blok na ravni podjetja.

To je samo primer, kako je mogoče preprečiti prevzemanje trdnih pozicij, ki bi ga bilo mogoče pričakovati na temelju razredne zavesti, in primer za to, kako konflikti lahko prehajajo na druga področja: iz vertikalnega v horizontalnega; to pa pomeni na področje spopadov med enotami znotraj podjetja, spopadov med podjetji, občinami, regijami, republikami ipd. Ta transpozicija konfliktov povzroča, da je panorama konfliktov v družbi zelo zapletena.

Kolikor že je ta podoba zapletena, se vendarle zdi, da se prav vsi konflikti v družbi sučejo okrog trikotnika: politična elita, tehnobirokracija in delavski razred. Res, da je včasih težko odkriti pravo vlogo posameznih akterjev v konfliktih. Če opazujemo posamezne interesne skupine v družbi, si težko zamislimo, da bi nekatere teh skupin sploh mogle priti v medsebojni spopad. Težko si je npr. zamisliti, da bi se neki gospodarski kombinat znašel v spopadu z univerzo. Toda naj navedem konkreten primer: denimo, da je republiški administraciji potreben denar, da bi sanirala izgubo nekega gospodarskega podjetja. Da bi ta denar lahko dali kombinatu, ga je treba vzeti nekomu drugemu. In tako pride do odločitve, da se vzame od denarja za univerzo. Razumljivo je, da tedaj univerza udari po republiški birokraciji — ne neposredno po najvišjih vrhovih, ampak po republiški izobraževalni skupnosti, ki v tehničnem smislu deli denar — in ta skupnost mora pod tolikšnimi napadi kloniti. In ko s težkim srcem dodeli denar univerzi, ga mora vzeti nekomu drugemu. In ga vzame gimnazijam. Nakar se vzdignejo gimnazije in grozijo, da bodo izstopile iz te skupnosti in ustanovile svojo lastno skupnost. Tak konflikt se nato lahko vleče kot veriga svetega Antona, za vsem tem pa v resnici stoji arbitrarna moč določene politične elite, ki razdeljuje. V tej posredniški vlogi ji pravzaprav gre ime distributivna birokracija, ker nenehno nekje jemlje in drugam daje, s tem pa različne interesne skupine spravlja v konflikt, da se ljudje med seboj prepirajo in sovražijo, sama pa vedno ohrani položaj arbitra.

Če si od bližje pogledamo katerikoli konflikt, bomo v vsakem našli akterje iz tega trikotnika. In prav zato bi morali ta trikotnik temeljiteje proučiti, čeprav ne zajema vseh konfliktov v družbi. Proučiti bi ga morali ne toliko zato, da bi dobili natančno konfiguracijo konfliktov v družbi, ampak zato, da bi odkrili njeno globalno perspektivo: da bi v celoti razkrili igro in protiigro konfliktov, zveze in protizveze, strategije in politike, različne ravni, na katerih in med katerimi potekajo konflikti. Pravzaprav ne predlagam nobene konkretne teme, ampak sem želel samo opozoriti na to, da bi na ta trikotnik morali usmeriti vso pozornost.

I. KUVAIČIČ: Tudi meni se zdi, da bi v primeru, če bi se lotili teme, ki jo je predlagal prof. Goričar, kot zelo pomembnega vprašanja, ki je pravzaprav *conditio sine qua non*, morali proučevati interesno klasifikacijo naše družbe. Mislim, da je ideja tov. Županova o trikotniku nekaj, kar je mogoče slutiti in kar obstaja, ampak reči moram, da imam v zvezi z njo drobno pripombo. Glede na politično elito in delavski razred se

mi namreč zdi, da sta to dve grupaciji, o katerih nedvomno vemo, kakšni sta, medtem ko ob tretjem členu tega trikotnika kaže, da ni mogoče upoštevati termina tehnobirokracija. Prepričan sem, da med delavskim razredom in politično elito v naši družbi še vedno obstajajo t.i. srednji sloji — nekateri jih označujejo kot srednji razred — in ti srednji sloji so v zadnjih petnajstih letih pri nas hitro napredovali in bi zato nemara potrebovali posebne empirične raziskave, da bi to predpostavko predhodno potrdili.

Zato se mi zdi, da bi morali v okviru tega razmišljanja našo pozornost posvetiti predvsem proučevanju tega srednjega sloja, to se pravi, tistemu, kar v omenjenem trikotniku stoji med delavskim razredom in politično birokracijo oziroma politično elito.

Sodim, da je to izredno važno zato, ker ta spopad v zadnjem času lahko opazujemo na mnogih področjih. Eden med njimi, kjer se to posebno jasno kaže, je prav tako imenovana vrednostna orientacija, ker je dokaj jasno, da se v zadnjem času ideologiji delavskega razreda upira ideologija jugoslovanskega srednjega razreda, ki se v svoji najekstremnejši obliki izraža v nacionalizmu. To je pojav, ki korenini v malomeščanskih slojih, ki se v naši družbi zelo hitro razvijajo. V tem pogledu sociologija kot veda, ki naj bi take pojave poudarila, zelo zaostaja. Na tem področju pravzaprav nismo še ničesar storili in ena prvih stvari, ki bi jih bilo treba analitično zastaviti, je vprašanje, katere so kategorije, ki v analitičnem smislu onemogočajo, da bi spoznali samo bistvo procesov, ki potekajo v naši družbi.

Zato bi bila po mojem mnenju ena najvažnejših nalog, da bi pri tem, ko se ukvarjamo z interesno razredno klasifikacijo naše družbe kot predpostavko, ki naj nam pomaga razumeti nasprotja v naši družbi, analizirali prav ta srednji sloj, ker bi v njem razkrili več različnih grupacij. Izrednega pomena je tudi njegova razmejitev od delavskega razreda, na drugi strani pa tudi od politično upravne elite. Pri tem se bo seveda kot eden prvih problemov pokazalo vprašanje, kako določiti temeljni kriterij; zato bi se naše posvetovanje moralo potruditi, da bi izoblikovali prave kriterije, na temelju katerih bi bilo mogoče izoblikovati razredno klasifikacijo, ki bi nato omogočila, da bi dojeli dinamiko teh nasprotij. Če pa tega ne bomo storili, bomo še vedno ostali na dokaj zmedenem področju, od koder je zelo težko razlikovati nekaj, kar je znanstveno, od nečesa, kar je ideološko.

S. VRCAN: V tem uvodnem razgovoru bi rad opozoril na nekatere nevarnosti ali pomanjkljivosti, ki bi se utegnile pojaviti, če v začetku ne bi dobro razjasnili obče strategije vse naše poznejše razprave o družbeno tako pomembnem in teoretično tako zanimivem problemu. Zdi se mi namreč, da bi si morali prizadevati, da bi izoblikovali takšno občo strategijo naše poznejše razprave, ki bi zagotovila dobro sintezo vsega, kar zajema neka splošna teorija o družbenih nasprotjih, in vsega, kar bi mogli imenovati, če si pomagamo s terminom C. W. Millsa, občutek za zgodovinsko specifičnost.

Prva nevarnost je po mojem mnenju v tem, da bi zašli zgolj v zelo abstraktno fenomenologijo družbenih nasprotij, v kateri bi podali samo neko splošno teoretično definicijo nasprotij kot nasprotij, izdelali tipologijo možnih spopadov na splošno, identificirali različne funkcije spopadov, opisali njihove možne izvire itd. — na skoraj zunajčasovni način,

ne da bi vsa to pojmovno aparaturo povezali z realno zgodovinsko situacijo v naši družbi tu in zdaj in ne da bi projicirali vse to na realno družbeno skupnost, kakršna je naša družba. Razumljivo je, da ne moremo mimo splošnih teoretičnih okvirov neke sociološke teorije družbenih nasprotij. Dejstvo je, da se je naša sociološka misel, predvsem pa naše sociološko raziskovanje dolgo zelo malo ukvarjalo z vprašanji družbenih nasprotij nasploh in da je pri tem uporabljalo dokaj nezanesljiv kategorialni aparat. Vsaj toliko nam je potreben splošen teoretični aparat, ki bi kar najbolj ustrežal našim sedanjim zgodovinskim razmeram in naši sodobni družbeni stvarnosti, takšni, kakršna resnično je.

Druga nevarnost je po mojem mnenju v tem, da bi z našim splošnim prijemom utegnili obstoječe družbene spopade in obstoječe nasprotujoče si interesne konstelacije na neki način sparcelirati in znivelirati, tako da bi na neki splošni teoretični podlagi priznavali, da so družbeni spopadi »normalen« pojav v družbenem življenju ljudi in da do spopadov lahko pride na skoraj vsaki točki v družbi; s tem pa bi vse postalo družbeno in teoretično enako pomembno. Mislim torej, da je treba ubirati pot, ki jo je v svojem prispevku nakazal Županov. Z drugimi besedami, gotovo je, da so žarišča najglobljih in najpomembnejših spopadov v današnjih razmerah žarišča, ki nastajajo v odnosih delavstvo, birokratske strukture in tehnokratske strukture. V tem trikotniku nastajajo in se vzdržujejo najpomembnejše nasprotujoče si interesne konstelacije. Toda zaradi tega še ne smemo zanemariti in iz naše analize črtati drugih kategorij naše družbe, ki so lahko dejanska družbena osnova za nastajanje pomembnih interesnih konstelacij ter se lahko tudi pojavijo kot akterji v konfliktnih situacijah. Pri tem mislim predvsem na široko kategorijo kmetov. Ali pa na tisti široki družbeni sloj, ki danes prevladuje v mnogih malih mestih in ki v današnjem trenutku kaže razmeroma pomembno stopnjo družbene dejavnosti. Na podlagi nepreverjenih informacij se mi zdi, da so nekatera mala mesta postala žarišča živahnejše politične dejavnosti širših družbenih delov kot pa nekatera velika mesta. Menim, da nova politična zgodovina dokazuje, da utegnejo prav takšna okolja in takšni družbeni sloji odigrati pomembno vlogo v določenih širših družbenih konfrontacijah. Zato je treba razkriti najpomembnejše točke v družbi, okoli katerih se zbirajo najvažnejše nasprotujoče si interesne konstelacije in okoli katerih nastajajo in se ohranjajo žarišča najglobljih spopadov, pri tem pa ne smemo zanemariti vseh drugih družbenih slojev in skupin, ki kot danost živijo v naši družbi in ki se lahko v določenih razmerah pokažejo za potencialno rezervo teh ali onih akterjev v vsakem globljem in ostrejšem družbenem spopadu ali pa lahko odigrajo vlogo takšnih ali drugačnih zaveznikov v teh spopadih.

Tretja nevarnost je v neki, pri nas še vedno zelo razširjeni nagnjenosti, da namreč enačimo ali istovetimo družbeni sistem v najširšem pomenu te besede z globalno družbo ali z realno družbeno skupnostjo, ki stoji za družbenim sistemom. Mislim, da moramo, ko se lotevamo družbenih spopadov v naši družbi, upoštevati dejstvo, da med globalnim družbenim sistemom v najširšem pomenu te besede in tistim njegovim ožjim delom, ki ga lahko imenujemo družbeni red, in globalno družbo ali realno družbeno skupnostjo lahko obstajajo zelo zapleteni in zelo dialektični odnosi. Ne samo, da je družbeni sistem sam po sebi lahko vir zelo resnih družbenih nasprotij, in ne samo, da družbeni red, s tem ko vsiljuje družbeni skupnosti neki čvrsti red in ko odpravlja določena nasprotja,

hkrati lahko na drugih točkah družbene stvarnosti odpira žarišča še globljih spopadov, ampak je treba priznati tudi, da v razmerju med realno družbeno skupnostjo in družbenim sistemom lahko obstajajo globoki razmiki, zaradi katerih je sam sistem razrahljan in problematičen. To je po mojem mnenju posebno važno zato, da bi se izognili enostranosti, ki je značilna za funkcionalizem in po kateri se družbeni sistem, ki je in deluje, razume kot edini mogoči splošni strukturalni okvir družbenega življenja celotne skupnosti in navsezadnje vendarle kot neka bolj ali manj popolna človeška mašinerija, ki v sebi ob pomoči mehanizma funkcionalnih alternativ vsebuje načelno sposobnost, da vse resnejše krize, s katerimi se sooča, uspešno reši znotraj svojih lastnih okvirov, ne da bi kadarkoli nastopilo vprašanje o obstoju sistema samega ali o njegovi naravi. Če pa se želimo lotiti problema družbenih nasprotij v naši sodobni družbi na resnično radikalen in realističen način, potem je potrebno neizogibno problematizirati tudi samo razmerje med družbenim sistemom in stvarno družbeno skupnostjo. To pa poleg drugega pomeni, da priznavamo, da obstaja neka meja v moči možnih spopadov, ki utegnejo ogroziti sam sistem, kadar to mejo prekoračijo.

Četrta nevarnost, ki se lahko kaj hitro pojavi v našem obravnavanju družbenih spopadov, je po mojem mnenju v nagnjenju, da bi izdelali neke zelo splošne in na prvi pogled razumne dihotomije, ki bi naj nato rabile kot splošen teoretični okvir za pojasnjevanje obstoječih pojavov; če vzamemo npr. L. Kozerja, ki operira z dihotomijo različno strukturiranih skupin in odprtih pluralističnih družb na eni strani in s togo strukturiranimi skupinami in zaprtimi družbami na drugi strani. Ko pa s takšnim dihotonim aparatom obravnavamo realnost našega sodobnega sveta, kaj hitro odkrijemo njegove pomanjkljivosti. Če bi, denimo, takšno dihotomijo uporabili za nekatere sodobne družbe, bi prišli do skoraj paradoksnih sklepov. Če bi npr. kot kazalnik za ostrino in globino družbenih spopadov uporabili število ljudi, ki so v povojnem času umrli v odkritih spopadih, ali število zažganih hiš, pretepenih ljudi, mučenj, ujetih, preganjanih, obsojenih idr., bi nas to kaj hitro zavedlo, da bi sklepali, verjetno v nasprotju s pričakovanjem Kozerja, da so ZDA danes manj odprta in manj pluralistična družba kot Južna Afrika in celo Rodezija. Ali pa, da lahko medla strukturiranost družbenih skupin, odprtost in pluralizem potekajo vzporedno z izredno velikim številom neposrednih vojnih intervencij, združenih s precejšnjim številom mrtvih v čisto industrijskih spopadih. Zdi se mi zato, da se ne spleča graditi nekega splošnega teoretičnega okvira za obravnavo vprašanj družbenih spopadov v naši družbi tukaj in zdaj, na tak ali podoben način, pa če je to še tako privlačno, torej ne tako, da bi uporabljali samo kategorije odprtosti in zaprtosti, monolitizma in pluralizma, čvrstih in rahlih struktur, ampak da bi morali slediti Marxovemu načinu iz njegovih znanih zgodovinskih analiz francoske in nemške družbe.

Moj sklep bi torej bil, da bi morali zagotoviti enega ali več splošnih referatov, v katerih bi poskušali podati ne samo splošno fenomenologijo družbenih nasprotij nasploh, ampak tudi splošno sociološko diagnozo našega sodobnega zgodovinskega trenutka, tako da bi razkrili temeljne socialne sile, ki so nosilci najpomembnejših nasprotujočih si interesnih konstelacij in temeljnih tendenc, ki danes delujejo v naši družbeni stvarnosti.

J. ŽUPANOV: Pri tem je treba razčistiti odnos do sistema. Ne bi izločil drugih skupin, ki lahko rabijo v manipulativne namene: npr. kmetje, s katerimi se v povojnem obdobju ni toliko manipuliralo kot z delavci. Po vojni so bili kmetje preprosto izločeni iz igre. Če upoštevamo velik odtok prebivalstva iz vasi v mesta ali v tujino, je seveda res, da se je akcijska moč tega sloja zmanjšala, toda ta sloj je še vedno pomembna družbena sila. Te sile ne podcenjujem, ampak sem želel samo poudariti tri glavne stebre družbene dinamike, ki morajo biti v središču naše pozornosti.

N. POPOV: Vi torej trdite, da so konflikti med politično birokracijo in tehnokracijo enako intenzivni kot med politično birokracijo in delavskim razredom. To pravzaprav ni nujno, ampak tako je mogoče razumeti.

J. ŽUPANOV: Pri tem lahko nastanejo zelo ostri spopadi.

N. POPOV: Če pa upoštevamo to, o čemer ste vi govorili, o zgodovinski situaciji, tedaj bi lahko predpostavljali, da je sistem v razmerju do skupnosti mnogo trdnjši in da bi bilo v prid stabilnosti sistema, če bi prišlo do te kompozicije skupnosti, če že obravnavamo to razsežnost, pri kateri vi vztrajate. In če jo že obravnavamo, se postavlja vprašanje, zakaj se potem delavski razred ne bi imenoval protirazred. V tem se pravzaprav skriva neki poskus olepšavanja družbene skupine, ki se imenuje protirazred in je opredeljena s pomočjo tistega, kar ji stoji nasproti. Zakaj tedaj delavski razred, če je res tako trden, ne bi bil protirazred?

N. JOVANOV: Pridružil bi se že danemu predlogu, da bi konflikte v naši družbi proučevali predvsem s stališča njihovega razrednega značaja. To nas seveda pripelje v raziskovanje elementov razredne strukture jugoslovanske družbe, socialnoekonomskega in političnega položaja delavskega razreda in njegovega dejanskega vpliva na skupna družbena dogajanja. Mislim, da je mogoče govoriti o delavskem razredu kot razredu in da so zato možni razredni elementi konfliktov in njih analiza, celo če opustimo tezo, da je delavski razred razred samo v primeru, ko ima vsa štiri klasična obeležja, in samo če hkrati nasproti njemu obstaja drug razred, s katerim je delavski razred v antagonističnem nasprotju oziroma do katerega je ali v klasični opoziciji (čisto mezdnem položaju) ali na oblasti.

S tega stališča bi rad pokazal na potrebo, da se analizira narava konfliktov med delavskim razredom in tistimi strukturami in centri odločanja, v katerih se relativna udeleženos proizvodnih delavcev (ljudi, ki objektivno, »po sebi« pripadajo delavskemu razredu) nenehno zmanjšuje, v katerih je vpliv delavcev pri odločanju neustrezen in pojema in kateri se kot formalni centri odločanja osamosvajajo in odtujujejo delavcem ter vse bolj postajajo sila (družbena moč) nad njimi.

V analizi vprašanja, ki se ga lotevamo, izhajamo iz predpostavke, da je relativna udeleženos delavcev v formalnih centrih odločanja temeljna predpostavka za njihov vpliv na odločanje in uresničevanje njihovih razrednih in zgodovinskih interesov in zato eliminiranje možnosti konfliktov razrednega značaja med delavci in formalnimi centri odločanja.

A. Zdaj bomo prikazali tendence v družbeni sestavi delavskih svetov in upravnih odborov tistih gospodarskih delovnih organizacij, ki zaradi večjega števila zaposlenih volijo delavske svete. V spodnjih razpredelnicah niso zajete majhne delovne organizacije, kjer vsi zaposleni opravljajo funkcije delavskega sveta. Tendence v socialni sestavi organov delavskega samoupravljanja opazujemo za časovno obdobje desetih let, od 1960 do 1970.

1. *Socialna sestava delavskih svetov v %:*

leto	1960	1965	1968	1970
1. delavcev	76,2	73,8	70,5	67,6
2. vodilni kader, strokovnjaki in administrativni uslužbenci	23,8	26,2	29,5	32,4

Članov delavskih svetov je bilo leta 1970 skupaj 135.204.

Če dobljeni odstotek (67,6 % delavcev) v delavskih svetih leta 1970 reduciramo na prave delavce — neposredne proizvajalce, vidimo, da jih je bilo v delavskih svetih leta 1970 55 %.

2. *Socialna sestava upravnih odborov v %:*

leto	1960	1965	1968	1970
1. delavcev	67,2	61,9	55,3	44,2
2. vodilni kader, strokovnjaki in administrativni uslužbenci	32,8	38,1	44,7	55,8

Članov upravnih odborov je bilo leta 1970 skupaj 46.994.

Če dobljeni odstotek (44,2 % delavcev) v upravnih odborih leta 1970 reduciramo na prave delavce — neposredne proizvajalce potem jih je bilo l 1970 v upravnih odborih 32 %. To pomeni, da je vsak tretji član upravnega odbora delavec.

3. *Socialna sestava predsednikov delavskih svetov v %:*

leto	1962	1965	1968	1970
1. delavci	74,1	65,8	55,4	51,2
2. vodilni delavci, strokovnjaki in administrativni delavci	25,9	34,2	44,5	48,8

Če dobljeni odstotek (51,2) delavcev — predsednikov delavskih svetov reduciramo na prave delavce — neposredne proizvajalce, potem jih je bilo leta 1970 31 %. To pomeni, da je vsak tretji predsednik delavskega sveta — delavec.

4. *Socialna sestava predsednikov upravnih odborov v %:*

leto	1962	1965	1968	1970
1. delavci	69,5	61,0	52,9	41,4
2. vodilni delavci, strokovnjaki in administrativni delavci	30,5	39,0	47,1	58,6

Če dobljeni odstotek (41,4) delavcev-predsednikov upravnih odborov leta 1970 reduciramo na prave delavce — neposredne proizvajalce, potem jih je bilo leta 1970 27 %.

Tendenca zmanjševanja relativne udeležnosti delavcev v organih samoupravljanja gospodarskih delovnih organizacij je torej očitna. Dejanski vpliv delavcev na sprejemanje odločitev v delavskih svetih in upravnih odborih je še slabši in ta vpliv je celo pod ravniyo formalne udeležnosti delavcev v teh organih. Očitna je torej možnost konfliktov med delavci in tistimi formalnimi centri odločanja, ki vsaj nominalno pripadajo delavcem.

Tendenca zmanjševanja relativne udeležnosti delavcev v organih delavskega samoupravljanja in pojemanje njihovega vpliva na odločanje v centrih družbene moči časovno sovpađa:

1. z intenzivnejšim verbalnim opredeljevanjem formalne politične strukture za večjo udeležnost delavcev v delavskih svetih in upravnih odborih in za njihov dominantnejši vpliv v vseh centrih odločanja;

2. z naraščanjem vloge delavskih svetov in upravnih odborov;

3. s procesom socialne diferenciacije in povečanjem socialnih razlik v škodo proizvodnih delavcev, kar je v bistvu druga stran procesa diferenciacije družbene moči v škodo delavcev;

4. s povečanjem socialne negotovosti delavcev;

5. s povečanim številom stavk in večjo ostrino te vrste konfliktov;

6. s pomikanjem prejšnjega spopada (stavke) med delavci in t. i. organi vodenja (ljudmi, ki so na vodilnih delovnih mestih) na spopad med delavci in organi delavskega samoupravljanja. Opaziti, je, da se v zadnjem času delavci s stavkanjem vse bolj upirajo odločitvam delavskega sveta in upravnega odbora in so potemtakem v konfliktu s tistimi formalnimi centri odločanja, ki so nominalno delavski, ki pa se dejansko vse bolj oddaljujejo in osamosvajajo od delavcev in predstavljajo družbeno silo nad njimi. Mislim, da bi morali pojav stavk proučevati iz tega izhodišča.

Možna izhodišča konfliktov znotraj delovnih organizacij bi bilo treba posebej proučiti. O tem ne bi zdaj govoril. Pokazal bi samo na to, da mislim, da so možne alternative, ki se gibljejo od stališča, da je vlada tehnostuktur zakonita in da jo mora potemtakem delavski razred sprejeti kot svojo ideologijo in kot edino pot za svojo ekonomsko osvoboditev, pa do stališča, da z vlado tehnostuktur delavski razred samo zamenja od sebe odtujene in osamosvojene upravljavce, da delavstvo še naprej ostaja v mezdnem položaju in da mora s te pozicije prevzeti ustrezna sredstva boja za uresničenje razrednih interesov delavskega razreda kot družbene skupine, ki je zgodovinsko poklicana, da obvlada družbene procese.

B. Zdaj bomo prikazali, kakšna je relativna udeležnost delavcev v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Pregledali bomo tri volilne mandate v skupnem časovnem obdobju dvanajstih let, od 1958 do 1970.

Tendenca zmanjševanja relativne udeležnosti delavcev v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti je očitna in se razlikuje od jasne verbalne opredelitve institucionalne politične strukture po večjem številu delavcev v predstavniških telesih in močnejšem vplivu delavcev v teh centrih odločanja. Ni nepomembno opozoriti, da zmanjševanje relativne udeležnosti delavcev časovno sovpađa s povečano vlogo skupščin družbenopolitičnih skupnosti. Prav tako pomembno je, da je relativna udeležnost

Odstotek delavcev v skupnem številu odbornikov oziroma poslancev skupščine

	1958	1963 v %	1970
1. delavcev, odbornikov občinskih skupščin	13,0	15,0	13,0
2. delavcev-poslancev skupščine			
— SAP Vojvodina	—	8,0	4,0
— SAP Kosovo	—	4,0	4,0
3. delavcev-poslancev vseh republiških skupščin	9,0	7,0	1,0
4. delavcev-poslancev zvezne skupščine	8,0	6,0	1,0

delavcev po formalnih centrih odločanja toliko manjša, kolikor so institucionalizirani centri družbene moči višje vrste. Leta 1970 je v delavskih svetih 55 % delavcev, v upravnih odborih 32 %, v občinskih skupščinah 13 %, v republiških skupščinah 1 % in v zvezni skupščini prav tako 1 %.

Nedvomno obstaja dualizem dveh sistemov. Na eni strani obstaja kakršno že delavsko samoupravljanje v delovnih organizacijah, v katerih je, sicer pojemajoč, vpliv delavcev v organih delavskega samoupravljanja, na drugi strani pa je bolj ali manj klasičen politični sistem, v katerem sta udeleženos in vpliv delavcev zgolj simbolična. Mislim, da bi morali ta dualizem proučevati s stališča konfliktov obeh sistemov. In sicer na dveh relacijah. Prvič, konflikt med delavskim razredom in institucionaliziranimi centri odločanja družbenopolitičnih skupnosti, kadar odločitve teh centrov družbene moči niso v skladu z interesi delavskega razreda. Drugič, konflikt med organi delavskega samoupravljanja v delovnih organizacijah in predstavniškimi telesi (ter njihovimi organi) družbenopolitičnih skupnosti, kadar odločitve ter centrov odločanja niso v skladu z interesi tistih družbenih skupin, ki odločilno vplivajo na odločanje v delovnih organizacijah.

Možna izhodišča teh konfliktov so različna. Toda to je posebna tema, ki je ob tej priložnosti ne načenjajam.

C. Zdaj pa bi želel opozoriti na pojav nastajanja središč finančne moči in na potrebo po proučevanju konfliktov med njimi in nekaterimi drugimi strukturami. Pregledali bomo časovno obdobje 14 let. A najprej pogledjmo podatke:

Struktura nosilcev investicij v osnovne sklade gospodarskih delovnih organizacij v obdobju od 1955—1969, v %:

Leto	Skupaj	Delovne organizacije	Banke	Vse družbenopolitične skupnosti — skupaj
1955	100	44,0	0,8	55,2
1960	100	37,4	1,0	61,6
1965	100	36,8	31,7	31,5
1969	100	34,8	49,4	15,8

Kakor vidimo, se je relativna udeležba gospodarskih delovnih organizacij v strukturi investicij zmanjšala od 44 % v letu 1955 na 34,8 % v letu 1969. Udeležba vseh družbenopolitičnih skupnosti skupaj se je zmanjšala od 55,2 % v letu 1955 na 15,8 % v letu 1969. Udeležba bank pa se je povečala od 0,8 % v letu 1955 do 49,4 % v letu 1969.

Slabitev finančne moči države ni bila v korist krejitvi materialne baze samoupravljanja. Podatki kažejo, da odmiranje ekonomskih funkcij države sámo po sebi še ne pomeni krejitve samoupravljanja oz. njegove materialne podlage. V omenjenem časovnem obdobju so se banke konstituirale kot novi centri finančne moči, ki zbirajo precejšen del dohodka, ustvarjenega v proizvodnji. Ti centri finančne moči se najprej osamosvajajo in odtujujejo od proizvajalca, pozneje pa se konstituirajo kot finančna moč nad njimi. Pa ne samo to. Osamosvajajo se tudi v odnosu do državne strukture in se celo pojavljajo kot »konkurenti« centrom družbene moči družbenopolitičnih skupnosti.

Možni so konflikti na dveh relacijah. Najprej gre za konflikt, katerega naravo je še treba proučiti, za konflikt med proizvajalci-ustvarjalci dohodka in bankami, ki akumulirajo precejšen del dohodka in uresničujejo svojo dominacijo nad proizvajalci. Poslovno sodelovanje med njimi je nujno, toda konflikt je mogoč in skoraj neizogiben. Drugič pa so mogoči konflikti med temi centri finančne moči in državno strukturo-centri odločanja družbenopolitičnih skupnosti. Tudi naravo tega konflikta bi bilo treba analizirati.

D. Ob koncu svojega prispevka bi rad opozoril, da bi bilo treba proučevati konflikte, ki utegnejo nastati v zvezi z integracijskimi procesi. Najprej bomo prikazali podatke o integracijskih procesih v časovnem obdobju od leta 1965 do 1969. Omejili se bomo samo na politično-teritorialni aspekt integracijskih procesov.

1. Gospodarske delovne organizacije

V navedenem časovnem obdobju so integracijski procesi zajeli 2590 podjetij. Od tega števila jih je bilo v okvirih:

1. iste občine	72,2 %
2. prešli so okvire občine, vendar ostali v okviru republike	25,5 %
3. prešli so okvire druge republike	2,3 %
	<hr/>
	100,0 %

2. Delovne skupnosti družbenih (negospodarskih) dejavnosti

Integracijski procesi so v letih 1965—1969 zajeli 3.149 takšnih delovnih skupnosti. Od tega števila jih je bilo v okviru

1. iste občine	89,3 %
2. jih je prešlo okvire občine, vendar ostalo v okviru iste republike	10,6 %
3. prešli so okvire druge republike	0,1 %
	<hr/>
	100,0 %

Integracijski procesi so zelo intenzivni. In kakor je videti, imajo tudi politično-teritorialni aspekt. Sami po sebi integracijski procesi ne pogojujejo nujno novih relacij konfliktov in njihovih akterjev. Toda sami

po sebi tudi ne pomenijo nujno eliminiranja vsakršnih spopadov. Zato govorimo o možnostih konfliktov v zvezi z integracijskimi procesi.

1. Govorimo lahko o možnosti koncentracije družbene moči na vrhu velike tehnokonomske celote, nastale z integracijo, in potemtakem o možnem konfliktu med delavci in tistimi centri odločanja, ki nastajajo na vrhu novo nastale delovne organizacije in ki predvsem odločajo o pogojih in rezultatih dela delavcev. Središča družbene moči, ki stoje na vrhu tehno-ekonomske celote, se lahko izoblikujejo v družbeno moč, odtujeno delavcu, ter v ekonomsko in politično silo nad njimi. Če pride do tega, je konflikt neizogiben. S tega stališča bi bilo mogoče proučevati tudi pojave dezintegracije kot posledice spopadov znotraj integriranih delovnih organizacij. Z istega izhodišča bi bilo treba proučiti tudi povečanje števila stavk znotraj velikih delovnih organizacij, v katerih pa sodelujejo samo posamezniki tehnokonomske celote.

2. Govoriti je mogoče tudi o možnosti konfliktov med centri družbene moči, ki stoje na vrhu tehnokonomske celote na eni strani, in centri odločanja družbenopolitične skupnosti na drugi strani. Centri družbene moči na vrhu novonastalih delovnih organizacij se lahko najprej izoblikujejo kot ekonomska sila, potem pa kot politična, ki po svoji moči konkurira centrom odločanja v družbenopolitičnih skupnostih, z realnimi možnostmi, da se kot sila osamosvoji in se jim odtuji in da kot odtujena in osamosvojena moč uresničuje močan, včasih celo odločujoč vpliv na ravnanje družbenopolitičnih skupnosti. V nekaterih industrijskih mestih »prvi meščan« ni predsednik občine, ampak generalni direktor velikega podjetja.

3. Zapiranje integracijskih procesov v politično-teritorialne meje, predvsem v meje republike, lahko dá posebno razsežnost mednacionalnim nasprotjem. Medsebojna odvisnost vodstvenih struktur velikih tehnokonomskih celot in vodstvenih političnih struktur neke republike jih lahko zedini v spopadu z istimi strukturami druge republike in tako se družbenoekonomski konflikt spremeni v nacionalni ali nasprotno. Možnost in resnično naravo tega konflikta bi bilo treba proučiti.

Možen je spopad med težnjami politično-teritorialne skupnosti (predvsem republike) za svojim gospodarstvom, za potekanje integracijskih procesov v mejah lastnih politično-teritorialnih (nacionalnih) okvirov na eni strani in pa nujnostjo ekonomsko-tehnološke integracije med delovnimi organizacijami, ki živijo na področju več družbenopolitičnih skupnosti (občina, pokrajina, republika). S te točke bi bilo mogoče proučevati določene pojave dezintegracije velikih delovnih organizacij, katerih deli so na področju več republik. V ponazoritev navajamo primer odcepitve »Rudija Čajevca« iz Banjaluke od elektronske industrije iz Niša, Obodina iz Cetinja od Energoinvesta iz Sarajeva itd.*

J. GORIČAR: Rad bi navezal na to, o čemer je pravkar govoril tovariš Neca Jovanov. Okoliščina, da je vpliv delavcev na samoupravljanje slab,

* Podatki, katere navajam v tem prispevku, so vzeti iz:

1. Samoupravljanje i društveno-ekonomski razvitak Jugoslavije 1950—1970, izdal Savezni zavod za statistiku, Beograd 1971.

2. Samoupravljanje u privredi 1970, Statistični bilten, broj 658, izdal Savezni zavod za statistiku, Beograd, marec 1971.

3. Samoupravljanje v podjetjih 1970, Radni dokumenat Saveznog zavoda za statistiku broj 15 od 2. VI. 1971 leta, avtor Peter Divjak.

je dejstvo, ki ga povzroča in vzdržuje cela vrsta dejavnikov. Ne gre tedaj samo za hotenje tistega sloja, ki ga Jovanov označuje za tehnobirokracijo, da bi se polastil oblasti v samoupravnih delovnih organizacijah, čeprav je v tem hotenju prav gotovo tudi videti enega omenjenih dejavnikov. Drugi izmed njih je v tem, da večina delavcev preprosto *ne more* racionalno odločati, se pravi, iti v korak z vsemi tistimi zahtevami, ki jih postavlja na dnevni red sodobno vodenje gospodarstva in upravljanje gospodarstva. Menim, da bi kazalo tej naši družbi spet enkrat odkrito povedati (tovariš Županov je o tem tudi že pisal), da moderna družba na vseh svojih ravnanjih, od gospodarstva do kulture, imperativno terja *visoko strokovno* vodenje in upravljanje. Ta objektivna tendenca, ki poraja zahtevo po zmeraj večjem številu strokovnjakov na vseh tistih delovnih mestih, na katerih se odloča o globalnih problemih (problemi gospodarstva pa so že davno prenehali biti samo zadeva posameznih delovnih organizacij), se spopada s tistim, kar je tovariš Županov pred leti označil za antiprofesionalizem. Le-ta nesporno obstaja med našo politično elito in tako nastajajo žarišča nevarnih konfliktnih situacij, ki se jih njihovi protagonisti morda niti ne zavedajo v vsem njihovem, za nadaljnji uspešni razvoj naše družbe škodljivem obsegu.

Po drugi strani pa je treba seveda računati tudi s tehnokracijo, oziroma z možnostjo, da se politična moč koncentrira pri strokovnjakih. Eno in drugo lahko postane resna ovira za uspešen in demokratičen razvoj. Skratka, ves sklop problemov, o katerih je govoril Neca Jovanov, je tako aktualen, da bi kazalo o njem temeljito, empirično in teoretično korektno spregovoriti. Gre namreč za situacije, ki so nabite z možnostmi in elementi ne samo potencialnih, marveč tudi aktualnih konfliktov v naši družbi.

J. ŽUPANOV: Želel bi malce dopolniti nekatere podatke. Nedavno sem gledal podatke neke ankete inštituta za družbeno proučevanje v Zagrebu — bili so podatki za lansko leto — ki dajejo dober vpogled v motive, zaradi katerih odhajajo naši ljudje na delo v tujino. Na vprašanje: zakaj bi odšli na delo v tujino, so potencialni ekonomski emigranti odgovorili približno takole (navajam po spominu): samo 10 % anketiranih navaja kot razlog to, da nima sredstev za življenje; okrog 10 % anketiranih pravi: gredo drugi, pa grem še jaz (tak odgovor je posebno značilen na vasi), kar pomeni da so statusni simboli približno enako močni kot eksistencialni; okrog 14 % anketiranih — večidel iz mestnega okolja — pravi, da bi zunaj imeli boljše pogoje za delo in večje možnosti za usposabljanje; 61 % anketiranih pa preprosto pravi: zaradi večjega zaslužka. Celo v skupini anketiranih z visokimi dohodki je velik odstotek takih, ki bi hoteli več. Zdi se, da ni pomembne korelacije med višino dohodka in motivi za večji zaslužek. Dobiti več — to je motivacija sodobnega industrijskega delavca. To motivacijo pa odkrivamo tudi pri velikem številu ljudi iz kmečkega okolja, kar pomeni, da so mentalno že pripravljene, da postanejo industrijski delavci.

S. ŠUVAR: Očitno je, da moramo začeti z rekonstrukcijo razredne strukture družbe, če razpravljamo o konfliktih. Josip Županov je omenil, da se mu zdi pomemben trikotnik delavski razred-tehnobirokracija-politična elita. Kuvačič je dodal, da so tu še srednji sloji ali srednji razred. Ne vem, kaj ima v mislih tovariš Županov, kadar uporablja pojem delavski

razred, toda zdi se mi, da ima pri nas ta pojem le še literarno uporabnost. Vsakdo se izmika, da bi jasno povedal kateri pripadniki družbe sodijo v delavski razred. Kot pripadniki humanistične inteligence se mi sami nagibamo k temu, da bi z delavskega razreda izključili politično elito, toda vanj prištelj sebe. Ne vem pa, po kakšni logiki bi naj sodili v delavski razred na primer univerzitetni profesorji, ne pa državni uradniki ali člani administrativnega aparata.

Vsi člani naše družbe se nagibajo k temu, da bi se »pretihotapili« v delavski razred, in sicer zaradi mitologije delavskega razreda. To mitologijo moramo razkriti. Tistim, ki vztrajajo na tem, da obstaja delavski razred v strogo definiranim smislu — v smislu proizvajalcev materialnih dobrin, ki niso lastniki proizvajalnih sredstev, se po navadi očita, da pojem sodobnega delavskega razreda ožijo na pojem proletariata 19. stoletja. Morda so takšni očitki upravičeni, toda očitno je, da v delavski razred ne moremo prištevati *vseh* članov naše družbe. Mi sociologi ne bi smeli s tem ključnim pojmom prežeti naše strokovne skupščine, ne da bi poskušali utrditi vsaj ta temeljni pojem.

Tu je bilo rečeno, da so kmetje zunaj sistema, pa tudi, da so delavci čedalje bolj v vlogi protirazreda glede na vladajoči razred. Rekel bi, da je pri nas zunaj sistema približno 95 % ljudi, če seštejem delavce in kmete. Kajti kmetov ne moremo izpustiti iz analiz družbene stvarnosti pri nas, pa tudi če jih odpisujemo kot ne vem kakšen subjekt družbenega dogajanja. Če nič drugega, so množični objekt, ki ima svojo težo že zaradi zgodovinske inercije. Rekel bi celo, da bi bilo mogoče narediti analizo naše družbe, ki bi pokazala, da prisotnost tako množičnega kmetstva, ki je še vedno večina prebivalstva v Jugoslaviji — novejši podatki pa kažejo, da se število kmetov povečuje na Kosovu, v Makedoniji in v Bosni in Hercegovini ter da ima celo SR Srbija, o kateri predvsem mi Hrvatje radi trdimo, da je glavno središče modernega finančnega kapitala v Jugoslaviji, še vedno 63 % prebivalstva, ki se ukvarja s kmetijstvom — odločilno vpliva na politično življenje pri nas, pa tudi na politične perspektive.

V tem smislu je zanimiva Slavonija, kjer se tako kot v Vojvodini kaže kriza kmetijstva. Kaj se zdaj tam dogaja? Najbolj živahno je v vaseh, kjer Matica hrvatska ustanavlja svoja društva, če pa gre za srbske vasi, jih organizira Prosvjeta, društvo Srbov v Hrvaški, ki je bilo ustavljeno v času NOB. Tamkajšnji kmetje se tako znajdejo v fanatičnih medsebojnih bojih zaradi teh društev in njihovih programov. Mislim, da je to simptom politične zanemarjenosti kmetov v naši družbi. Zdaj so dobili oporo v teh dveh tradicionalističnih institucijah, hkrati pa tudi možnost, da obnovijo tradicijo političnega angažmaja, kakršno so imeli v Radičević HSS ali v drugih predvojnih kmečkih gibanjih. Kajti kmetje so zdaj zunaj naših političnih strank in organiziranih gibanj.

Ali: od 500 komun v Jugoslaviji jih 94 nima več kot 1000 zaposlenih v družbenem sektorju. To so čisto kmečke občine. Dalje, 200 teh občin nima središča, ki bi ga bilo po socioloških definicijah mogoče označiti za mestno naselje (gre torej za vaška ali za mešana naselja.) Ali ni dovolj že pazljivo analizirati samo ta podatek in nato sklepati, da v delovanju občinskega sistema v teh 300 »kmečkih« občinah mora priti na družbeno površino tudi mnogo močnejši latentni vpliv kmetov.

Zato je pravilna tista ne do kraja izrečena misel, da so lahko kmetje v določenih konfliktnih situacijah množična utež v spopadih in diferen-

ciacijah. Da se izrazimo v duhu klasične marksistične terminologije: lahko so vir tako revolucije kot kontrarevolucije, kar je odvisno od razporenosti drugih sil na družbeni sceni.

Poznamo tudi dejstvo, da je zunaj v tujini veliko število delavcev, toda polovica teh delavcev so kmetje, in to čisti kmetje, ki tu niso dobili delovnih mest in so odšli ven. Vsi kmetje so mentalno »zreli«, da bi postali industrijski delavci, vprašanje je samo, ali to lahko postanejo.

Toda naj se vrnem k delavstvu. Tovariš Goričar je dejal, ko je komentiral podatke tovariša Jovanova o številu delavcev v centrih odločanja, da delavci ne morejo racionalno odločati. Moram reči, da je bila v prvih dvajsetih letih po osvoboditvi glavna parola politične elite pri nas, da ljudstvo, vseeno ali kmetje ali delavci, ni politično zrelo in da zato ne more upravljati. Zdaj pa, v teh desetih letih, ko se je naša družba razmeroma industrializirala in modernizirala, odkar mora hoditi na svetovni trg in odkar mora spoštovati kriterije tehnične racionalnosti v proizvodnji, zdaj so to parolo zamenjali s parolo, da ljudstvo ni dovolj izobraženo in da ga je zato treba držati stran od družbenega odločanja. Če govorimo o specialističnem odločanju, tedaj množica kot taka res ni kompetentna, tudi večina ljudi ne, toda kadar gre za ključne zadeve, za družbeni položaj ljudi, za zadovoljevanje njihovih družbenih interesov, za to, da avtonomne skupnosti samoupravno regulirajo svoje interese, tedaj pa so delavci ali katera koli druga družbena kategorija, ne glede na stopnjo izobraženosti, sposobni za participacijo. Takšna participacije pa mi nismo razvijali. Edino, kar so delavci pri nas lahko storili od leta 1958 (ko so se prvič uprli rudarji v Trbovljah), je bilo, da so se zatekli k parcialnim prekinitvam dela, (ki jih je bilo pri nas do zdaj okrog 2500 z okoli 120 tisoč sodelujočih).

Ali je kakršen koli drug institucionalni mehanizem, ki bi ga mogli delavci uporabiti v boju za svoje razredne interese? V skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, od občinskih do zvezne, delavcev v glavnem ni. V Zvezi komunistov Jugoslavije jih je vse manj. Na Hrvaškem se na primer veliko govori o zgodovinski politizaciji množic v zadnjih dveh letih, toda od leta 1968 je v partiji 20.000 ljudi manj, od tega 11.000 delavcev. Čigava politizacija je torej to in kdo v njej sodeluje? To bi bil hvaležen predmet za sociološko analizo.

Potem imamo sindikat, toda niti za en primer ne vem, da bi kakšna sindikalna organizacija v podjetju ob prekinitvi dela stala na strani delavskega dela kolektiva, ki je prekinil delo, ali pa da bi celo sodelovala v pripravah. Vedno je v takih primerih šlo za neformalne skupine delavcev, ki so nastopale zoper upravo in partijsko organizacijo in sindikat ali pa so se pred njimi vsaj skrivale. Kadar pa je do prekinitve prišlo, je nastala diferenciacija tako v partijski organizaciji kot v sindikatu, ker so tudi posamezni člani partije stali na strani stavkajočih. Odločali so se individualno. Politične institucije pa niso nikoli stale za takimi primeri.

Ko pa analiziramo našo ustavno in politično ureditev skozi politične dokumente, se vprašamo, kateri instrument ima delavski razred, da bi v resnici mogel uresničiti svoje družbene interese. Ali ima ta razred kakšno koli sredstvo, ki ne bi bilo nezakonito? Ne vem zanj. In v takšnih razmerah imamo, zdi se mi, v naši družbeni areni samo dve strani trikotnika: politično elito-tehno birokracijo. Zdi se mi, da se bistvo vsega, kar se pri nas dogaja, reducira na to, da tehnostuktura prevzema

družbeni razvoj v svoje roke, kar na eni strani čedalje bolj pritiska na delavstvo, na drugi strani pa vse bolj izloča iz igre »klasično« politično birokracijo. Tehnokracija si tudi iz nje ustvarja svojega služabnika. Če že gre za trikotnik, potem se mi zdi, da je zelo važna tema prav ta istovetnost, hkrati pa nasprotnost interesov tehnokracije in politične birokracije. Zdi se mi, da je v zadnjih desetih letih naš družbeni razvoj potekal tako, da se je začela krepiti tehnična birokracija in v svoje roke prevzemati tudi politične ingerence. Poglejte samo sestavo zvezne skupščine in videli boste, da so v njej direktorji vseh mogočih vrst, ne samo podjetij. Če pa opazujete sestavo naših vrhunskih političnih organov, boste opazili, da je v njih vse več inženirjev (kot v politbiroju KP SZ, kjer je med 15 člani 12 inženirjev; nedavno so izbrali 4 nove člane in vsi so inženirji). Kaj vse to pomeni?

Ne vem, ali so naše republiške vlade danes že sluge največjih republiških podjetij ali narobe. Rekel bi, da se je preobrat že zgodil in da postajajo sluge teh managerskih vrhov največjih podjetij. Morali bi malo proučiti te medsebojne odnose in te metamorfoze, da bi nam postala jasnejša podoba zunanjih, površinskih dogajanj. Vsaki naši republiki je uspelo, da je razvila nekoliko podjetij, katerih interesi na jugoslovanskem trgu se ne ujemajo, in zdaj se spopadajo v klasičnih političnih mitingih prek republiških političnih eksekutiv, čez pet, šest let pa si bodo verjetno Jugoslavijo lepo monopolno razdelili v skladu s svojimi interesi. To bo dejansko monopolizacija v gospodarstvu, kateri bo morala ustrezati tudi monopolizacija v političnem življenju.

Seveda ni nujno, da se tako zgodi. Če bi se zares uresničili ustavni amandmaji XX—XXIII, bi preprečili tak razvoj. Toda to zahteva globoko politično reorganizacijo družbe.

J. ŽUPANOV: Ker se razprava bliža koncu, bi rad dodal le nekoliko praktičnih predlogov. Predlagam, da bi vse prispevke razdelili na okvirne referate — dovolj bi bili trije ali štirje — in posebna poročila. Okvirne referate moramo zagotoviti vnaprej, medtem ko naj posebna poročila nastajajo v skladu z interesi posameznikov. Mislim, da je takšna rešitev realnejša, kot pa če bi vnaprej predvideli veliko število referatov, ki bi zajeli celo področje.

Če bi to shemo sprejeli, bi potrebovali, mislim, vsaj tri okvirne referate. Eden naj bi podal sistemsko teoretični okvir, ki bi zajel taksonomijo družbenih konfliktov — o tem je govoril tovariš Saksida. Druga tema bi morala vsebovati to, kar je tovariš Vrcan imenoval epohalna situacija, to pomeni dojeti današnjo družbeno situacijo v okviru zelo široke zgodovinske perspektive. Tretji referat pa naj bi dal dinamično podobo konfliktov v celoti; podobo družbene strukture, gledano iz »ptičje perspektive«, vse glavne vire in žarišča spopadov kot tudi temeljno dinamiko teh konfliktov.

Kar zadeva posebna poročila, pa ne bi smeli naprej postavljati nobenih omejitev. Izčrpen spisek tem naj bi bil le pripomoček, da bi tisti, ki bi jih kaj zanimalo, lažje izbirali, sicer pa bi dopustil tudi vsako temo zunaj tega seznama, če se vključuje v splošno tematiko o družbenih konfliktih.

Kot primer teme, ki naj bi jo obravnavala posebna poročila, bi navedel problem, ki ga je v svojem izvajanju načel tovariš Jovanov, namreč, ali obstajajo kakršne koli težnje, da bi sindikat resnično spremenil

svojo funkcijo, in ali bi to sploh bilo uresničljivo. V tem smislu je značilna izjava predsednika republiškega sveta Zveze sindikatov Srbije, ki sem jo pred kratkim prebral v Borbi: zelo odločno je dejal, da je treba stavkati, če odpovejo vsi institucionalni mehanizmi v podjetju, stavko pa mora voditi sindikat. Če kaj takega reče predsednik visokega sindikalnega foruma, moramo domnevati, da takšno mišljenje ni osamljeno in da v sindikatu so takšne težnje. Zato ne bi vnaprej ovrigel možnosti, da tudi v sindikatu lahko pride do pomembnih sprememb, čeprav ne vem, koliko so verjetne.

Obravnavanje tega vprašanja bi lahko bilo predmet posebnega poročila. Vsekakor pa bi se morala posebna poročila omejiti na neko pomembno posameznost, da se ne bi sprevrгла v nekakšne okvirne referate, ki utegnejo čisto zgrešiti namen.

I. KUVACIĆ: Imam samo eno pripombo oziroma predlog, da bi resnično poskušali nekaj skupno napraviti. Zdi se mi, da bi v tej fazi vendarle morali predvsem narediti deskripcijo obstoječega stanja. Hkrati pa mislim, da bi to težko storili na temelju statističnih podatkov in na globalnem planu. Ali je možnost za kolektivno raziskovanje na enem mestu? To pravim zato, ker bi bilo to metodološko koristno, kajti če ostanemo samo pri anketi in zbiranju podatkov, ne moremo nikoli zajeti situacije tako, kot to lahko storimo na enem mestu. Seveda je to veliko delo, ki se ga v tako kratkem času ne moremo lotiti, ampak za začetek bi morali vsaj razmisliti o takšni akciji. To sem povedal samo kot predlog za razmišljanje, kajti če pogledate razmere v drugih državah, boste videli, da so dela ki resnično kaj veljajo, osredotočena na eno mesto in so zato dela prerez razmer v nekem trenutku.

J. GORIČAR: Kuvačičeva ideja o tretjem sloju utegne postati v naših razmerah empirično in teoretično plodna. Če se, denimo, vprašamo, kakšna je pravzaprav podoba socialnoekonomske slojevitosti naše družbe, vselej pridemo do zdaj že banalne stratifikacijske sheme treh temeljnih slojev: višjega, srednjega in nižjega sloja; tedaj nekakšen trikotnik, čeprav ne tisti, o katerem je v zvezi z razredno slojevitostjo govoril Županov. V socialnoekonomskem pogledu obstaja pri nas gornji sloj, tedaj nekakšna elita, dalje, precej mnogoštevilen srednji sloj in pa še bolj mnogoštevilen nižji sloj. Ta trihotomna shema socialnoekonomske stratifikacije pa se ne pokriva s razredno slojevitostjo, o kakršni je govoril Županov. V prvih dveh slojih socialnoekonomske stratifikacije so namreč navzoči pripadniki obeh »gornjih razredov« Županove sheme, pripadniki politične in pripadniki birokratske oziroma tehnobirokratske elite, čeprav jih je v višjem sloju socialnoekonomske stratifikacije verjetno več kakor pa v srednjem. Za ta višji sloj je značilno, da žive njegovi pripadniki skorajda že »onkraj materialne nuje«, da so gmotno zavarovani in da imajo ekonomsko in politično moč.

V srednjem socialnoekonomskem sloju so pripadniki skoraj vseh razredov, pa tudi pripadniki takšnih grupacij, ki jih ne moremo označiti za razred. Ena izmed značilnosti tega srednjega sloja, značilnost, na katero je meril Kuvačič, je, čisto hipotetično govorjeno, nacionalizem, druga, ki je s prvo morda celo v korelativni zvezi, pa je porabništvo, se pravi, težnja za zmeraj novimi in novimi materialnimi dobrinami. Kaže, da ie

ravno to najmočnejša značilnost tega srednjega sloja, katerega pripadniki povečini dobro žive, ker »ustvarjajo« daleč nadpovprečne osebne dohodke in se zaradi tega zanimajo predvsem za to, kako bi si zavarovali čim večje materialne koristi. Gre tedaj za tipično konsumno oziroma porabniško obnašanje.

Glede na Kuvačičev predlog, da bi usmerili empirično raziskovanje na enega tipičnih segmentov naše družbe, menim, da bi bil ravno ta srednji sloj takšen segment. Glejte, zakaj sem dejal, da je nacionalizem, ki je ena izmed značilnosti tega srednjega sloja, bržčas v korelativni zvezi s porabništvom. To sem dejal zaradi tega, ker ustvarjajo želje po zmeraj večjih materialnih koristih na ravni posameznikov nekakšen materialno motiviran individualizem. Na skupinski ravni ustvarjajo stanja, ki so zelo podobna tako imenovani »in-group« psihologiji, na nacionalni ravni pa poudarjene pojave etnocentrizma. Eden takšnih pojavov so (ekonomski) nacionalizmi, ki se pojavljajo danes v večji ali manjši meri pri vseh narodih in narodnostih Jugoslavije. Prvotno ekonomsko motivirani nacionalizem pa se seveda razrašča tudi v najrazličnejše druge pojavne oblike. To so tedaj razlogi, zaradi katerih bi kazalo, da empirično temeljito raziščemo ta naš srednji socialnoekonomski sloj. Le-ta se seveda precej razlikuje od »middle class« današnjih zahodnih družb. Ne nazadnje tudi zaradi tega, ker po vsej verjetnosti spada v naš srednji sloj tudi že del delavskega razreda. Pri tem mislim na tisti del, katerega pripadniki dobivajo dohodke nad dohodkovnim poprečjem.

V nižjem socialno ekonomskem sloju pa so — tako lahko rečemo — deprivilegirani reveži. Po zadnjih statističnih podatkih živi še 60 odstotkov aktivne populacije na Slovenskem pod dohodkovnim poprečjem. Kakšne socialne kategorije sestavljajo ta nižji sloj? Tu ni samo največji del delavcev, marveč so tudi pripadniki drugih, tudi profesionalnih kategorij, tisti, katerih osebni dohodki se iz kakršnegakoli razloga gibljejo pod vsakokratnim poprečjem, dalje, upokojenci in podobne kategorije. Natančneje bi lahko na tako zastavljeno vprašanje odgovorili le po prejšnji sociološki analizi socialno-ekonomske slojevitosti naše družbe.

S. SAKSIDA: V zvezi s tem menim, da bi bilo smiselno razmisliti tudi o referatu, ki bi obravnaval del problematike iz drugega in tretjega referata, in to z uporabo dihotomnega ali dveh dihotomnih modelov. Tovariš Županov je izhajal iz domneve, da obstajata dva dihotomna modela, ki tvorita trikotnik. To je nedvomno ustrezno izhodišče za analizo. Vendar pa je pomanjkljivost dihotomnih modelov v tem, da ne morejo natančneje definirati srednjega razreda, zato se dihotomni modeli, brž ko jih uporabimo v analizi strukture slojev v umirjenem, nekriznem času, skoraj praviloma pretvarjajo v trihotomne. Pri tem definiramo kot »srednji razred« vse tisto, česar ne moremo uvrstiti v oba nasprotujoča si razreda, se pravi, definiramo jih negativno. Koncept »srednjega razreda« postane tako nekakšna košara za smeti. Vse to dokazuje, da je logična konstrukcija tako dihotomne kot trihotomne klasifikacije neustrezna. Razlog tej neustreznosti je statičnost teh modelov. Menim, da bi morali konstruirati model, ki bi upošteval tele elemente v analizi strukture slojev in razredov:

— vpliv notranje diferenciacije družbe in zunanega pritiska na formiranje slojev in razredov;

— vpliv obeh faktorjev na oblikovanje predstav in pojmov o slojih in razredih.

Razrešitvi problema se je morda mogoče približati tako, da prenesemo dihotomijo na *vsako* hierarhično stopnjo stratifikacijske piramide, ki jo proučujemo. Skrajno poenostavljeno bi to pomenilo: na vsaki hierarhični stopnji so grupe in posamezniki zainteresirani, da so nekomu *nad-rejeni* (v moči, dohodku, potrošnji itn.), hkrati pa so zainteresirani, da niso nikomur podrejeni. Vendar pa zainteresiranost biti nekomu nadrejen prevlada nad uporom proti podrejanju in to ohranja sistem v stabilnosti.

Takšna stabilnost se lahko podre vsaj v treh primerih: zaradi notranje diferenciacije, zaradi zunanje pritiska, največkrat pa zaradi obojega hkrati.

Naši koncepti o tem, ali je družba dihotomizirana, trihotomizirana ali pa razslojena vzdolž več med seboj povezanih dimenzij, so ravno tako odvisni od tega, ali so nastali v umirjenem ali v eksplozivnem času.

Analizo te vrste, se pravi, analizo na ravni resničnega dogajanja in na ravni formiranja konceptualnih shem, ki jo je izdelal Ossowski, bi morali uporabiti v analizi jugoslovanske družbe. Ne bi bilo slabo, če bi bila to tema četrtega referata.

J. GORIČAR: Tvoja izvajajna nakazuje vprašanje, o katerem danes še nismo govorili, namreč vprašanje slojevitosti glede na porazdelitev družbene moči.

S. SAKSIDA: Točno. In ta dimenzija je zelo verjetno najpomembnejša v jugoslovanski družbi. Vendar pa grupe, strukturirane na vrhu lestvice politične dimenzije, lahko delujejo samo, če se opirajo na druge grupe.

Za današnjo jugoslovansko politiko je značilno, da se opira na t. i. srednji sloj. Toda kaj pomeni »srednji sloj« v izrazih nekega dinamičnega modela? Predvsem: ne smemo si ga predstavljati kot sloj, ki je ostro omejen proti dvema skrajnima poloma. V situaciji ekspanzije družbe, booma, dobi večina grup znotraj stratifikacijske piramide pomen srednjega razreda, srednjega sloja: njihov življenjski stil, aspiracije, oblike potrošnje itn. se glede na dinamične faktorje poenotijo. Čeprav so še vedno razlike med grupami na različnih mestih stratifikacijske piramide, so te grupe enotne v tem, da skuša vsaka zase izkoristiti zlasti rezultate ekonomske ekspanzije v svojo korist. Ravno to jih povezuje in na to se opira uradna politika.

Tu torej zagovarjam konstrukcijo dinamičnega modela, v katerem se bodo meje strat ali razredov premikale glede na notranjo situacijo (to je: stanje ekspanzije, stagnacije) ali glede na zunanjo: obstoj ali odsotnost političnega, vojaškega, ekonomskega pritiska. Govoril sem že o tem, da notranja ekspanzija delno briše ostre meje med sloji in sproža procese poenotenja na temelju nekaterih dimenzij. Nasprotno pa situacija zunanje pritiska v večini primerov ostro diferencira populacijo v dve osnovni grupi in to seveda zaostre meje med sloji.

Podobno se dogaja s konceptualnimi shemami: v situaciji notranje ekspanzije že zrelega sistema se razvijajo modeli, v katerih je populacija distribuirana vzdolž stratifikacijskih dimenzij. V času notranje krize sistema, zunanjih pritiskov nanj ali kombinacije obeh ter v procesih reflektiranja teh stanj pa se porajajo dihotomne sheme.

S. VRCAN: Kadar govorimo o družbenih spopadih, pogosto pozabljamo na tisti temeljni aspekt družbene stvarnosti in družbenega življenja ljudi, zaradi katerega so človeške potrebe, interesi in težnje zapletene in raznovrstne. Ali pa pozabljamo na stalno avtonomijo in avtonomno zgodovinsko dialektiko človeških potreb, interesov in teženj ter jo omejujemo zgolj na funkcijo družbenega sistema, vse tisto, kar ni v skladu s sistemom ali je proti njemu, pa omejujemo na residualno kategorijo. Tako se vzpostavlja neka mehanika družbenih spopadov, v kateri so glavni igralci prikazani kot čisti duhovi, breztelesna bitja, vitezi brez napak in greha. Še pogosteje pa pozabljamo na temeljno dejstvo, da vsak družbeni sistem s svojimi temeljnimi institucionalnimi in strukturalnimi mehanizmi pomeni tudi določen stalen, organiziran in diferenciran način, kako se človeške potrebe, interesi in težnje izražajo, potrjujejo in zadovoljujejo, pa tudi omejujejo, zatirajo in siromašijo. Najpogosteje pa smatrajo socialistični družbeni sistem za edini zgodovinsko možni racionalno družbeni mehanizem, ki že s svojim spontanim delovanjem zagotavlja največje možnosti za izražanje, uveljavljanje in zadovoljevanje resnično obstoječih potreb, interesov in teženj vseh temeljnih delov družbe, vedno in v vsakršnih razmerah ter na splošno sprejeti in kulturno potrjeni način. Zdi se mi, da se ni mogoče celoviteje lotiti spopadov v naši sodobni družbi, če ne opustimo takšnih in podobnih gledišč. Predvsem pa se mi zdi, da marsičesa v zvezi z današnjimi konfliktnimi situacijami v naši družbi ni mogoče razumeti, če ne upoštevamo tudi resnične dialektike potreb, interesov in družbenih teženj, kakršna je značilna za našo sedanjo zgodovinsko situacijo. Soočamo se s pravo eksplozijo resničnih potreb in teženj, ki jo naša družba in nekateri njeni deli dandanašnji zelo intenzivno doživljajo. Zdi se, da ni mogoče razumeti mnogih resnično konfliktnih situacij, ki nastajajo na različnih točkah našega družbenega prostora, če ne upoštevamo enega temeljnih dejstev današnjih razmer: da namreč naša družba doživlja pravo eksplozijo in pravo eskalacijo različnih potreb in teženj. Zelo široki deli naše družbene skupnosti, ki so do nedavna živeli, ponekod pa še žive — glede na svoje resnične življenjske pogoje — na robu devetnajstega stoletja in tradicionalnega ruralnega in agrarnega sveta, so danes prišli v stik z industrializiranim in urbaniziranim svetom sodobnosti, zaradi česar jih je zajela prava plima naraslih potreb in teženj. Navsezadnje pa postaja vse jasnejša in globlja tudi razlika med resnično ekspanzijo pričakovanj in teženj in realnimi možnostmi družbenega sistema, da bi tem naraslim potrebam in težnjam zadostil na splošno sprejemljiv in zadovoljiv način. Poleg tega je očitno, da ima družbeni sistem hude težave, da bi spremenil v resnično vse objektivno prisotne možnosti za zadovoljevanje zapletenih in raznovrstnih človeških potreb in družbenih teženj. To pa seveda pomeni, da je potrebno, ko se lotevamo vprašanj družbenih spopadov v naši družbi tu in zdaj, postaviti takšne teoretične okvire, v katerih bo dovolj prostora za to, da se vanje zajame in vpiše vsa konkretna dialektika potreb, interesov in teženj, ki se dogaja pred našimi očmi, ter da jo bo mogoče povezati z možnostmi družbenega sistema in njegovih temeljnih struktur, da bi te potrebe, interese in težnje upoštevale, izražale, uresničevale in zadovoljevale na splošno zadovoljiv način. Pri tem se je treba tudi vprašati, ali je v naši sodobni družbi tolikšna disperzija interesov, o kakršni govorijo raziskovalci sodobne industrijske družbe, ali pa nemara prihaja do jasnejše komulacije interesnih soočanj okoli nekaterih zelo specifičnih točk.

N. POPOV: Stane Saksida je zelo plastično pojasnil učinek zunanjih dejavnikov in vplivov na spremembe v strukturi jugoslovanske družbe. Glede na številna opozorila, da o tem, da narašča družbeni vpliv in pomen srednjega razreda ali srednjih slojev, kakor pač kdo imenuje ta družbeni pojav, bi rad obrnil vašo pozornost na neko specifično notranjo logiko, ki je imanentna jugoslovanskemu družbenemu sistemu, sistemu, ki je nastal iz osvobodilne in državljanske vojne in v času preteklih dveh desetletij. Zdi se mi, da je v skladu s to logiko tudi naslednja predpostavka, ki pa jo je treba analitično razmisliti: *povečanje družbenega vpliva in pomena slednjih slojev se pojavlja v funkciji teženj politične elite, birokracije, natančneje: političnega razreda, da legitimizira in legalizira svojo družbeno hegemonijo*. Mislim, da bi se dalo dokazati, da je to eden temeljnih procesov v družbeni strukturi sodobne jugoslovanske družbe in da je treba v njem iskati poglobitve vire družbenih spopadov. Na določen način se politični razred, ki svojo hegemonijo utemeljuje na *javnih pooblastilih*, in srednji sloji, katerih glavni del se opira na *privatno lastništvo*, srečujejo v spopadu, hkrati pa ustvarjajo tudi »interesno« koalicijo, ko skupno nastopajo proti delavskemu razredu. Potrošniška miselnost, naraščanje etnocentrizma, predvsem pa nacionalizma, se kažeta predvsem kot »nova« podlaga razrednega razslojevanja jugoslovanske družbe in ustvarjanja »nacionalnih družb«. Na ta način je razredni spopad zakrit z nacionalnim spopadom. Na nacionalni podlagi težimo k pomirjanju javne in privatne sfere družbe (javna pooblastila se kažejo kot posebna oblika privatizacije), kar samo dokazuje, da gre za stabilizacijo neke, v bistvu *meščanske družbe*. Edino, zaradi česar je sploh mogoče preseči horizont meščanske družbe, je odpor proti klasičnemu privatnemu lastništvu in proti privatizaciji javnih pooblastil. Tudi ta odpor je eden temeljnih družbenih procesov (delavske stavke, študentsko gibanje in podobno).

Sociologi bi morali pokazati, da so vsaj intelektualno sposobni, da se rešijo iz shizofrene situacije, ki se vsiljuje zaradi vztrajanja uradne ideologije, da se upori proti sedanjemu stanju delo »upornikov brez razloga« (kar da se najbolje kaže v tezi, da delavci v Jugoslaviji stavkajo sami proti sebi)?! Temeljitejše sociološke analize družbenih spopadov bi pripomogle k znanstveni afirmaciji poklica, s katerim se ukvarjamo, kar bi vplivalo tudi na družbeni ugled znanosti (vse glede na to, do kakšnega ugleda nam je in glede na koga).

Kar sem dejal, je samo del možne razlage o tem, da bi sprejeli »intelektualni izziv« profesorja Goričarja, da bi razpravljali o razrednem značaju družbenih spopadov. Prispevki večine kolegov zgovorno pričajo, kako je tak izziv lahko znanstveno ploden. Šel bi še korak naprej — predlagam, da bi bila temeljna tema sociološkega simpozija postavljena v obliki vprašanja, *ali imajo družbeni spopadi v jugoslovanski družbi razredni značaj*.

V naših časnikih, v znanstveni in širši javnosti je dovolj gradiva, da si ustvarimo razmeroma popolno podobo o temeljnih oblikah družbenih spopadov, o njihovih vzrokih in posledicah. To gradivo, skupaj z tistim, ki bi ga še zbrali in sistematizirali, daje možnost, da pri razglabljanju o družbenih spopadih ugotovimo: prvič, temeljne značilnosti družbenih odnosov v sodobni jugoslovanski družbi (predvsem hierarhični značaj družbene strukture), in drugič, dosedanje in možne prihodnje spremembe družbene strukture.

Če bi jasno opredelili temeljni problem, okoli katerega bi potekal dialog na bližnjem simpoziju, bi imeli možnost, da se izognemo običajni situaciji, da so naša srečanja kot nekakšen sejem te ali one stroke, kjer vsak posamezno, iz svojega izhodišča predstavlja izdelke svoje delavnice. Da bi resnično pripravili pogoje za nadaljevanje oziroma za začetek znanstvenega dialoga, bi bilo koristno, ko bi za simpozij pripravili samo dva referata. Eden naj bi podal rezultate dosedanjih teoretičnih in empiričnih raziskovanj družbenih spopadov v jugoslovanski družbi (mogoče bi bilo izdati tudi hrestomatijo člankov ali kaj podobnega), drugi referat pa naj bi povzel posamezne prispevke, (ki bi bili do takrat objavljeni) na temo simpozija. Zaradi dejavnosti Slovenskega sociološkega društva, ki je organizator simpozija, so resnične možnosti, da solidno pripravimo prihodnje srečanje jugoslovanskih sociologov.

Kriza mednarodnega monetarnega sistema

Najnovejši ukrepi ameriške vlade, ki posegajo na različna gospodarska področja, so nedvomno koreniti. Pri tem bržčas niti ni tako pomembno razmišljati o verjetnosti ali neverjetnosti formalne devalvacije dolarja, pač pa o širših gospodarskopoličnih implikacijah sedanjih ukrepov ameriške vlade na mednarodni denarni sistem. Pričujoči prispevek je bolj površinsko razmišljanje o ozadju in nekaterih vidikih sedanjega položaja v luči pričakovane reforme mednarodnega denarnega sistema.

Vzroki sedanje denarne krize v svetu namreč niso tako površinski, kot to mnogokrat ugotavljajo, ampak imajo svoje korenine v nekaterih temeljnih protislovljih »brettonwoodskega« denarnega sistema. »Zdravljenje« krize je zato lahko uspešnejše, če se odkrijejo pravi vzroki za sedanje neravnotežje ter se potem na tej podlagi predpišejo ustrezna »zdravila«. Ta so tem bolj učinkovita, čim direktnije delujejo na odpravljanje vzrokov neravnotežij.

Nastajanje mednarodnih denarnih sistemov

Dosedanji razvoj v urejanju plačilnih odnosov med deželami je pokazal, da so le-ti nastajali in izginjali pod pritiskom obstoječega ekonomskega položaja in niso bili sad kakega vnaprej izdelanega načrta. To velja posebno za vse oblike zlatih standardov, ki so bili odraz prilagajanja plačilnega prometa nastalim odnosom. Brettonwoodski denarni sistem, ki so ga vpeljali po drugi svetovni vojni, je bil prvi rezultat vnaprejšnjega institucionalnega urejanja mednarodnih denarnih odnosov. Kljub temu pa ima še vedno elemente sankcioniranja obstoječe prakse v razvoju plačilnih odnosov med deželami. Sicer izkušnje kažejo, da je do temeljnih sprememb prišlo vedno šele takrat, ko obstoječi sistem ni bil več sposoben učinkovito urejati denarnih odnosov med deželami oziroma ko je prišel že v resnejšo krizo. V ponazoritev lahko navedemo véliko ekonomsko krizo leta 1929, čeprav je res, da je to ekstremni primer; pomenila je zlom zlatega standarda, temelječega na avtomatizmu, ki ga že nekaj časa predtem sploh ni bilo več.

Zato vse kaže, da »ni potrebno, da je človek ciničen, temveč samo realen, če domneva, da bo do temeljnih sprememb (mednarodnega denarnega sistema — op. M. S.) prišlo le zaradi posledice kakšne mednarodne krize (denarne — op. M. S.) in ne kot rezultat kakšnega premišljenega planiranja in sporazuma«, kot je to ugotovil že Samuelson¹. Njegova misel je precej aktualna kljub načelom, na temelju katerih deluje Mednarodni denarni sklad. Ti določajo, naj se medsebojni odnosi v plačilnem prometu med članicami urejajo z medsebojnim posvetovanjem ter pomočjo z nasveti in sredstvi, kar naj bi vnaprej onemogočalo nastajanje neravnotežij, ki bi imela značilnost krize.

Nekatere pomanjkljivosti »brettonwoodskega« sistema

Čim bolj se je odmikalo leto 1944, ko je bila konferenca v Bretton Woodsu, tem manj učinkovito je deloval tam vzpostavljen mednarodni denarni sistem. Kritike so postajale vse glasnejše. Kljub temu smo bili priče sorazmerno počasnemu prilagajanju Mednarodnega denarnega sklada² nastalim novim razmeram v mednarodnih ekonomskih odnosih.

Mnoge pomanjkljivosti sedanjega mednarodnega denarnega sistema izhajajo že iz njegovega nastanka; bil je rezultat kompromisa med ameriškim in angleškim predlogom, ki sta jih sestavila White oziroma Keynes. Oba sta izhajala v veliki meri iz interesov in položaja svojih dežel in sta zagovarjala stališče, poenostavljeno gledano, liberalizma (ameriški) in intervencionizma (angleški) v mednarodnih ekonomskih odnosih. Kompromis med tema predlogoma je bil sicer dosežen, vendar je bilo iluzorno pričakovati, da bi kompromis med dvema tako nasprotujočima si smerema lahko razreševal vse bistvene probleme mednarodnih denarnih odnosov. IMF se je pri svojem delu sicer prilagajal nastalim odnosom, vendar mu s tem ni uspelo razreševati temeljnih protislovij sistema.

Katere so pglavitne pomanjkljivosti »brettonwoodskega« sistema? Med tiste slabosti, ki so sedaj posebno zanimive, nedvomno sodi podcenjevanje deviznih omejitev, ločevanje problemov mednarodnega financiranja od problemov, ki nastajajo v plačilnih odnosih med deželami ter protislovna vloga dolarja kot svetovne rezervne valute.

Kritiki »brettonwoodskega« sistema mu upravičeno zamerijo, da podcenjuje vlogo deviznih omejitev in da, želeč vzpostaviti multilateralni plačilni sistem za tekoče transakcije na podlagi trdnih tečajev, izraža neprikrite simpatije do preživelih zlatih standardov. Francoski ekonomist R. Mossé je zato pripomnil, da so ob ustanovi IMF želeli reševati probleme iz dobe po drugi svetovni vojni na podlagi

¹ Paul A. Samuelson, *Ekonomika*, Ljubljana 1968, str. 779.

² V nadaljnjem besedilu IMF. (International Monetary Fund).

izkušenj iz dobe med obema vojnama, vendar z metodami iz časa pred prvo svetovno vojno.³

Praksa je pokazala, da se celo razvitim zahodnoevropskim deželam ni posrečilo uvesti sodobne oblike konvertibilnosti po osmem členu sporazuma o IMF v prehodnem obdobju petih let, ampak so to storile šele leta 1958. Kaj šele dežele v razvoju,⁴ če še razvitim deželam ni uspelo realizirati zastavljenega cilja IMF v predvidenem obdobju! Očitno je, da je bil sporazum o IMF preveč pod vplivom »zlatega avtomatizma« in je podcenjeval ali bolj premalo upošteval, položaj in interese DVR. Težko si je sicer zamišljati željo IMF, naj bi njegove članice po preteku prehodnega obdobja prešle iz stanja temeljnega neravnotežja v položaj, ko bi z odpravo devizne kontrole in vzpostavljanjem konvertibilnosti lahko uspešneje uresničevale svoje razvojne programe.

Drugi kritiki sedanjega mednarodnega denarnega sistema mu očitajo, da je probleme plačil ločeval od problemov mednarodnega financiranja. To ločevanje je med drugim tudi odraz prepričanja, da bo odločilno vlogo v mednarodnem financiranju po drugi svetovni vojni imel privatni kapital. Pokazalo pa se je, da so nestabilne ekonomske in politične razmere v svetu bile mnogo hujša ovira za investiranje v tujini, posebno v DVR, kot je bilo pričakovati. Mednarodna banka za obnovo in razvoj je zato kot nosilka javnega multilateralnega financiranja odigrala veliko pomembnejšo vlogo, kakor so pričakovali. S tem je seveda postajal vse bolj pereč tudi institucionalni prepad med urejanjem plačilnih oziroma finančnih problemov v svetu.

Zakaj je pravzaprav potrebno enotno obravnavati probleme mednarodnih financiranj in plačil? Pokazalo se je, da sta oba vidika medsebojno tesno povezana, ne samo kadar gre za DVR, pač pa tudi kadar gre za razvite dežele.

V primeru DVR gre za strukturno neravnotežje njihovih plačilnih bilanc, kar je brez dvoma eden njihovih pglavitnih problemov, ki ga ni mogoče odpravljati s kratkoročnimi sredstvi, ki so na voljo IMF. V ta namen je potrebno kar najbolj angažirati lastne vire DVR ob izdatni pomoči mednarodne skupnosti z dolgoročnimi sredstvi. Zato bi bilo koristno, da bi IMF in Mednarodna banka tesneje kot doslej sodelovala ter da bi uvedli takšne instrumente, ki bi omogočali uspešneje odpravljati kratkoročne in dolgoročne probleme v zvezi z neravnotežji plačilnih bilanc. To je čedalje bolj nujno tudi glede na vse večja neravnotežja plačilnih bilanc nekaterih razvitih dežel. Če pri tem ne bi šlo za ravnotežja plačilnih bilanc tistih dežel, katerih valute so ključne v delovanju sedanjega mednarodnega denarnega sistema (predvsem ZDA), problem ne bi bil tako pereč.

³Dr. J. Flere, Mednarodna finančna politika, Ljubljana 1965, str. 75.

⁴V nadaljnjem besedilu DVR.

Neravnotežje plačilne bilance ZDA ni samo ameriški problem, pač pa, če upoštevamo vlogo dolarja kot svetovne rezervne valute, mednarodni problem. Na tem mestu nas zanimajo predvsem tisti dejavniki tega neravnotežja, ki so plod delovanja obstoječega mednarodnega denarnega sistema ter bi vplivali na vzpostavljanje neravnotežja plačilne bilance ZDA tudi pri notranjem ekonomskem ravnotežju.

Iz leta v leto naraščajoči deficit plačilne bilance ZDA je razkril temeljno protislovje sedanjega mednarodnega denarnega sistema, ki mora prej ali slej pripeljati do revizije njegovih temeljnih načel. Ker so dolarske devize pomemben del mednarodnih rezerv pretežnega števila dežel, ZDA — praktično gledano — ne morejo uravnotežiti svoje plačilne bilance, ne da bi to povzročilo prevelik odtok njenih zlatih rezerv.⁵

S povečevanjem deviznih rezerv se namreč večajo terjatve (devize so pravzaprav terjatve) ob hkratnem naraščanju dolgov, ki so druga stran vsake terjatve. Ko prične zadolžitev presegati določeno mero, začne upnik izgubljati zaupanje v svoje terjatve. Odtok zlata iz monetarnih rezerv ZDA je, kot kaže, dosegel tisto kritično točko, ko so upniki pričeli izgubljati zaupanje v svoje terjatve in je zato ameriška vlada suspendirala konvertibilnost dolarja, ker bi sicer prišlo do prevelikega odтока njenega monetarnega zlata. To namreč ne bi ogrozilo samo njenega razvoja, pač pa celotni svetovni denarni red.

Če pustimo ob strani kratkoročnejše in dolgoročnejše notranje (seveda tudi vojaško politične) dejavnike neravnotežja plačilne bilance ZDA, velja omeniti tudi vse večje pritekanje ameriškega kapitala v tujino, kar je seveda tudi odsev notranjega ekonomskega položaja. Motivov, ki spodbujajo k temu, da ameriški kapital odteka v tujino — med njimi velja posebej omeniti večje dobičke, ki so povezani s širjenjem trga za svoje izdelke, in ogibanje carinskim pregradam — ne bi mogli označiti za kratkoročne. Takšen značaj imajo tiste količine špekulativnega kapitala (vroči denar), ki se pretakajo na evropskih trgih predvsem zaradi razlik v višini obrestnih mer in z namenom arbitraže. Gibanja poslovnega kapitala⁶ spodbujajo logični ekonomski interesi v sklopu dolgoročnejših dejavnikov na svetovnem trgu, ki se izražajo v neenakomernem gospodarskem razvoju in zaščitni politiki večine dežel. Kljub temu da takšen odtok poslovnega kapitala lahko, gledano dlje naprej, ugodno vpliva na izravnano plačilne bilance dežele izvoznice kapitala, se nam zdi verjetnejša domneva, da bo še nekaj časa deloval v smeri neravnotežja.

To kaže, da poleg notranjih dejavnikov neravnotežja plačilne bilance in tistih, ki izvirajo iz mednarodnega sistema, delujejo še

⁵ Vse do leta 1961 so bile sestavljene monetarne rezerve ZDA samo od zlata. Od takrat dalje se vanje vključujejo tudi konvertibilne valute, ki pa sestavljajo v primerjavi z zlatom izredno majhen del vseh monetarnih rezerv ZDA.

⁶ Dolgoročnega kapitala za investicije v tujini.

drugi, ki vplivajo na oblikovanje deficita plačilne bilance ZDA v dolgoročnejšem smislu. Zato bi bilo nerealno pričakovati, da bi lahko z notranjeekonomskimi ukrepi, podprtimi z akcijami drugih ključnih dežel mednarodnega denarnega sistema, lahko v zadostni meri kompenzirali ali preseglji učinke tistih dejavnikov, ki spodbudno delujejo na večanje neravnotežja plačilne bilance ZDA po samem »dolarskem standardu«. Kaže, da je edina pot, da se ZDA rešijo težav svoje plačilne bilance to, da se osvobode »bremena« glavnega vira deviznih rezerv preostalemu svetu. V kolikšni meri je deficit plačilne bilance svetovni problem, lahko povzamemo iz tega, kar je prof. M. Friedman izjavil v nekem govoru v Ženevi: »ZDA ni treba skrbeti za svojo plačilno bilanco. Poglavitni razlog za to je, da velja danes v svetu dolarski standard.⁷

Mednarodnemu denarnemu skladu ni uspelo razrešiti tega pritislova sistema kljub naporom, da bi poiskal mednarodno plačilno sredstvo, ki bi zamenjalo redko zlato in dolarje.

Reforma sedanjega mednarodnega denarnega sistema

Vprašanje reforme sedanjega mednarodnega denarnega sistema je že sorazmerno dolgo na dnevnem redu. Mnogi priznani strokovnjaki so, izhajajoč iz kritike delovanja sedanjega sistema, pripravili predloge za njegovo revizijo. Samuelson jih je razdelil v tele tri skupine.⁸

1. Predlogi, ki se zavzemajo za zvišanje cene zlata.

2. Predlogi, ki se zavzemajo za izdajo novega mednarodnega bančnega denarja, podobno kakor izdaja vsaka centralna banka nacionalni denar.

3. Predloge, ki se zavzemajo za odpravo trdnih tečajev valut in vpeljavo drsečih tečajev.

Gornja razdelitev navaja le temeljne značilnosti danih predlogov, ne da bi se spuščala v podrobnosti, ki bi razkrile celovitost in prepletenost teh predlogov. Vsi tako ali drugače posegajo v bistvene interese dežel, posebno dežel, katerih valute imajo danes značaj rezervnih valut. Zato ni čudno, da kljub argumentiranim predlogom še ni prišlo do temeljnih sprememb, čeprav bi nekatere novosti v mednarodnem denarnem sistemu, posebno uvajanje »posebnih imetij«,⁹ lahko označili za kvaliteten premik.

V dosedanjem razvoju »brettonwoodskega« denarnega sistema bi lahko zasledili obrise prilagajanj, ki imajo značilnosti pravzaprav vseh treh skupin predlogov za njegovo reformo.

Povečala se je cena zlata na svobodnem tržišču, kar je odraz uveljavljanja prve skupine predlogov, bili smo priče uvajanju SDR,

⁷ Tržište novca i kapitala, IST, Beograd, julij 1970, str. 16.

⁸ Samuelson, prav tam, str. 777.

⁹ V nadaljnjem besedilu SDR. (Special Drawing Rights).

ki imajo značilnosti mednarodnega denarja v smislu druge skupine predlogov in v bližnji preteklosti so, najprej nekatere zahodnoevropske dežele in sedaj tudi Japonska uvedle drseče tečaje kot so to predlagali zagovorniki tretje skupine predlogov za reformo mednarodnega monetarnega sistema.

1. Predlogi, ki se zavzemajo za povečanje cene zlata pravzaprav pomenijo tehnično izboljšanje obstoječega mednarodnega denarnega sistema, zato se bomo zadržali predvsem na pojavnih oblikah uveljavljanja druge in tretje skupine predlogov za reformo sedanjega sistema. Ti se nam zdijo pomembnejši tudi zato, ker ima splošno povečanje cene zlata širše mednarodno politične vidike. Nerealno bi bilo namreč pričakovati, da bi se zahodne dežele energičneje zavzemale za vsesplošno povečanje cene zlata na svetovnem trgu, ker bi to, kolikor so pravilne ocene nekaterih strokovnjakov, da Sovjetska Zveza razpolaga z velikimi količinami zlata, pomenilo zanj prevelik dobiček. Zato je realnejša domneva, da bi do vsesplošnega povečanja cene zlata v svetu prišlo šele, ko bi bile izčrpane vse druge možnosti odpravljanja sedanje krize.

Oglejmo si zato malo podrobneje kako so se v praksi uveljavili predlogi za uvajanje mednarodnega denarja ter drsečih tečajev ter kakšne implikacije ima to na delovanje sedanjega denarnega sistema.

»Posebna imetja«

2. SDR so sprva uvedli kot poskus povečati likvidnost v svetu, tako da so članice IMF dobile v razmerju s svojo kvoto na računih pri IMF »posebna imetja«. V poročilu predstavnikov Kluba deseterice so označili razloge, zakaj uvajajo SDR, že leta 1966 takole: »Iz raznih razlogov bi težko pričakovali pomembnejše povečanje dolarskih rezerv, zato bi bilo po našem mnenju neprimerno, da bi dolar v zunanji zadolženosti ZDA še naprej obdržal takšen položaj, kot ga je imel v preteklosti.«¹⁰

Sprva je bil očiten poskusni in začasni značaj SDR, kar se zrcali tudi v določilu, da se lahko uvedejo samo s 85 % večino glasov v IMF in da se periodično obnavljajo. Čeprav pravzaprav še ne moremo govoriti o takih rezultatih uvajanja SDR, da bi na njihovi podlagi lahko sklepali o ustreznosti ali neustreznosti novega instrumenta, pa vendarle lahko trdimo, da so se SDR doslej večinoma pozitivno uveljavila.

Po podatkih IMF je v prvi polovici 1970. leta 46 članic izkoristilo 16 % vseh odobrenih SDR ali 557,8 milijona dolarjev.¹¹ Naglica, s katero so SDR izkoristili, je bila pravzaprav nepričakovana, ker je njih uvajanje, tako kot vsako novost na mednarodnem valutnem področju, spremljal precejšen pesimizem in celo nasproto-

¹⁰ Tržište novca i kapitala, IST, Beograd, julij 1970, str. 17

¹¹ Tržište novca i kapitala, IST, julij 1970, str. 26.

vanja. »Kritiki novih predlogov (SDR — op. SM)«, kot pravi Samuelson¹², » se boje, da bi ti postali stroji za inflacijo, in po njihovem je bolje zaupati celo takim naključnim dogodkom, kakor je odkritje zlata, kakor pa odločitvam politikov, ki bodo zagotovo delali napake.«

Podobno mnenje zagovarja tudi dr. Karl Blessing, ki pravi, »da na mednarodnem področju danes obstajata dva vzroka inflacije — dolarske vsote, ki izirajo iz deficita plačilne bilance ZDA, ter aktivirana SDR.«¹³

Nekateri so uvajanje SDR označili kot »manever deficitnih anglosaksonskih dežel, da si zagotovijo nova finančna sredstva za podaljševanje svojih zunanjih deficitov.«¹⁴

Drugi¹⁵ spet vidijo v uvajanju SDR bolj reformo v političnem kot v ekonomskem smislu, ker s tem prehaja izključno nadzorstvo nad mednarodno likvidnostjo iz rok ZDA tudi v roke zahodnoevropskih dežel.

Kljub temu lahko govorimo o novi kvaliteti SDR, ki se kaže v njihovem dvojnem značaju, ko imajo hkrati značilnosti kredita kot tudi značilnosti denarja. Ta dvojni značaj SDR je zelo slikovito prikazal dr. Otmar Eminger, ki SDR primerja z zebro, saj o njej lahko rečemo, da je bela žival s črnimi progami ali črna z belimi progami. Čeprav morda precej smela, je vendarle mogoča primerjava SDR s procesom ustvarjanja denarja v okviru ene države, kar bi lahko pomenilo, da bi se SDR razvila v posebno vrsto svetovnega denarja.¹⁶ Podobno idejo je na bretonwoodski konferenci razvil že Keynes. Danes postaja ideja čedalje bolj pomembna, ker je dolar izgubil svoj ugled svetovne rezervne valute. V tem smislu lahko pomeni uveljavljanje SDR alternativo dolarju ali dopolnilna rezerva in s tem izhod za ameriško dilemo v zvezi z njeno negativno plačilno bilanco.¹⁷

Drseči uradni tečaji

3. Druga pomembna novost v mednarodnih denarnih odnosih je uvajanje drsečih uradnih tečajev,¹⁸ za kar so se zavzemali zagovorniki tretje skupine predlogov za reformo mednarodnega denarnega sistema.

¹² Samuelson istotam str. 778.

¹³ Tržište novca i kapitala, IST, Beograd, junija 1971, str. 10.

¹⁴ Tržište novca i kapitala, IST, Beograd, julija 1970, str. 17.

¹⁵ Stephen D. Cohen, International Monetary Reform 1964—69, Preager Publishers 1970, str. 173.

¹⁶ Takšno stališče je izražal v svojem predavanju na III. stopnji EF v Skopju dr. Vjekoslav Meichsner.

¹⁷ Tržište novca i kapitala, IST, Beograd, julija 1970, str. 18.

¹⁸ Ne gre za svobodno drseči tečaj, pač pa drseči tečaj, na katerega vpliva država s svojo intervencijo. V nadaljnjem tekstu bomo uporabljali samo besedo drseči tečaj in pri tem mislili na tistega, ki je uradno kontroliran.

Kljub temu da mnogi teoretiki že dolgo zagovarjajo drseče tečaje, je do tega, da so se uveljavili, prišlo šele pod pritiskom dogodkov. Pokazalo se je namreč, da nastalih neskladij ni mogoče več reševati z logiko trdnih tečajev, ki je vgrajena v sporazum o IMF, ampak da je treba poiskati nove mehanizme za usklajevanje obstoječih neravnotežij.

Uvajanje drsečih tečajev ključnih valut bi lahko pomenilo spremembo v mnenju o pomenu in vlogi, ki jo lahko le-te danes igrajo. ZDA se namreč ne bi odločile za take ukrepe, če ne bi domnevale, da so ugovori, ki jih navajajo kritiki drsečih tečajev, postali nepomembni. Nasprotniki drsečih tečajev namreč trdijo, da le-ti vnašajo v mednarodno menjavo negotovost, nemir, nered ter da so voda na mlin že tako in tako velikim špekulativnim gibanjem denarja in kapitala med deželami. Če bi v ZDA prevladalo prepričanje o gornjih negativnih implikacijah drsečih tečajev, verjetno ne bi »tvegale drsenja dolarja,« ker bi s tem povzročile na svetovnem trgu nered ter negotovost itd.

Prednosti drsečih tečajev v procesu vzdrževanja ravnotežja v gospodarstvu, posebno v plačilni bilanci, izvirajo iz dejstva, da cene in plače danes niso dovolj prožne (posebno ne v smeri navzdol), da bi z njih pomočjo opravljali potrebna prilagajanja v ekonomiji. Drseči tečaji omogočajo neposrednejše in stalnejše izravnavanje napetosti med notranjimi in zunanji vrednostnimi razmerji.¹⁹

Haberler celo dvomi, da bi drseči tečaji pospeševali špekulacije na svetovnem trgu. Pravi namreč, da so v sistemu drsečih tečajev negotovosti za špekulanta absolutne, ker je špekulant prepuščen naključju, ali se bo v nadaljnjem razvoju drseči tečaj spustil na raven, ki jo je pričakoval, ali ne. Nasprotno pa poudarja, da je v sistemu trdnih tečajev vsak odmik od določene paritete največja spodbuda za špekulanta s to valuto, ker se njen tečaj mora vrniti na določeno raven. Zato za špekulanta pravzaprav ni tveganja.²⁰

Nasprotniki drsečih tečajev se bojijo, da bo to dodatna intervencija v že tako in tako zapleteni sistem plačil in trgovine med deželami. Pozabljajo pa, da so drseči tečaji pravzaprav alternativa obstoječi intervenciji, ki je nastala z namenom vzdrževati trdne tečaje. Gre torej za novo obliko intervencije, ki je verjetneje bolje prilagojena sedanjim razmeram v mednarodnih ekonomskih odnosih in pravzaprav samo predstavlja težišče intervencije s trgovinske na valuto.²¹

Zastavlja se vprašanje, ali pomeni uvajanje drsečih tečajev ključnih valut danes v svetu kratkoročen pojav ali je znamenje temeljitega prevrednotenja instrumenta drsečih tečajev. V prvem primeru bi to

¹⁹ Dr. Vladimir Pertot, *Ekonomika mednarodne menjave v intervencionizmu*, Ljubljana 1969, str. 351.

²⁰ V. Pertot, prav tam, str. 352.

²¹ V. Pertot, prav tam, str. 350.

dejansko pomenilo, da so bili drseči tečajjo uvedeni kot metoda, da se doseže realnejše medvalutno razmerje ključnih valut, potem pa v naslednji fazi *ex post* spet določili njihove trdne tečaje. Seveda je to popolnoma poenostavljen primer, ki ima lahko mnogo različic, kar kažejo že dani predlogi članic Evropske gospodarske skupnosti.

Realnejši je verjetno sklep, da ima sedanje uvajanje drsečih tečajev daljnosežnejše posledice za razvoj celotnega mednarodnega denarnega sistema. Posebno zato, ker zgodovina dokazuje, da večino ukrepov, ki spreminjajo obstoječe sisteme, ob uvajanju opravičujejo kot začasne, da pa vrnitve nazaj ni. Protislovja sedanjega denarnega sistema v svetu so se zdaj namreč pokazala v tako zaostreni obliki, da so zelo verjetno omajala zaupanje vanj tudi pri njegovih najbolj zagrizenih zagovornikih. Trdni tečajji so se pokazali za ne dovolj učinkovit instrument za vzpostavitev ravnotežja ob neravnotežju takih razsežnosti. Posledica tega bo brez dvoma temeljita revizija sedanjega denarnega sistema in vzpostavljanje novih načel. Pri tem bodo izredno dragocene izkušnje, ki si jih bo svet pridobil iz zdaj uvedenih drsečih tečajev vodilnih valut v svetu. Izkušnje Italije in Kanade, ki sta izvajali prakso drsečih tečajev že v petdesetih letih tega stoletja, niso negativne. To daje slutiti, da bo logika drsečih tečajev verjetno dobila mesto v prihodnjih načelih mednarodnega denarnega sistema, četudi verjetno ne kot pravilo, pač pa kot primerna alternativa za vzpostavljanje ravnotežja v gospodarstvu določenih razsežnosti. Sama konkretna oblika drsečih tečajev, ki so lahko bolj ali manj gibljivi, pri tem ni tako pomembna.

To pa še ne pomeni, da je pričakovati splošno uvajanje drsečih tečajev v svetu, saj njihovih posledic ni mogoče čisto zanesljivo predvideti.

Dosedanja praksa in predvidevanja teoretikov kažejo, da so razvite dežele organizacijsko in kadrovske sposobne izvajati mehanizem drsečih tečajev. Drugače je z DVR, njim primanjkuje usposobljenih kadrov, organizacija ter opremljenost ustanov in to pravzaprav onemogoča, da bi izkoriščale pozitivne strani drsečih tečajev.

Nov mednarodni denarni sistem?

Nekaj časov trajajoča denarna kriza v svetu je z zadnjo zaostritvijo ob ukrepih ameriške vlade spet potrdila, da je neizogibno reformirati obstoječi sistem plačilnih odnosov med deželami. Kakšna bo ta sprememba, je zelo težko reči, ne samo zaradi pomanjkanja znanja in ustreznega instrumentarija, pač pa predvsem zato, ker ekonomska logika pri urejanju mednarodnih valutnih odnosov največkrat odpove. Odločitve o organizaciji mednarodnega denarnega sistema so, čeprav so v bistvu ekonomske z vsemi implikacijami te vrste, pravzaprav v rokah politikov. Zgovorna je na primer ugotovitev S. D.

Cohena,²² da je »mednarodni monetarni sistem ogledalo moči političnih sil v svetu«. Pri tem misli seveda bolj na razmerje med zahodnimi deželami, ker vzhodno-evropske socialistične dežele niso članice IMF.

Zato ne bomo daleč od resnice, če trdimo, da je treba iskati elemente bodočega denarnega sistema v kompromisu med temeljnimi interesi ključnih valutnih sil v svetu. Pri tem le-te ne bodo mogle popolnoma prezreti interesov DVR, čeprav bi bilo nerealno pričakovati bistvenejše spremembe v njihovo korist. Nasprotno, najnovejši ukrepi ameriške vlade nas utrujejo v prepričanju, da igrajo DVR na svetovnem denarnem prizorišču docela obrobno vlogo in da vsaka dežela, ne glede na svojo razvitost, v primeru neravnotežij večjih razsežnosti v svojem gospodarstvu poseže po tistih ukrepih, o katerih meni, da so v nastalem položaju najbolj učinkoviti. In to v precejšnji meri ne glede na to, ali posamezni mednarodni sporazumi in dogovori načeloma zavračajo posamezne mehanizme kot nepriemerne in diskriminacijske, ki pa jih večinoma hkrati tudi dopuščajo, če gre za obrambo vitalnih ekonomskih interesov dežele. V ponazoritev bi lahko navedli zmanjšanje ameriške pomoči tujini po nedavnih ukrepih ameriške vlade, kar je v nasprotju z mnogimi dogovori, resolucijami itd.

Ali bi lahko označili uvajanje SDR in drsečih tečajev za značilca strukturalne reforme mednarodnega denarnega sistema? Skoraj zanesljivo je, da bo prihodnji mednarodni denarni sistem sankcioniral dosedanjo prakso uvajanja drsečih tečajev. Manj verjetno je, da bi ti postali temeljna »tečajna« politika. Verjetno bo bodoča ureditev mednarodnega denarnega sistema dopuščala večje nihanje tečajev, kot je dopuščal sedanji sistem. Da bo vloga SDR pomembnejša, lahko²³ sklepamo tudi zato, ker je zaupanje v dolar zdrknilo tako nizko, da ni verjetno pričakovati, da bi bile razvite dežele še dolgo pripravljene vzdrževati trdni tečaj dolarja in s tem stabilen mednarodni denarni red, tudi na račun svojih notranjih in zunanjih ekonomskih interesov. Ob podobni dilemi med stabilnostjo mednarodnega gospodarstva in politiko polne zaposlenosti oziroma prioritete notranjeekonomskih ciljev je prišlo do zloma zlatega standarda.

Na nedavni konferenci v Münchnu je dr. Vilhelm Henkel iz Zvezne republike Nemčije izjavil,²⁴ da je treba pustiti fruktuiranje tečajev, dokler ne pride do večje reforme celotnega mednarodnega denarnega sistema. Po njegovem mnenju je to že prvi korak v smeri takšne reforme, ki je možna, po njegovih besedah, v treh medsebojno neizključujočih se smereh:

²² Stephen D. Cohen, *International Monetary Reform, 1964—69, The political dimension*, Preager Publishers, 1970, str. 159.

²³ V svoji oceni mednarodne likvidnosti je IMF postavil SDR za zlato in pred druge rezervne devize.

²⁴ Tržište novca i kapitala, IST, Beograd, junija 1971, str. 24.

1. Obdržati »brettonwoodski« sistem in ga še okrepiti, zato da se preprečijo nenadne krize, med drugim tudi z usklajevanjem gospodarskih politik na obeh straneh Atlantika.

2. Vzpostaviti skupni standard, ki bi poleg dolarja vključeval tudi skupno evropsko valuto, pri čemer bi se evropske valute skupno gibale v odnosu do dolarja.

3. Zamenjati dolarski standard s standardom SDR, kar bi pomenilo revolucionarno razširitev SDR tako glede njihove vloge kot računске enote kakor kot monetarne rezerve.

Po njegovem mnenju bi bila najboljša kombinacija drugega in tretjega predloga.

Vse kaže, da so si sicer dokaj nasprotna stališča edina v tem, da pomeni uvajanje SDR izziv dolarju kot rezervni valuti, da so SDR lahko njegova alternativa in da je v prihodnjem mednarodnem denarnem sistemu potrebno zagotoviti večjo gibljivost valut. Zadnjemu ne nasprotujejo celo Američani, kar dokazuje izjava ministra Connallyja na omenjeni münchenski konferenci, da ne izključuje sistema drsečih valutnih paritet.²⁵ To dokazuje tudi njihov predlog na julijem sestanku Kluba deseterice v Parizu leta 1970, ko so se zavzeli za drsenje valutnih tečajev v razponu 2 % na vsako stran partitete.²⁶

Dejansko odloča o bistvenih načelih mednarodnih denarnih odnosov Klub deseterice, ki je že ob krizi funta odigral najpomembnejšo vlogo. Deset dežel bo odigralo odločilno vlogo tudi tokrat. Zato bi bilo nerealno pričakovati rešitev, ki bi bistveno krnila interese ene izmed članic Kluba. Občutno zamajani položaj dolarja in okrepljeni položaj zahodnoevropskih valut ter jena bo brez dvoma deloval v prid tistim, ki želijo postopno omajati dolgoletno vladavino dolarja. Zaradi ne dovolj preučeni alternativ dolarju je mogoče kljub temu začasno pričakovati podporo dolarju, vendar ne v smislu njegove vloge kot izključne svetovne rezervne valute. Seveda pa je popolnoma nemogoče, da bi dolar v njegovi funkciji svetovne rezervne valute zamenjala kaka druga nacionalna valuta, ne glede na njeno trenutno moč.

Nobenega dvoma ni, da je strukturalna reforma mednarodnega denarnega sistema pred vrati. Vprašanje je samo, kako dolgo prehodno obdobje bo potrebno, da se bo oblikoval primeren kompromis med članicami Kluba deseterice. To obdobje bo verjetno tako dolgo, da bo praksa potrdila ali zavrgla nove ukrepe, in dovolj kratko, da na svetovnem denarnem prizorišču ne bi prišlo do hujše krize. Kljub temu da lahko pričakujemo ponovno *ex post* določitev trdni tečajev valut ključnih dežel, bo nedvomno prišlo do tega, da bo sankcioniran večji razmik v njihovih možnih nihanjih, kot ga je do zdaj dovoljeval IMF.

²⁵ Tržište novca i kapitala, IST, Beograd, junija 1971, str. 25.

²⁶ Tržište novca i kapitala, IST, Beograd, julija 1970, str. 19.

Kljub temu da pomeni uvajanje SDR pomembno izpopolnitev sedanjega mednarodnega denarnega sistema in lahko tudi zametek novega, bi bilo težko popolnoma pritrrditi tistim, ki vidijo v uvajanju SDR v sedanji obliki strukturalno spremembo mednarodnega denarnega sistema, izhajajoč iz Keynesove trditve, da »količina mednarodnega denarja ni determinirana niti na nedoločen ali nepomemben način, ampak s tekočimi potrebami svetovne trgovine, in je sposobna omogočiti ekspanzijo ali kontrakcijo, da bi izenačevala deflatorne in inflatorne tendence«. ²⁷

Zato Cohen meni, da SDR ne pomenijo revolucionarne alternative tradicionalnim oblikam mednarodnih rezerv, kot sta dolar in zlato. ²⁸ Po njegovem mnenju je novost SDR v tem,

— da jih dežele, ki jih bodo dobile, ne bodo »zaslužile«.

— da svet ne bo več tako zelo odvisen od plačilno bilančnega deficita ZDA.

— da bo obvezno »sprejemanje« SDR sankcioniralo mednarodno pravo, medtem ko so obveznosti »sprejetja« zlata in dolarjev prostovoljne. Zato pomeni uvedba SDR po njegovem mnenju samo nominalno tehnično reformo mednarodnega denarnega sistema, ker bo njihov vpliv na spremembe v procesu prilagajanj v sistemu trdnih tečajev le omejen.

Položaj Jugoslavije

Vpliv ekonomsko šibkih in manj razvitih dežel na urejanje mednarodnih valutnih odnosov je majhen. Njihova vloga je bolj ali manj omejena na pasivno opazovanje odločanja Kluba deseterrice. To je vsekakor treba upoštevati, ko ocenjujemo vlogo in implikacije sedanjih razmer na mednarodnem denarnem področju na jugoslovansko gospodarstvo. V trenutnem položaju bi bilo koristno temeljito analizirati možnosti za širše uvajanje drsečih tečajev v svetu in implikacije tega na položaj dinarja oziroma na prilaganje njegove intervalutne vrednosti. Dosedanja proučevanja širšega uvajanja drsečih tečajev v svetu ne dajejo dovolj argumentov za stališče o tem, ali bi bilo v tem primeru koristno tudi za DVR, da bi izvedle potrebne prilagoditve v gospodarstvu z mehanizmom drsečih tečajev. Čeprav imajo ti vrsto prednosti, je trenutno verjetno nepremostljiva ovira za uvajanje drsečih tečajev v DVR njihova kadrovska in organizacijska nepripravljenost, da bi uspešno izvajale ta relativno zapleteni mehanizem, ki »lahko postane v primeru nestrokovne manipulacije usoden«. ²⁹

To velja tudi za Jugoslavijo, zato bi kazalo najti ustrezen mehanizem za tekoče prilagajanje nihanjem tečajev valut na valutnih borzah.

²⁷ Cohen, prav tam, str. 175.

²⁸ Cohen, prav tam, str. 173.

²⁹ Pertot, prav tam, str. 351.

V skladu z našimi načrti za uvajanje konvertibilnosti se bo, če se bo uveljavila praksa drsečih tečajev v svetu, vprašanje večje gibljivosti dinarja samo po sebi postavilo. Analize o možnih implikacijah uvajanja določenih variant drsečih tečajev bi nas primerno pripravile, da bi pravočasno reagirali na morebitne spremembe.

Ljubljana, 25. avgusta 1971

Konrad Derlink

Materialno socialno stanje družin v občini Kranj

»Minimalni življenjski stroški (MŽS) kažejo, s kakšnimi sredstvi določeno gospodinjstvo v določenem obdobju more zadovoljevati svoje minimalne potrebe po življenjskih potrebščinah, katerih potrošnja je pogojena z življenjskimi navadami prebivalstva na določeni stopnji razvoja.«¹

Če hočemo preračunati MŽS, vzamemo ponavadi za osnovo potrebe po živilih, ki jih je možno razmeroma natančno določiti. Tudi za MŽS, preračunane na podlagi anketnih podatkov za leto 1966, je bil za izhodišče izračun minimalnih stroškov za prehrano.² Po podatkih³ je imela že leta 1966 v Sloveniji skoraj tretjina družin dohodka, s katerimi niso mogli zadovoljevati izdatkov in minimalnih življenjskih stroškov. Torej smo imeli že takrat po teh podatkih tretjino socialno ogroženih družin in med njimi največ med kmečkim prebivalstvom (poprečno 43 %), mešanih gospodinjstev je bilo 28,7 % in nekmečkih gospodinjstev 27,6 %. To, kar se je dogajalo v našem gospodarstvu pred reformo in po njej, je stalno potiskalo življenjske stroške navzgor, tako da smo imeli v šestnajstletnem obdobju od leta 1954 poprečno 10-odstotno naraščanje življenjskih stroškov, v letu 1968 so se povzpeli na 17 % in kljub sedanjim stabilizacijskim ukrepom lahko pričakujemo še nadaljnje naraščanje življenjskih stroškov.

Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije je spomladi 1970. leta izdelal analizo o gibanju življenjskih stroškov s predlogi, kako bi zmanj-

¹ Janez Sumi: »Namenska poraba sredstev gospodinjstev«, IER, Ljubljana 1968, stran 54.

² Ocena skupnih življenjskih stroškov, ki jo je izvedel J. Sumi, je bila narejena s pomočjo prehranskih enot tako, da je ocenjene MSP najprej preračunal na eno prehransko enoto, nato pa v distribuciji gospodinjstev poiskali dohodkovni razred, v katerem imajo gospodinjstva približno enake letne izdatke za prehrano na eno prehransko enoto, kot znašajo preračunani minimalni stroški prehrane.

³ Zavod SRS za planiranje, Ljubljana: »MŽS in predlogi ukrepov za zmanjšanje socialnih razlik«, Ljubljana 1970.

šali socialne razlike in to poslal občinskim sindikalnim svetom, da bi se vedeli usmeriti pri načrtovanju socialne politike in dejavnosti na tem področju.

Občinski sindikalni svet v Kranju se je tako odločil za analizo socialno materialnega stanja družin v občini Kranj. Raziskavo je izvedla Delavska univerza »Tomo Brejc«, Kranj, s svojimi in zunanjimi sodelavci.

Naraščanje življenjskih stroškov povzroča nesorazmerje med dohodki in izdatki še posebno občutno pri družinah, ki so že tako na meji minimalnih življenjskih stroškov. Spričo stagnacije socialnih prejemkov prebivalstva (otroški dodatki, pokojnine, štipendije, invalidnine, socialne podpore) so še posebno prizadete posamezne kategorije prebivalcev, ki z dohodki iz rednega delovnega razmerja ne krijejo MŽŠ. Realno lahko ocenjujemo, da si družina lahko postopno izboljšuje svoj standard šele potem, ko lahko pokrije MŽS in ji ostane vsaj nekaj. Minimalni življenjski stroški prav tako niso nekaj stalnega, ampak se spreminjajo z dviganjem splošne življenjske ravni.

Nekaj, kar na določeni razvojni stopnji velja za standard, na višji stopnji to ni več, zakaj merila se spreminjajo. Tako višanje minimuma je po našem mnenju nujno v družbi, katere dolgoročni cilj je odprava socialne diferenciacije ali vsaj zmanjševanje bolečih socialnih razlik.⁴

Socialna varnost občanov ni le stvar socialne politike; za opredelitev tega navedemo lahko celo vrsto ekonomskih utemeljitev. Če gledamo na socialni položaj človeka v družbi kot na celoto, se pač pridružujemo mnenju večine avtorjev, da je socialni razvoj neločljivo povezan z ekonomskim razvojem.

Sistem družinskih dajatev se hitro širi v deželah industrijskega sveta in o družinskih dokladah govori tudi splošna deklaracija o pravicah človeka, sprejeta v Združenih narodih decembra 1948. leta. Poglavitni namen družinskih doklad je nadomestilo stroškov za vzdrževanje družine, pravica do doklad obstaja, dokler nastajajo stroški, zaradi katerih se pravica daje.⁵ Višina otroškega dodatka se po letu 1951/52 ni bistveno spremenila, poostriili so kriterij za otroške dodatke, zmanjšuje se delež otroškega dodatka v dohodkih družine, tako da se dejansko vse več stroškov za vzgojo in izobraževanje otrok krije neposredno iz osebnega dohodka staršev. Breme biološke reprodukcije se prenaša na družino, zmanjšuje se neposredni delež družbe pri stroških za vzdrževanje otrok. Posebno so prizadete družine z več otroki, saj večje število otrok bistveno znižuje materialno socialni položaj posamezne družine. Na drugi strani pa nosi čedalje manjši del slovenskih družin breme biološke reprodukcije, saj je vse več družin, ki imajo samo enega otroka.⁶

Minimalni življenjski stroški so ena izmed opredelitev družbenega standarda. »Z družbenim minimumom pojmuemo standarde, ki jih družba postavlja za določene dobrine s socialnega področja, ki jih zagotavlja v skladu z načelom solidarnosti, s takšnim ali drugačnim sistemom finan-

⁴ Zavod SRS za planiranje, Božena Čerčič, Emil Verk: »Minimalni življenjski stroški in predlogi ukrepov za zmanjševanje socialnih razlik«, Ljubljana, april 1970.

⁵ Inštitut za javno upravo in delovna razmerja pri pravni fakulteti v Ljubljani: »Vestnik«, št. 1—2, stran 48.

⁶ 33% upravičencev ima le enega otroka, 49% dva otroka in le 18% ima tri otroke ali več; ti zadnji zagotavljajo biološko reprodukcijo. podobno stanje je v republiki. Mara Bešter, »Nekateri vidiki politike reprodukcije prebivalstva«, ER, Ljubljana, 2/65, stran 127; 48% družin vzdržuje komaj 17% celotnega števila otrok.

ciranja, vsem prebivalcem oziroma nekim kategorijam prebivalstva, kar je odvisno od vrste dobrin v določeni skupnosti . . .⁷

Ukrepi stabilizacijske politike bodo povzročili nove težave v mnogih delovnih organizacijah, posebno v tistih, ki so že sedaj v težkem položaju, zavzemanje sindikata za minimalne osebne dohodke pa bo dobilo še večji pomen. Vendar je treba poiskati ustrezno razmerje med socialno politiko, politiko minimalnih osebnih dohodkov in prizadevanji za nagrajevanje po delu, ko gre pri najnižjih osebnih dohodkih še za razmerje med socialno in ekonomsko politiko. Prizadevanje za minimalne osebne dohodke ne bi smelo onemogočiti prizadevanj za večjo produktivnost, to je za delitev po delu. Previsok minimalni dohodek v primerjavi s povprečnim osebnim dohodkom lahko zavira interes za delo po učinku, kakor bo prenzek zagotovljeni minimalni dohodek v daljšem času povzročal socialne probleme. Pa tudi družinski dodatki ne bi smeli delovati v nasprotju z interesi, da se dosega dohodek z delom. Po računih inštituta za ekonomske raziskave⁸ bi morala imeti leta 1970 štiričlanska nekmečka družina ob predvidenem 10-odstotnem povečanju življenjskih stroškov najmanj 1.900 din mesečnih dohodkov. To pomeni, da najnižji osebni dohodek v višini 900 din pri enem zaposlenem omogoča štiričlanski družini le goli eksistenčni minimum, pri dveh zaposlenih z 900 din najnižjih mesečnih dohodkov pa že prehajajo v kategorijo družin, ki z dohodkom 450 din na člana družine lahko računajo na sprejemljiv družinski, osebni in družbeni standard. Podatki naše raziskave so pokazali da je vsota med 350 in 400 dinarji dohodka na člana družine meja, ki izrazito ločuje socialno ogrožene družine od družin na meji MŽS.

V našem gospodarskem sistemu dajemo družinskemu dohodku pre-majhen pomen. Družina pa je še vedno osnovna potrošna enota, kjer se odražajo različni učinki dohodkovne politike, in je izredno važen element za analizo in planiranje dohodka in potrošnje. Obseg in struktura potrošnje sta v mnogo večji meri odvisna od družinskega dohodka kakor od dohodka posameznika. Poleg tega pa se redistributivni učinek socialnih beneficij in skupne porabe najmočneje dotika ravni družinskega dohodka.⁹

Raziskave na področju družbenega in predvsem družinskega stan-darda pri nas izhajajo predvsem iz ocen minimalnih življenjskih stroškov in iz teh ocen in računov izhajajo tudi akcije sindikata za to, da se zmanjša socialna diferenciacija, ki se kažejo tako v prizadevanjih, da se zagotovi minimalni osebni dohodek ob polnem delovnem času, kot v vrsti drugih socialnih ukrepov. Stališča sindikata in spoznanje, da je nujno omejevati in omiljevati posledice nizkih osebnih dohodkov, ki povzročajo že družbeno škodljivo socialno diferenciacijo, ne glede na proklamirana načela socialističnega humanizma, so narekovala tudi to raziskavo, s ka-tero smo želeli dobiti poleg podatkov o materialno-socialnem stanju družin tudi podrobnejše podatke o njihovi strukturi, o stanju v gospo-dinjstvih z različno višino povprečnega dohodka, o stanovanjski proble-matiki, o izobraževanju staršev in otrok, o otroškem varstvu, o možnostih za dopust in rekreacijo, o družbeni pomoči materialno-socialno ogroženim

⁷ Prof. Mara Bešter: »Prioritete in družbeni minimumi na socialnem področju«, ER, Ljubljana 1969, št. 4.

⁸ Zavod SRS za planiranje: »MŽS in . . .«, stran 9.

⁹ ZSJ, republiški svet za Slovenijo: informacija o minimalnih in najnižjih dohodkih ter distribucija osebnih dohodkov po velikostnih razredih.

družinam in končno smo z raziskavo želeli dobiti tudi mnenje materialno-socialno ogroženih družin o družbeni pomoči družinam.

V občini Kranj je bilo 31. marca 1970. leta 17.092 gospodinjstev s 55.515 prebivalci. Poprečno gospodinjstvo v občini je štelo 3,3 člana, od tega je bil 1,4 člana zaposlen v družbenem sektorju gospodarskih in negospodarskih dejavnosti. Leta 1970 je bilo v občini le še 9,5 % kmečkega prebivalstva, tako da v raziskavi nismo zajeli kmečkih gospodinjstev. Spriče visoke zaposlenosti prebivalstva smo se odločili, da izberemo vzorec anketiranih družin le med tistimi, ki prejemajo otroške dodatke (že uveljavljen dohodkovni cenzus 550 din na člana družine), posebej pa tudi pri teh izločimo vse družine, ki so imele leta 1969 nad 450 din na člana družine,¹⁰ to je družine, ki presegajo mejo minimalnih življenjskih stroškov.

V pripravah na raziskavo smo prišli do nekaterih podatkov o dohodkovni in sociodemografski strukturi družin, ki so leta 1969 prejemale otroške dodatke. Te podatke smo dobili s pomočjo republiške skupnosti otroškega varstva, ki je te podatke zbrala za vso Slovenijo, na zavodu za statistiko v Ljubljani pa so posebej obdelali podatke za kranjsko občino. Na podlagi teh podatkov smo se odločili za vzorec 400 družin med 2163 družinami, kar pomeni 18,4-odstotni vzorec, ki daje pri 95 % verjetnosti ± 5 % razlike podatkov vzorca od resničnih podatkov v populaciji.¹¹

Leta 1969 je prejemale otroške dodatke 4049 družin ali 24 % vseh gospodinjstev v občini. V družbenem sektorju je bilo zaposlenih 5628 nosilcev pravic do otroškega dodatka ali 16 % vseh zaposlenih. Otroške dodatke prejemajo številne družine upokoјencev, pri tem je treba poudariti, da je med 321 upokoјenci, ki so upravičeni prejemat i otroški dodatek, kar 76 % družin z dohodki pod 450 din na člana družine. Med socialno ogroženimi družinami je torej precej večji odstotek upokoјencev kakor med redno zaposlenimi (med vsemi upravičenci do otroškega dodatka je 8 % upokoјencev).

Predvideni življenjski minimum po računu IER v Ljubljani naj bi bil 1970. leta 450 din na člana družine. Po tej opredelitvi bi bilo v občini 2163 gospodinjstev, ki ne dosegajo življenjskega minimuma, če pa upoštevamo, da upravičenci v prijavah niso navedli otroških dodatkov, lahko znižamo mejo življenjskega minimuma na 400 din mesečno. Po tej oceni je v občini 9,5 % socialno ogroženih družin.¹²

Toda socialno ogrožene so predvsem družine z več otroki. Če imamo med vsemi upravičenci do otroškega dodatka 18 % družin s tremi ali več otroki, je med družinami z dohodkom do 250 din na člana 65 % družin z več kot tremi otroki, med družinami z dohodki od 251—350 din

¹⁰ V tej vsoti niso všteti otroški dodatki, tako da so imele vzorčne družine precejše mesečnih dohodkov višje za vsoto otroških dodatkov. Pri anketiranju pa smo upoštevali višino vseh dohodkov, všteti otroški dodatek.

¹¹ Med 2163 družinami smo v vzorec zajeli vsako četrto (s 25-odstotno rezervo), pričemer je bilo treba pregledati blizu 15.000 popisnic s področja komunalne skupnosti socialnega zavarovanja Gorenjske, pri anketiranju pa smo anketirali le 396 družin, ker je bilo veliko naslovov po podatkih za leto 1969 netočnih, saj so se preselili, odselili, mnogo je bilo tudi sezonskih delavcev.

¹² Število je najbrž nekaj višje, upoštevati moramo še kmečke družine in druge, ki niso upravičene do otroških dodatkov, in 151 oseb, ki prejemajo stalno socialno pomoč (66% teh je brez otrok.).

na člana družine 42 % družin, z dohodki med 351 do 400 din 49 % družin in v kategoriji družin s povprečnim mesečnim dohodkom med 401 do 450 din 36 % družin z več kot tremi otroki.

Močan razlog za nizke osebne dohodke zaposlenih in s tem posredno tudi za nizke povprečne dohodke na člana družine je izredno slaba šolska izobrazba in kvalifikacija nosilcev pravic do otroškega dodatka in njihovih zakonskih partnerjev. Tako ima 59,2 % nosilcev pravic do otroškega dodatka in njihovih zakonskih partnerjev manj kot 8 razredov osnovne šole. Med zaposlenimi v gospodarstvu občine Kranj ima po podatkih TIS Kranj 38 % nepopolno izobrazbo in po podatkih ankete ObZTK (anketiranci so bili stari med 18 in 55 let) 31 %. Nizka izobrazba in nizka kvalifikacija je pogost razlog za nizko materialno-socialno stanje družine, posebno še, ker nam podatki ankete kažejo, da imata oba zakonca v družini podobno ali enako stopnjo šolske izobrazbe oziroma kvalifikacije.

Razpredelnica št. 1: Izobrazba moža in izobrazba žene v socialno-materialno ogroženih družinah v odstotkih.

izobrazba žene izobrazba moža	do 4 OŠ	5—7 OŠ	končana OŠ	poklicna srednja	višja	skup. N	
do 4 OŠ	42	13	5	3	9	56	
5—7 OŠ	26	26	8	8	—	57	
končana OŠ	7	16	38	19	18	58	
poklicna srednja	25	42	31	56	46	111	
višja, visoka	—	2	10	14	18	18	
skupaj N	—	—	6	—	25	7	
	91	92	73	36	11	4	307

Opomba: razlike med 307 do 396 grede na račun 89 nepopolnih družin, v katerih je le eden od staršev (mati samohranilka ali drugače nepopolna družina).

Število zaposlenih članov oziroma število članov z lastnimi dohodki kaže, da imamo v večini socialno-materialno ogroženih družin enega zaposlenega. Le v materialno-socialno bolj preskrbljenih družinah se večkrat pojavljajo trije in več člani z lastnimi dohodki. Tako imamo enega zaposlenega v 78 % družin z do 250 dinarji na člana družine in 41 % v družinah z dohodki med 401 do 450 dinarji na člana družine. Zato pa imata skoraj dve tretjini družin z dohodki nad 450 din na člana družine dva zaposlena, tretjina, družin z dohodki nad 550 din na člana družine ima več kot 3 zaposlene. To potrjuje, da je upravičen predlog Zveze sindikatov Slovenije, naj bi imeli pri zaposlovanju prednost člani družin z nižjimi dohodki oziroma člani družin, kjer je v družini manj zaposlenih, kolikor se to ujema s potrebami po kvalifikacijah delavcev.

Družine upokojeencev se pojavljajo večinoma v najnižjih kategorijah socialno-materialno ogroženih družin tudi zato, ker sta v večini primerov pokojnina in otroški dodatek edina vira dohodka.

Podatki o strukturi materialno-socialno ogroženih družin že nakazujejo nekatera žarišča socialnih problemov:

- 18 % družin z več kot tremi otroki;
- 40 % družin z enim samim zaposlenim;

— 59 % nosilcev pravic do otroškega dodatka z nedokončano OŠ, pri čemer je visok odstotek družin, kjer imata oba zakonca nizko izobrazbo;

— 22 % nepopolnih družin, večinoma mater samohranilk, med njimi je 55 % z NK in PK;

— 10 % družin upokojencev, v katerih je 37 % primerov, ko sta oba upokojena.

Taka sociodemografska struktura materialno-socialnih ogroženih družin (ob dejstvu, da dohodki na družinskega člana pogojujejo vso potrošnjo posamezne družine) zahteva širšo družbeno intervencijo, saj za večji del družin v izrazito ogroženih kategorijah ni možno računati, da bi s svojimi močmi kmalu ali v doglednem času rešile problem. To, da so te družine zaprte v svoj lastni krog, da nimajo možnosti za šolanje otrok, pa pomeni, da se problem socialno-materialno ogroženih družin veča, ne pa omejuje in omiljuje.

Gospodinjstvo oziroma posamezna družina, ki največkrat šteje za eno gospodinjstvo, je osnovna enota pri proučevanju, kako se giblje in razvija družinski, osebni in tudi družbeni standard. Za uspešno organizacijo družbene pomoči materialno-socialno ogroženim družinam ni dovolj poznati podatke o dohodkih družin, višino minimalnih življenjskih stroškov in gibanje življenjskih stroškov. Problem socialne ogroženosti je bilo treba širše opredeliti in ga opazovati z več aspektov.

Vzorčne družine so imele v letu 1969 po 450 din mesečnih dohodkov na člana družine in del družin je po tem času presegel poprečje mesečnih dohodkov.¹³ To kaže na hitro materialno-socialno mobilnost družin, saj spremenjeno število otrok, zaposlitev kakega člana družine, pa tudi višina osebnega dohodka bistveno vplivajo na višino poprečnih mesečnih dohodkov na člana družine. Poprečni mesečni dohodki v gospodarstvu občine Kranj leta 1968 so bili 986 din in v letu 1969 so se povzpeli na 1100 din, vendar so bili v gospodarstvu za 100 din nižji kakor v negospodarstvu. Poprečni dohodki v posameznih delovnih organizacijah so precej različni in tudi najnižji osebni dohodki so bili veliko pod poprečjem. Tako imamo več upravičencev do otroškega dodatka prav v tistih delovnih organizacijah, ki imajo v primerjavi z občino precej slabše osebne dohodke.

Dejstvo, da v dohodkih leta 1969 niso bili všteti otroški dodatki, je najbrž eden izmed razlogov, da je del družin in nižjih razredov dohodka po podatkih leta 1969 prešel v višje razrede; del družin, pa je po podatkih o dohodku v oktobru 1970. leta presegel višino 550 din na člana družine. Takih družin je bilo vsega skupaj 11,7 %. Letni podatki poprečij so sicer bolj zanesljiv kazalec kakor podatki enega meseca, ker pa se je večina vprašanj nanašala na sedanje stanje v družini, smo pri razlagi podatkov izhajali iz poprečja na člana družine v oktobru 1970. leta.

V primerjavi s podatki leta 1969 je poprečno tretjina družin v primerjavi s poprečjem na člana družine oktobra 1970. leta izboljšala svoje dohodke. Večina družin je ostala na istem, saj ima v vsakem primeru več kot polovica družin skoraj isto poprečje dohodka, kakor so ga imele leta 1969.

¹³ Razlaga podatkov glede na višino dohodka se nanaša na stanje poprečnih mesečnih dohodkov, kot so jih imele družine oktobra 1970. leta, kar se nam je zdelo ustrežnejše kakor prikazovati stanje po podatkih iz leta 1969.

Razpredelnica št. 2: Struktura anketirancev po poprečnem mesečnem dohodku v letu 1969 in po dohodku v mesecu oktobru 1970 v odstotkih.

dohodek anketiranih oktobra 1970 leta 1969	do 250 din	251— 350	351— 400	401— 450	451— 550	nad 550	skupaj	N
do 250 din	24	38	13	8	10	6	20,7	82
251—350 din	6	28	24	19	19	11	29,0	115
351—400 din	5	16	18	24	34	20	28,0	88
401—450 din	2	12	7	24	34	20	22,3	88
skupaj	8,7	23,0	16,2	16,7	22,0	11,7	100	396
v občini ¹⁴	13,2	8,6	8,1	7,6	12,6	47,6	100	384

Toda hkrati opazimo, da ima del družin oktobra 1970 v primerjavi s prejšnjim letom manjši dohodek; 21 % družin je imelo oktobra 1970 dohodke pod 400 din — toliko so jih imeli poprečno leta 1969 — in 21 % je imelo dohodek pod ravni 450 din leta 1969. Ker vemo, da so se življenjski stroški v primerjavi s prejšnjim letom precej povečali, lahko rečemo, da je velika večina družin ostala na isti nizki ravni življenjskega standarda in da je del družin v slabšem položaju kot prejšnje leto. To stanje izraža tudi pesimizem večine anketirancev glede življenjskega standarda v prihodnjem letu. 40 % jih je odgovorilo, da se jim bo življenjski standard poslabšal, 26 % jih misli, da bodo ostali na istem, 11,5 %, da se jim bo standard izboljšal, 22,5 % pa jih na postavljeno vprašanje ni vedelo odgovoriti.

Po podatkih za leto 1969¹⁵ so bile v tem letu anketirane družine na meji ali pod mejo MŽS. Morda je meja 450 din na člana družine postavljena precej visoko, če bi z družbeno pomočjo želeli pomagati vsem družinam, da bi dosegle to višino dohodka. Podatki kažejo, da nastane izrazita revščina pri družinah, ki ne dosegajo vsaj 350 din na člana. To bomo skušali ponazoriti s posameznimi podatki. Družine na meji ali nad mejo MŽS po dohodkih oktobra 1970 imajo kolikor toliko normalen standard, pod to mejo pa življenjski standard hitro upada tako pri porabi osnovnih življenjskih dobrin (pri prehrani, obleki in obutvi, stanovanju) kot v opremljenosti s trajnejšimi dobrinami.

Manj kot 10 % družin, je odgovorilo, da se ne čutijo prikrajšane na različnih področjih družbenega, družinskega in osebnega standarda. Dejstvo, da se ti odgovori pogosteje pojavljajo pri družinah z nad 350 din na člana družine, kaže, da je tu nekje meja eksistenčnega minimuma, čeprav še vedno trdimo, da spadajo med materialno-socialne ogrožene družine družine z dohodkom pod 450 din na člana družine; vendar pa je samo dohodek zelo relativno merilo materialno-socialnega stanja družine. V kategoriji dohodka pod 350 din na člana družine se pojavi za 10 do 20 % več odgovorov (kakor v poprečju, da so prikrajšani pri hrani, sta-

¹⁴ Podatki za občino so iz ankete o telesni kulturi v občini Kranj, ki je zajela vse družine, anketirane pa so bile septembra 1970; podatki se torej razlikujejo za en mesec, ker pa so bile vključene tudi kmečke družine, je razumljivo višji odstotek prav v najnižji kategoriji.

¹⁵ Podatki so povzeti po prijavnica za otroški dodatek.

Razpredenica št. 3: Odgovori na vprašanje, na katerih področjih družbene standarda, družinskega in osebnega standarda se anketirane družine čutijo najbolj prikrajšane (prikazano glede na povprečno višino mesečnega dohodka v odstotkih).

višina dohodka kje so prikrajšani	do 250 din	251— 350	351— 400	401— 450	451— 550	nad 550	skupaj
pri predmet. standardu	71	62	57	75	61	60	63,7
pri dopustih, rekreaciji	57	65	58	60	69	53	62,2
pri obleki, obutvi	71	75	58	42	50	34	56,2
pri šolanju otrok	55	48	38	33	32	25	48,5
pri stanovanju	55	46	29	39	31	28	37,0
pri hrani	60	51	38	31	24	19	36,0
pri izdat. za tel. kulturo	31	29	46	34	35	42	35,0
pri izdatkih za kulturo	34	34	30	33	34	30	32,5
pri lastnem izobraževanju	20	13	11	21	22	9	16,0
se ne čutijo prikrajšani	—	2	11	15	9	19	9,1
niso izkor. 5 mož. odg. ¹⁶	7,5	15,0	24,0	24,0	27,0	36,0	

novanju, obleki in obutvi ter pri šolanju otrok. Na teh področjih so tudi najbolj izrazite razlike v odgovorih glede na višino mesečnega dohodka na člana družine. Občutek, da so prikrajšani pri predmetih trajnega standarda, je izrazit v vseh kategorijah, zanimivo pa je, da se najmočneje pojavi v najnižji kategoriji in v mejni kategoriji dohodka po MZS. Manj izrazit je občutek slabšega standarda na področju kulture in telesne kulture; ker pa iz drugih raziskav v občini Kranj vemo, da se je manjši del občanov aktivno ukvarja s telesno kulturo in zanima za kulturo¹⁷, gre pri tem za bolj neizrazite potrebe, kar se kaže v nižjih odstotkih odgovorov vseh družin, ne glede na višino povprečnega mesečnega dohodka.

Toda stanje na področju kulturnega in telesnokulturnega standarda je kljub razmeroma neizrazitim potrebam še mnogo slabše v družinah z najnižjim dohodkom. Zaradi slabših pogojev v prehrani, pri stanovanju, pri obleki in obutvi se v družinah z nizkimi osebnimi dohodki večkrat pojavljajo različne bolezni (po podatkih ankete o telesni kulturi je bilo v občini 6,9 % družin, v katerih je bila večina članov družine v slabem zdravstvenem stanju, med materialno-socialno ogroženimi družinami pa 16,5 %!). Stalna skrb za vsakdanje življenje v socialno-materialno ogroženih družinah ne omogoča kulturne dejavnosti, zavira možnosti za telesnokulturno dejavnost in rekreacijo, čas (in sredstva) za redni dopust pa uporabljajo za pridobitno dejavnost.

V prostem času ne opravlja nobene rekreacijske dejavnosti 46 % anketiranih družin (v občini 21,2 %). Nobene rekreacijske dejavnosti ne

¹⁶ Odgovori kažejo, da se anketiranci z višjimi dohodki čutijo manj prikrajšane na različnih področjih standarda.

¹⁷ Podatki iz ankete o kulturi v občini Kranj; v gledališče ne hodi 88% občanov z nedokončano osemletko, 42% občanov z manj kot OŠ ne hodi v kino, v kulturne organizacije je vključenih le 7% občanov, 68% občanov ni vključenih v nobeno telesnokulturno organizacijo, 21% jih ne opravlja nobene telesnokulturne dejavnosti. Aktivnih članov telesnokulturnih organizacije je le 8%.

opravlja več kot 60 % družin z dohodki pod 350 din na člana družine. Edini pogostejši dejavnosti v družinah z dohodki pod 350 din na člana družine sta hoja v hribe (15 %) in hoja na izlete po ravnini (20 %), oboje pa navadno združijo s pridobitno dejavnostjo, kot je nabiranje gob, borovnic in podobno. Večina materialno-socialno šibkih družin preživi svoj dopust doma ali pri sorodnikih (74 % vseh anketiranih družin in 89 % družin z dohodki pod 250 din na člana družine). Na dopust vsaj za 10 dni hodi manj kot 10 % vseh družin (med njimi 23 % družin z dohodki nad 550 din na člana družine). Večina socialno-materialno ogroženih družin preživi svoj dopust zunaj kraja bivanja le v primeru, če jim to omogoči delovna organizacija, v kateri so zaposleni. 20 % družin z dohodki pod 350 din na člana nima naročenih ali ne kupuje nobenih časopisov ali revij, tretjina jih je naročenih le na en časopis — v tem primeru je najpogostejši »Glas«, ki ga ima naročenega 60 % družin z dohodki do 250 din in 31 % družin z dohodki od 251 do 350 din ali 46 % vseh anketiranih družin. Na »Dnevnik« je naročenih 35 % družin, na »Delo« in »Družino« 18 % družin, na »TV« 15,9 % družin in na »Komunist« 5 % anketiranih družin.

Podatki ankete kažejo, da je 69 % anketirancev starih med 25 in 50 let, to je v obdobju največje delovne zmožnosti. Izrazito slabo socialno-materialno stanje teh družin prav gotovo ne vpliva spodbudno na delavce, ki so se komaj vključili v delo, saj ima kar 46 % mlajših od 25 let osebne dohodke pod 350 din na člana družine. 50 % anketirancev je mlajših od 40 let in prepričani smo, da bi si z dodatnim izobraževanjem lahko izboljšali možnosti za zaposlovanje in si tako posredno omogočili boljše življenjske razmere. Nizko socialno-materialno stanje in nenehna skrb, da bi si povečali dohodek z dodatnim delom, ki ga opravlja večina anketiranih, nam pojasnujeta visok odstotek (41 %) odgovorov, da se ne mislijo ali ne morejo izobraževati. Če k tem prištejemo še neodločene in tiste, ki mislijo, da v delovni organizaciji ne bi dobili pomoči za izobraževanje, potem dodatno izobraževanje ali prekvalifikacija staršev ne pomeni večje možnosti za reševanje socialno-materialno ogroženih družin.

Le 3 % staršev je odgovorilo, da so dobili pomoč, in 12 % jih misli, da bi dobili pomoč v delovni organizaciji za nadaljnje izobraževanje ali prekvalifikacijo. Tudi na vprašanje, kje vidijo možnosti za reševanje socialno-materialnega stanja družine, je le 17 % anketiranih odgovorilo, da bi materialno-socialno stanje družine izboljšali z dodatnim izobraževanjem in s skrbjo delovne organizacije za prekvalifikacijo zaposlenih. Na prvem mestu je neposredna družbena pomoč (povečani otroški dodatki, otroško varstvo, 56 % odgovorov) in pomoč otrokom socialno-materialnih ogroženih družin s štipendiranjem na osemletkah, poklicnih, srednjih in visokih šolah (45,5 %). Skoraj četrtina anketiranih vidi rešitev v čimprejšnji zaposlitvi otrok.

Starši tako večinoma ne mislijo ali nimajo občutka, da so prikrajšani pri možnostih za svoje izobraževanje, zato pa toliko bolj občutijo težave pri možnostih za šolanje otrok.

Analize o strukturi dijakov in študentov pri nas kažejo, da se šola vse manj delavske in kmečke mladine. Vse manj izobražencev prihaja iz družin z nižjimi dohodki. Večina otrok iz družin z nižjimi dohodki se po obvezni osnovni šoli zaposli (14 %) ali gre na poklicne šole (51 %).

Razpredelnica št. 4: Odgovori na vprašanje, kam so šli (oziroma bodo šli) otroci po končani osnovni šoli (prikazano glede na višino povprečnega dohodka v odstotkih).

namen po OS višina dohodka	zaposlili	na poklicne šole	na srednje šole	na višje visoke	ni odgovora
do 250 din	29	51	17	6	14
251 do 350	14	58	46	20	24
351 do 400	15	46	40	10	14
401 do 450	12	48	42	15	17
451 do 550	8	49	43	14	19
nad 550 din	17	49	38	21	9
skupaj	14,2	51,2	39,7	15,0	16,7

Opomba: vsota ni sto, ker je bilo možnih več odgovorov.

Razlog za takojšnjo zaposlitev otrok je najbrž tudi v tem, ker je v družini z nizkim materialno-socialnim stanjem več otrok,¹⁸ ki so ponavljali posamezne razrede ali ki osemletke niso končali, saj jim starši (največkrat z nedokončano ali končano osnovno šolo) ne morejo pomagati pri učenju, ne morejo jim priskrbeti dopolnilne pomoči pri učenju in ti otroci so navadno še dodatno obremenjeni z delom doma in z delom za zaslužek v počitnicah. Starši želijo otrokom vsaj za eno stopnjo višjo izobrazbo¹⁹, kakor jo imajo sami, in ob materialnih težavah, ki jih imajo s šolanjem otrok, se pri polovici družin ponavlja odgovor, da so pri-krajšani pri možnostih za šolanje otrok.

Otroško varstvo je eno najbolj zapostavljenih področij družbenega standarda pri nas. Poskus, da bi varstvene ustanove delno postavili na ekonomsko osnovo, je povzročil največ težav prav delavcem z najnižjimi osebnimi dohodki, pri čemer je finančna pomoč socialno šibkim delavcem oziroma delavkam dodatna oblika skrbi za njihovo življenjsko raven.²⁰

¹⁸ Pomembne razlike med otroki, ki izhajajo iz različnega družinskega okolja, so nas neprijetno presenetile. Delavski otroci dosegajo slabši uspeh v šoli, čeprav obiskujejo iste šole in so deležni enako kvalitetnega osnovnošolskega pouka kakor otroci iz družin z višjim socialno ekonomskim položajem. (»Teorija in praksa«, leto 1970, št. 4, str. 575.)

¹⁹ Izobraževanje je močan kanal družbene mobilnosti. Ker za kranjsko občino nimamo podatkov o deležu otrok, ki gredo po obvezni osnovni šoli na poklicne, srednje in višje ali visoke šole, dajemo za primerjavo podatke iz raziskave: »Ljudje v novem mestu Velenje 1965«, Informativni bilten inštituta za sociologijo: Lea Tratnik-Mencinger, »Poklicno vrednotenje kot indikator socialne mobilnosti«, stran 397: 35% anketiranih želi svojim otrokom poklic z višjo ali visoko izobrazbo. V isti raziskavi avtorica ugotavlja, da višina dohodka v družini odločilno vpliva na želje staršev po višji stopnji izobrazbe; 85% anketiranih želi svojim otrokom višjo izobrazbo, kakor jo imajo sami. Starši v Velenju, ki imajo enega ali dva otroke, žele otrokom vsaj srednjo ali višjo izobrazbo, medtem ko se pri družinah s tremi ali več otroki pojavlja usmeritev v poklice z nižjo izobrazbo.

²⁰ RSZSS, center za raziskavo javnega mnenja: »Družbeni standard v podjetjih občine Kranj«, str. 79. Po zadnjih podatkih je v občini Kranj v varstvu vsega 895 otrok, od tega 808 predšolskih otrok, 69 dojenčkov in 18 šolskih otrok, v šolskem varstvu je zajetih 600 otrok na šestih osnovnih šolah in na posebni osnovni šoli.

Tudi podatki naše ankete kažejo, da ima izredno nizek odstotek materialno-socialno ogroženih družin otroke v otroškem ali šolskem varstvu. Ta odstotek je še slabši v družinah z najnižjimi dohodki, saj ima med 32 družinami z dohodkom pod 250 din na člana le ena družina otroke v predšolskem varstvu; 86 % otrok je v varstvu doma in 8 % teh otrok tudi doma nima ustreznega varstva. V poprečju je doma 76 % otrok, za 9,5 % starši plačujejo otroško varstvo in 9 % otrok tudi doma nima potrebnega varstva.²¹ Varstvo za dojenčke ima le 1,2 % anketiranih družin, varstvo za predšolske otroke ima 4,5 % družin, celodnevno bivanje v šoli pa ima 2,8 % družin. V vrtcih imajo otroci socialno-materialno ogroženih družin pri plačevanju oskrbnine popust, ki znaša 80 % pri družinah z dohodkom med 250 in 300 din, 60 % pri družinah med 300 in 350 din in 45 % pri družinah od 350 do 400 din, 30 % pri družinah s 400 do 450 din dohodkov na člana.

Glede na vse pogostejše pripombe o visokih stroških, ki jih imajo starši s šolanjem otrok, je zavod za šolstvo opravil popis stroškov v posameznih razredih na enega otroka. V popisu stroškov so zajeti vsi stroški poprečnih potreb v razredu po poprečnih cenah. V občini Kranj je popis na šoli Franceta Prešerna pokazal, da morajo izdati starši na leto za enega otroka 858 dinarjev v petem razredu in 1435 dinarjev v četrtem razredu. Tako so je sami stroški osnovnošolskega pouka za družine z več otroki in še posebno za materialno-socialno ogrožene družine velika obremenitev in znižujejo družinski standard.

Poprečni mesečni dohodek je le eden izmed kazalcev družinskega standarda. Sem prav gotovo spada vprašanje lastnega, družbenega ali pri privatniku najetega stanovanja; vprašanje lastništva predmetov trajnejše vrednosti; možnosti opravljanja različnih storitev za dom ali za zaslužek ter dopolnjevanje družinskega proračuna z naturalnimi dobrinami, to je s pridelki z vrta ali iz sadovnjaka. Podatki ankete kažejo, da je med anketiranimi družinami 47 % družin, ki nimajo možnosti, da bi si dopolnjevali prehrano s svojimi pridelki, in nobene možnosti za dopolnilne dejavnosti.

Stanje je tudi v tem pogledu slabše že v tako slabo situiranih družinah. Družine z najnižjimi dohodki imajo najmanj možnosti za to, da bi si dopolnjevale prehrano z domačimi pridelki, in med njimi je največ družin prisiljenih usklajevati družinski proračun z dopolnilno dejavnostjo članov družine in še posebno z dejavnostjo otrok. V družinah z najnižjimi dohodki je trikrat toliko primerov, da otroci delajo doma, kakor v poprečju in osemkrat toliko kot v družinah z razmeroma visokimi dohodki.

Lastništvo predmetov trajne vrednosti je dober kazalec za družinski standard, čeprav so ti predmeti pogosto kupljeni na kredit. Primerjava podatkov o predmetih standarda, s katerimi razpolagajo družine, ki so imele leta 1969 pod 450 din na člana družine, s podatki o lastništvu predmetov trajnega standarda v populaciji družin v občini Kranj²² kaže bistvene razlike v obsegu lastništva predmetov trajne vrednosti.

Razlike v številu predmetov se kažejo tudi v odstotku družin, ki imajo posamezen predmet trajne vrednosti. Tako ima TV sprejemnik 67 % materialno-socialno ogroženih družin (89 % v občini), radijski sprejemnik 85 % družin (89 % v občini), tranzistor 17,4 % družin (34 % v

²¹ 5,2% družin na vprašanje ni odgovorilo.

²² Podatki iz ankete o telesni kulturi v občini Kranj, oktobra 1970.

Razpredelnica št. 5: Število predmetov trajne vrednosti v materialno-socialno ogroženih družinah in v normalni populaciji družin v občini Kranj

Število predmetov v družini	nič	eden	dva	tri	štiri	pet	šest in več	skupaj	
pod 450 din	1,69	1,5	7	12	18	26	18,5	17,0	100
vsi v občini	0,2	2,9	6	11	20	20,6	39,3	100	

občini), pralni stroj 67 % družin (78 % v občini), hladilnik 52 % družin (in 78 % v občini), šivalni stroj 55,5 % družin (58 % v občini) in fotoaparati 14,9 % družin (35 % v občini). Kako vpliva višina dohodka na lastništvo predmetov trajnejše vrednosti, se najbolj očitno pokaže pri TV sprejemnikih, pri pralnih strojih in pri fotoaparatih.

Čeprav nimamo neposrednih podatkov, lahko iz podatkov o višini in namenu kredita posameznih družin sklepamo, da je večina predmetov kupljena na kredit in da obroki za kredit pri polovici družin z dohodkom pod 350 din na člana družine zelo zmanjšujejo višino njihovih mesečnih dohodkov. Višina kredita pri 15 % teh družin presega poprečno višino dohodka za dva člana družine.

Najetje kredita pomeni za družine z nizkimi dohodki možnost, da si nabavijo predmete trajne vrednosti. Toda zaradi plačevanja kreditov morajo še bolj omejiti vso drugo potrošnjo (varčujejo predvsem pri hrani in obleki ali obutvi in najbrž se zmanjšujejo tudi možnosti za nadaljnje šolanje otrok); tak način življenja še bolj zmanjšuje socialno raven življenjskega standarda.

V anketi nismo spraševali po višini sredstev, ki jih morda imajo v banki na hranilni knjižici, zanimalo nas je le lastništvo hranilne knjižice in namen varčevanja. Hranilno knjižico ima manj kot tretjina družin z dohodkom pod 400 din na člana družine in 50 % družin z dohodkom nad 400 din. Torej poprečni mesečni dohodek na člana družine med 400 in 450 dinarji že omogoča delu družin, da ob poprečnih mesečnih dohodkih in izdatkih del sredstev prihranijo. Zanimivo je, da je namenško varčevanje bolj pogosto prav pri družinah z najnižjimi dohodki. Tako namensko varčuje 11 % družin z dohodki pod 250 din, 6 % družin z dohodki med 250 in 350 dinarji na člana in 5 % družin z dohodki med 450 in 550 dinarji na člana družine. Podatkov o lastništvu hranilne knjižice pa ni dalo kar 47 % družin z dohodki nad 550 din na člana družine. To kaže na bojazen — kakor so menili anketarji — da so v družinah s sorazmerno visokimi dohodki mislili tudi na to, da z anketo preverjemo višino dohodkov, in sicer z namenom, da bi posamezne družine izgubile otroške dodatke.

Stanovanje je poseben problem v življenju občanov, saj je eden izmed pogojev življenjskega standarda, ki se mu ni mogoče izogniti na račun drugih, manj pomembnih dobrin. Pomanjkanje stanovanj ob velikem številu stanovanjskih prosilcev je problem, ki je še posebno pereč v materialno-socialno ogroženih družinah. Večina (43,5 %) anketiranih družin stanuje v družbenem stanovanju.

Najemnina za družbeno stanovanje ne pomeni velikega dela družinskega ali poprečnega osebnega dohodka, saj zajema v letih od 1965 do 1970 poprečno 11 % osebnega in med 5 in 6 % poprečnega družinskega

Razpredelnica št. 6: Odgovori na vprašanje, ali imajo svoje lastno stanovanje, ali stanujejo v družbenem stanovanju, ali plačujejo najemnino pri privatnem lastniku stanovanja (prikazano glede na povprečno višino mesečnega dohodka na člana družine v odstotkih).

stanovaj. prav. višina dohodka	b. o.	lastno	družbeno	pri privatniku	drugo	skupaj	N
do 250 din	3	46	34	11	6	100	35
251 do 350	—	39	46	15	—	100	92
351 do 400	2	46	38	14	—	100	65
401 do 450	—	36	48	11	5	100	67
450 do 550	1	43	42	10	4	100	88
nad 550	2	28	55	11	4	100	47
b. o.							2
skupaj	1,7	39,5	43,5	12,5	2,8	100	396

dohodka.²³ Dejstvo, da najemnine ne pomenijo večjega deleža izdatkov v družinskem proračunu, potrjujejo tudi odgovori anketirancev, ko se za pomoč družini z regresiranjem najemnin zavzema le 22,5 % materialno-socialno ogroženih družin. Razlog za take odgovore je tudi to, da ima skoraj polovica družin z dohodkom pod 400 din svoje lastno stanovanje, in pa dejstvo, da družine z najnižjimi dohodki večinoma stanujejo v manjših, slabše opremljenih stanovanjih in v prostorih, ki so manj primerni za bivanje (podstrešna, kletna stanovanja, provizoriji).

V anketi nismo ugotavljali starosti hiš, podatki o opremljenosti stanovanja pa kažejo, da gre za starejše, slabo opremljene stanovanjske zgradbe. 16 % vseh družin in 27 % družin z dohodki pod 250 din stanuje v neprimernih stanovanjskih prostorih, 49,2 % jih stanuje v enodružinskih hišah in 26 % v blokkih ali stolpnica. Sedanja politika subvencioniranja najemnin tako nima večjega vpliva na materialno-socialno ogrožene družine, kakor tudi materialno-socialno ogrožene družine ne morejo računati s tem, da bi gradile ali kupile stanovanje.

V anketi smo ugotovili, da je opremljenost stanovanj izredno slaba in da več kot polovica anketiranih družin živi v stanovanjih z manj kot 10 m² površine na družinskega člana; 17,5 % družin ima manj kot 7 m² na člana in 3,7 % jih živi v stanovanju z manj kot 4 m² na člana družine.

Od šestih naštetih predmetov stanovanjske opreme ima le en predmet 6,2 % družin; 13,7 % družin ima le dva predmeta stanovanjske opreme; 27,7 % tri predmete in nekaj več kot polovica družin ima v stanovanju štiri ali več predmetov stanovanjske opreme. Petina stanovanj je komaj primerna za bivanje, saj imajo v stanovanju le tekočo vodo in peči, pri delu stanovanj pa je WC zunaj stanovanja.

Kako višina dohodka vpliva na opremljenost stanovanj, je najbolj očitno pri stanovanjih, ki imajo WC še zunaj stanovanja, in pri opremljenosti stanovanj z bojlerji in kopalnicami. Kopalnico in bojlerje ima manj kot polovica družin z dohodki pod 400 din na člana družine.

²³ Statistični podatki za občino Kranj za leto 1970, stran 34.

Razpredelnica št. 7: Opremljenost stanovanj glede na poprečje mesečnega dohodka na člana družine v odstotkih.

višina dohodka stanovanj. oprema	od 250— din	251— 350	350— 400	401— 450	451— 550	nad 550	skupaj
tekoča voda	100	88	92	96	95	90	92,4
peči	77	69	70	73	70	79	72,2
kopalnica	46	50	57	70	70	67	59,6
vgrajeni bojlerji	43	42	49	61	60	53	52,1
WC zunaj stanovanja	54	40	35	31	18	36	33,4
centralna kurjava	9	6	13	10	14	6	9,6

Stanovanjski problem je še bolj pereč v družinah z nižjimi dohodki, saj kažejo odgovori, da 10 % družin nikakor ne more računati, da bo njihov stanovanjski problem rešen s pomočjo delovne organizacije, ker so upokojenci. Razmeroma visok odstotek družin pa si ne upa računati na pomoč delovne organizacije. V poprečju ima rešen stanovanjski problem 53,7 % materialno-socialno ogroženih družin, 12,7 % jih računa na pomoč delovne organizacije, 1,7 % jih je odgovorilo, da ne morejo računati na pomoč delovne organizacije, in 21,4 % jih na vprašanje ni odgovorilo. Toda rešen stanovanjski problem ima le 32 % družin z dohodki pod 250 din, 49 % družin z dohodki od 250 do 350 din in približno 60 % družin z dohodki nad 350 din na člana družine (68 % družin z dohodki nad 550 din na člana družine). Večina socialno-materialno ogroženih družin lahko pri reševanju stanovanjskega problema računa le na družbeno pomoč in jo tudi potrebuje, če naj si zagotovi normalni življenjski standard.

Namen raziskave je bil tudi dobiti mnenje materialno-socialno ogroženih družin o oblikah družbene pomoči. Raziskava je pokazala hitre spremembe v položaju družin in to, da se družine zavzemajo za različne oblike družbene pomoči, in to ne le kar se tiče višine dohodka, ampak tudi v zvezi s krajem bivanja, s šolanjem otrok, s stanovanjskimi razmerami in drugim.

Med oblikami pomoči smo navedli tiste, o katerih mislimo, da bi jih bilo mogoče realizirati v občini ali v okviru širše družbenopolitične skupnosti; želeli pa smo tudi nakazati, kako in kam naj bi se v prihodnje usmerjal razvoj družbene pomoči družini. Glavna oblika pomoči družinam bi ne smela biti zgolj denarna pomoč, ampak prizadevanja za trajnejše rešitve, ki naj bi pomenile prehod v normalno življenje (prekvalifikacija zaposlenih, zaposlitev drugega zakonca ob ureditvi otroškega varstva, pomoč pri šolanju otrok). Glede na različno sociodemografsko strukturo posameznih družin, glede na različne pogoje in življenjske navade so odgovori rezultati sedanjega stanja in kot take jih navajamo.

Večina anketiranih družin se je med možnimi petimi odgovori odločila za štiri oblike pomoči, in to: za povečane otroške dodatke, za neposredno denarno pomoč družinam z najnižjimi dohodki, za brezplačne šolske knjige in za štipendiranje otrok. Čeprav ne moremo kratko malo sešteti vseh oblik štipendiranja: v osemletki, poklicni, srednji in višji ali visoki šoli, pa iz prejšnjih podatkov vemo, da je 45 % anketiranih družin odgovorilo, da bi se materialno-socialno stanje v družini izboljšalo, če bi

Razpredelnica št. 8: Odgovori na vprašanje, kakšne oblike družbene pomoči bi bile najbolj ustrezne (prikazano glede na poprečno višino mesečnega dohodka na člana družine v odstotkih).

višina dohodka oblike pomoči	od 250— din	251— 350	350— 400	401— 450	451— 550	nad 550	skupaj
povečani otroš. dodatki	80	68	45	61	56	60	61,0
denarna pomoč družinam	60	59	51	48	43	45	51,0
brezplač. knjige v OŠ	55	61	31	40	43	45	45,5
štipendija na srednjih višjih, visokih šolah	21	25	44	33	35	47	33,5
brezplač. prehrana v šoli celodnevno varstvo	29	28	63	28	27	13	29,9
brezplač. otroš. varstvo	23	18	26	34	30	36	27,9
štipend. na poklic. šolah	27	24	31	21	27	32	26,2
znižanje najemnin	23	22	17	27	24	25	22,5
štipendije v OŠ	23	25	19	12	17	11	17,2
kaj drugega	—	3	—	9	8	2	4,2
ni izkorist. vseh možnosti med petimi odgovori	10	13	18	17	17	19	17,3

Vsota ni nikjer 100, ker je bilo možnih več odgovorov.

otroci dobili štipendijo. Družine z nižjimi dohodki se bolj zavzemajo za štipendije v osemletki in na poklicnih šolah ter za brezplačne šolske knjige v osemletki. Ker družine z nizkim materialno-socialnim stanjem ne računajo na nadaljnje šolanje otrok na srednjih in višjih šolah, se jih tudi manj zavzema za štipendije na srednjih in višjih šolah. Te družine imajo večino otrok v varstvu doma (večina mater v teh družinah ni zaposlena), zato je zanje brezplačno otroško varstvo manj zanimivo. Za brezplačno otroško varstvo se zavzema vsaka četrta družina z dohodki pod 400 din, vsaka tretja z dohodki nad 400 din na člana družine. Tudi znižanje najemnin je malo bolj zanimivo za družine z dohodki nad 400 din na člana družine. Pogostnost odgovorov za povečanje otroških dodatkov, za denarno pomoč družinam in brezplačne knjige v osemletki v družinah z dohodki pod 350 din na člana družine kaže, da je socialno-materialni položaj v teh družinah izredno kritičen.

Anketa je pokazala, da so razlike v odgovorih družin z vasi in iz mesta. Za povečane otroške dodatke se zavzema 59 % družin v mestu in 69 % z vasi, za denarno pomoč družinam (48 : 53 %); za brezplačne šolske knjige (40—55 %), za štipendije na srednjih in višjih šolah (41 : 23 %); za brezplačno prehrano in otroško varstvo (24 : 31 %) za znižanje najemnin (34 : 12 %), za štipendije otrokom v OŠ pa se zavzema 8 % družin v mestu in 26 % družin z vasi. Pri odgovorih o otroškem varstvu in pri štipendijah na poklicnih šolah so razlike v odgovorih minimalne.

Družine na vasi se bolj zavzemajo za povečanje otroških dodatkov, za brezplačne šolske knjige v osemletki in celodnevno šolsko varstvo (verjetno mislijo tu predvsem na prehrano) in štipendiranje otrok v osemletki. Poudariti je treba, da pri tem niso bile anketirane kmečke družine.

Skupna značilnost vseh teh odgovorov je, da želijo družine predvsem zmanjšati vse izdatke v zvezi s šolanjem otrok, vendar pri tem ne mislijo šolati otrok kaj več kakor v osnovni šoli. Spričo slabih materialnih pogojev gre najbrž tudi za določeno miselnost, pa tudi za težave z večjimi stroški v zvezi s šolanjem zunaj kraja bivanja.

Mesto se bolj zavzema za brezplačno otroško varstvo, za štipendiranje na srednjih in višjih ali visokih šolah ter za znižanje najemnin. Mestne družine žele omogočiti otrokom višjo šolsko izobrazbo, izboljšati stanovanjske razmere z regresiranjem najemnin in zaradi (navadno) zaposlitve obeh staršev v večji meri preskrbeti otrokom otroško varstvo.

Ob članku Dušana Bibra*

Prenaporno delo je moral opraviti Dušan Biber, da bi prekril svoj paskvil¹ vsaj nekoliko s pregrinjalom znanstvenega razpravljanja. Vsaka izmed petnajstih strani tipkanega besedila priča o prizadevanju omenjenega avtorja, da bi »objektivno«, »kritično«, »znanstveno« itd. izrekel sodbo o sedanjem trenutku v jugoslovanski historiografiji. Toda sad tega prizadevanja je dokaj žalosten — njegov paskvil je ostal to, kar je: prozorno insinuiranje s stališči zeniških in bosensko-hercegovskih komunistov, povedanimi spričo nekaterih delov v spominih S. Vukmanovića »Revolucija, ki teče«, objavljenih v odlomkih v časopisu »Politika«. Ne morem reči, koliko je to propadlo prizadevanje v sorazmerju z znanstvenim ali publicističnim potencialom Dušana Bibra, prepričan pa sem, da njegov tekst ne more preslepiti količkaj obveščene bralca. Upam pa, da je ugledna slovenska revija za družbena vprašanja »Teorija in praksa« namenjena ravno takemu občinstvu. Ne vem niti tega, koliko iskreno je bilo Bibrovo vabilo v eni izmed števil »NIN«, naj vsi, ki se čutijo poklicane, povedo sodbo o njegovem delu. Mislim, da tudi on želi slišati nasprotna mnenja, zato rad sprejemam njegovo povabilo. Pri tem pa naj začnem — na začetku:

Od tistega »objektivnega« poskusa, da bi nam iz Maribora (ob istem primeru) prebrali lekcijo o tem, kako naj mi v Bosni in Hercegovini pojmujeemo zgodovino, zgodovinarje in — pisce spominov, ni minilo dosti časa. Široki, kakor smo, smo sprejeli poznejše pojasnilo, češ da je šlo v mariborskem primeru za zlonameren izpad. A glejte, pojavil se je še drugi, ki ga bodo verjetno spet v poznejših pojasnilih uvrstili enako. Če je res vse tako — bi morda lahko sprejeli tudi to.

* Redakcija je avtorju predlagala, da v skladu z normami polemike v prispevku opusti ali spremeni vsa mesta, na katerih neustrezno obravnava avtorja članka »Memoari, publicistika in zgodovinske vede« D. Bibra. Iz razlogov, ki redakciji niso znani, avtor na to sugestijo ni reagiral, zato članek objavljamo brez popravkov.

¹ Dušan Biber: Memoari, publicistika in zgodovinske vede, Teorija in praksa, Ljubljana 1971, letnik 8, št. 4, str. 605–615.

Vendar se zdi, da bi že enkrat moralo prenehati to zlonamerno pogledovanje za tuji plot.

Torej, v aprilski številki ljubljanske revije je objavil D. Biber prispevek z nevtralnim naslovom »Memoari, publicistika in zgodovinske vede«. Dokaj na široko pretresa znane teze o obveznosti ali neobveznosti spominskega gradiva; »odkriva« že zdavnaj znane misli o tem, kaj je hevristika, »kaj so viri«, »zakaj so memoari samo viri in ne zgodovinske razprave«, »kakšne so metode raziskovanja« itd. Za zgled navaja tudi nekaj memoarskih besedil, objavljenih pri nas v zadnjem času (Mojmir Kraljević — Dušan Simović, Peter Karadjordjević, Milan Stojadinović). In tako dokaj nevtralnno teče uvod, potem pa udari v ospredje »angažiranost« D. Bibra. Mislim, da bo tale nekolikanj daljši navedek iz Bibrovega teksta kaj povedal tudi o njegovih resničnih nagibih:

»Največji obseg je vsekakor dobila razprava okrog Tempovih memoarov. Očitno vsa ta polemika, pogosto zelo žolčna, enostranska, z veliko dozo užaljenosti in z elementi, ki spominjajo na nekdanje razvpite kampanije v stilu ‚knjige sicer nismo brali, vendar jo ostro obsojamo‘, ni preračunana na iskanje zgodovinske resnice. Ne gre za popravek morebitnih zmot ali napak, za katere niso imune še tako vestno napisane zgodovinske znanstvene razprave. Vsa ta polemika, po mojem skromnem mnenju, je predvsem odraz naših današnjih političnih razmer, odsev današnjih aktualnih razprav in problemov. Če bi vsi ti meoari bili objavljeni izključno v knjižni izdaji, bi reagiranje javnosti verjetno bilo omejeno na bolj ali manj bleda poročala recenzentov v književnih rubrikah našega dnevnega ali revialnega tiska, morda tudi v strokovni zgodovinski publicistiki. Toda če posamezne odlomke berejo v dnevnem tisku stotisoči bralcev, se nezadovoljni posamezniki vsekakor čutijo mnogo bolj prizadete. Zato od tod tudi reakcije že po treh odlomkih Tempovih memoarov v krajevni partijski organizaciji v Zenici.«

Ta nekoliko daljši citat nam lahko rabi tudi za ilustracijo, kako poskuša D. Biber zaprestiti v kup besedi tisto, kar v resnici želi povedati. Pozorno sem prebral ves ta sestavek in lahko rečem, da je ta metoda dosledno izpeljana. Iz teh obilo besedi bi lahko izločili nekaj karakterističnih trditvev, ki so gotovo tudi poglavitna pobuda za objavo tega Bibrovega teksta:

— D. Biber kategorično trdi, da v reagiranju na spomine S. Vukmanovića, posebno zeniškem, ne gre za popravljanje napak. Torej, po Bibru so tisti, ki so reagirali na memoare, užaljeni z »objektivno« resnico in so zato tudi tako ravnali.

— Namesto da bi odgovoril na vprašanje, za kaj potemtakem gre, D. Biber sodi, da je vse to (po njegovem skromnem mnenju) odsev naših današnjih političnih odnosov.

Kaj pravzaprav pomeni vse to? Za take trditve, ki jih je mogoče razlagati na vse mogoče načine, zares ni mesta v nobenem delu, ki mu gre vsaj za minimum znanstvenosti. Objektivnemu bralcu bo še

zmeraj nejasno, kateri argumenti so vplivali na Bibrovo opredelitev. Ne šteje namreč za potrebno, da bi s čimer koli pojasnil svojo angažiranost. Šteje, tako je videti, za zadostno, da mu verjamemo — na besedo. V »zeniškem primeru«, naj samo opomnim, pa je bilo povedano čisto jasno: izrečene so bile polresnice ali neresnice o dejavnosti partijske organizacije v Zenici v določenem trenutku in namen reagiranja je bil zgolj in samo ta, da bi se popravila kriviča, prizadejana njenim članom. Ali je spet treba povedati tudi to, da so vsi člani zeniške partijske organizacije, pravzaprav velika večina izmed njih, padli v revoluciji kot pravi vojaki partije?

Kaj naj porečemo o navedeni razlagi, češ da bi bilo reagiranje drugačno, ko bi bila gledišča S. Vukmanovića objavljena samo v knjigi, ne pa tudi na straneh tiska? Ali se resnica spremeni, ko zve zanje več bralcev?

In naprej, D. Biber poskuša svoja gledišča o nesprejemljivem reagiranju (nesprejemljivem seveda zanj) razložiti z značajem spominov in z njihovim namenom. Torej spet posplošene fraze in pridiga tistim, ki si drznejo reagirati. Poglejmo še en navedek o tem:

»Memoari vsekakor niso znanstvena zgodovinska razprava, marveč bolj ali manj avtentičen zgodovinski vir, pač pa v sorazmerju z obveščenostjo pisca in njegovo pripravljenostjo, da čimbolj objektivno posreduje svoja spoznanja in doživetja. Teza, da je treba memoare pisati znanstveno, vsekakor zveni smešno. Vendar pa v naši deželi že vsak vaški aktivist ob sleherni priložnosti poudarja, da je treba znanstveno analizirati in reševati probleme...«

Ne vem, kakšna so spoznanja D. Bibra o znanosti in vaških aktivnostih, sem pa prepričan, da ga v tem primeru moti nekaj drugega. Namreč, formalno gre za sklicevanje na znanost v vsakdanji politični praksi, v temeljih vsega pa je resnica. Preostane mi upanje, češ da D. Biberu ne gre za to, da bi odrekal pravico komur koli, celo tudi tem ubogim vaškim aktivistom, da bi spoznavali resnico, da bi jo zagovarjali, in da bi jo tudi odkrivali. Če D. Biber sodi, da je to opravilo koga drugega — potem je vse jasno.

Tako smo prispeli nekako do polovice članka, ki se zdaj dosti odločneje ukvarja z zeniškim reagiranjem. In ravno tu je D. Biber padel na vseh izpitih. Glejte, kaj pravi:

»Prvo in najbolj žolčno reakcijo so vzbudili prvi trije odlomki Tempovih memoarov, objavljenih v ‚Politiki‘. Tempo piše, kako je v skladu s pooblastili CK KPJ razpustil krajevno partijsko organizacijo Zenici in jo obtožil oportunitizma, ker ni bila voljna ali pripravljena uničiti železarne in nekaterih drugih važnih gospodarskih objektov. Odkrito je zapisal, da je tedaj, torej leta 1941, razmišljal, ali je vzrok za tako stališče iskati v tem, da so bili člani KPJ v Zenici večinoma Hrvati in Muslimani. Tempo ni obtoževal cele nacije, kot so to nekateri razlagali ali napak razumeli. Zapisal je preprosto, kaj je tedaj mislil...«

Resnično nisem pričakoval, da je mogoče najti tudi take trditve v delu, ki pretendira na znanstvenost. Torej, zadošča, da kdo kaj misli, pa to pove ali napiše in so potem krivi tisti, ki to razlagajo in napačno razumejo! Toda kaj naj se napačno razlaga ali narobe razume v trditvi: »... ali je vzrok za tako stališče iskati v tem, da so bili člani KPJ v Zenici večinoma Hrvati in Muslimani?« Tisoče vprašanj bi lahko postavili avtorju takega mnenja, avtorju, ki je bil izkuše revolucionar in človek, o katerem se misli, da je sprejel marksistično znanost. Tudi to je bilo dostojanstveno in brez žalitev razločno povedano v zeniškem sporočilu. Ali se neobvezne misli lahko izrekajo kar tako, in se potem zameri tistim, ki so jih razumeli prav tako, kakor jih je tudi mogoče razumeti — da gre za docela nesprejemljivo stališče (in sicer najmileje rečeno). Niti poznejša pojasnila o pogojenosti vstaje v posameznih delih države ne morejo zabrisati neprijetnega vtisa, ki ga zapusti taka Bibrova trditev.

D. Biber poskuša izpeljati sklep v slogu: bistveno za zgodovinarja, ki skuša raziskati problematiko vstaje in delovanja partijske organizacije v Zenici 1941. leta, je vsekakor vprašanje, ali je bila diverzija v železarni realna, tehnično izvedljiva in kakšna je bila v tem praksa drugod po državi. Naprej pravi, da sta bistvena tudi številčni odnos in sorazmerje okupatorskih in kvizlinških sil na eni strani ter članov partije n drugi. Toda ko D. Biber postavlja taka in drugačna vprašanja, ni niti poskusil pretresti povedanih nasprotnih argumentov (to pa je tisto, kakor je Zenica reagirala), marveč je pustil vprašanje še naprej odprto. Pravi, da je treba raziskati vsa dejstva, ne poskuša pa prenesti tistih, ki so dosegljiva. Ob vsem tem pa bere levite vsem in se razločno opredeli v obrambo stališč, povedanih v navedenih spominih.

Da ne bi bilo dvoma o tem, kako je Zenica reagirala, bom navedel odlomke iz sorazmerno kratkega sporočila, izdanega ob tej priložnosti:

»Neresnično prikazovanje dogodkov v Zenici v juliju in avgustu 1941. leta, pri čemer se pripisujeta partijski organizaciji oportunistem in izdaja KP, je bilo povod, da je imel sekretariat občinske konference Zveze komunistov v Zenici ob sodelovanju preživelih udeležencev tistih dogodkov izredno sejo, na kateri so bile odločno zavrnjene ocene Svetozara Vukmanovića. Njegove ocene so neresnične in poljubne, žalijo vse delovne ljudi in komuniste današnje Zenice, posebno pa še neposredne udeležence tistih osvobodilnih dogajanj. Večina komunistov tedanje partijske organizacije je dalo življenje za cilj revolucije — od 37 članov jih je samo 11 doživelo svobodo.

Brez pretenzij, da bi s pretiravanjem povečevali prispevek delavske Zenice in njene partijske organizacije v osvobodilni vojni, je sekretar sprejel stališče, da je nujno obsoditi in zavreči neznanstveno prikazovanje in razlaganje položaja tistega časa v Zenici. Sekretariat sodi, da so samo neposredni udeleženci teh dogodkov, še bolj pa zgodovinska, znanstvena dokumentacija lahko edini vir za

njihovo osvetljevanje. Doslej so bile objavljene o Zenici iz tega obdobja štiri pomembne publikacije, katerih avtorji so zvečine neposredni udeleženci, člani krajevnega komiteja in tedanje partijske organizacije Zenice: Marko Rajić, Rajko Kovačević, Čamil Kazazović in Tošo Vujasinović. Svojo pripoved so zasnovali na izvirnih dokumentih in svojih spominih; njihovi prispevki k zgodovini delavskega gibanja in revolucije v Zenici odločno demantirajo navedbe v Memoarih Svetozara Vukmanovića.

Ravno zato so delovni ljudje in komunisti Zenice ogorčeni brali ocene Svetozara Vukmanovića in nikakor ne morejo doumeti, da je mogoče tako poljubno in neznanstveno obravnavati čas in ljudi tistih zgodovinskih dni. Za Zenico je posebno hudo to, da se Svetozar Vukmanović, ki je bil tisti čas delegat CK KPJ, napačno obveščal tovariša Tita o stališču zeniške partijske organizacije.

Zatorej je sekretariat sprejel stališče, da se tisti del Memoarov, ki se nanaša na vlogo partijske organizacije v Zenici, obsodi kot neresnično prikazovanje položaja. Hkrati je sekretariat v celoti podprl tudi druge ocene, ki sta jih o Tempovih Memoarih v svojih sporočilih povedala republiški odbor Zveze borcev in republiška konferenca SZDL BiH...«

V preostalem delu sporočila so argumentirano zavrnjene trditve v navedenih spominih, tiste, ki se nanašajo na Zenico. Vsako stališče je podprto z dokumentom, natisnjenim v doslej objavljenih knjigah izdaje »Zenica — včeraj in danes«. Ob tej priložnosti je bilo ponovljeno tisto, kar je bilo poprej dokumentirano obdelano v navedenih kronikah in študijah. Torej, vse je bilo storjeno javno, treba se je samo potruditi in prebrati — in se šele potlej izrekati za ali proti.

Tako naj tudi končam s temle stališčem iz zeniškega sporočila:

»Ponovno vračanje k starim ocenam nas ne more pustiti neprižadete, ne glede na to, da so nam stvari v bistvu jasne. Tolči po takih vrednotah, kot so junaške žrtve komunistov in drugih revolucionarnih zeniških delavcev, mladincev itd. — to ni brezpomembno niti za udeležence teh dogodkov niti ne za nobenega delovnega človeka in prebivalca današnje Zenice. Dasiravno se je težko spuščati v nagibe za vračanje k preseženim ocenam, je gotovo, da se je treba vprašati o konkretnem namenu takega prijema, zlasti še, če vemo, kakšne implikacije se morejo izpeljati iz tega v sedanjem sicer zapletenem političnem položaju.«

Družbena odgovornost, nadzorstvo in besedna proizvodnja

Tovariš Anton Skobir se v prvem odstavku svojega zapisa o družbenem nadzorstvu, odgovornosti in besedni umetnosti v drugi letošnji številki Teorije in prakse že načeloma omejuje na zelo ozko, hkrati pa zelo abstraktno področje. Ozko zaradi tega, ker družbenega nadzorstva in odgovornosti v tako zastavljenem okviru ni mogoče natančneje opredeliti v okviru zakona o tisku, ki navsezadnje odreja mero in potrebo takega družbenega nadzorstva, predvsem pa zaradi tega, ker iz takega zakona o tisku, kakršnega imamo, nikakor ni mogoče natančneje določiti teže in mere odgovornosti pisane besede, prav tako je nemogoče določiti v takih okvirih, kaj besedna umetnost je in kaj ni. S tem klasičnim eshatološkim pojmom, ki ima seveda popolnoma določeno vsebino, namreč kaj umetnina je oziroma naj bi bila, dandanes po moje, v sodobni industrijski proizvodni in potrošniški družbi nimamo več kaj početi. Proizvodna družba pozna dve sferi, ena je sfera materialne proizvodnje, druga pa sfera duhovne proizvodnje. Umetnost sodi torej v področje duhovne proizvodnje in zato je ne moremo izločiti, v tem se s tovarišem Skobirjem strinjam, iz družbenega nadzorstva. Prav tako kot ne moremo tega storiti z materialno proizvodnjo. Ali s primerom: kakor obstajajo natančno določeni zakoni za prepoved oziroma dovoljenje proizvajanja orožja itd., tako bi naj bili ti zakoni v enaki meri določeni tudi za literaturo, novinarski članek, satiro itd. Namesto tega imamo pa splošen normativen zakon o tisku, ki natančneje ne določa nič in prepušča tožilstvu skoroda popolno svobodo o tem, da samo odloči, kaj sodi v njegovo kompetenco in kaj ne, kaj je potrebno kazensko sankcionirati in kaj ne. Tukaj smo seveda pri jedru problema, ki ga tovariš Skobir sicer načinja, vendar pomanjkljivo, saj ne ugotavlja pretirane normativnosti zakona o tisku in se torej sploh ne spušča v vzroke takega stanja niti v kakršnokoli analizo, zakaj tako razmerje med »umetnostjo« oziroma duhovno proizvodnjo in družbenim nadzorstvom, torej kazenskim pravom. Odpravlja sicer klasični konflikt med umetnostjo in kazenskim pravom, toda tako, da kratkomalo »umetnost kot dejavnik v tem razmerju« odpravi.

Zakaj torej gre? Umetnost v klasičnem pomenu besede je zgubila v sodobni proizvodno-potrošniški družbi svojo funkcijo. Sloven-

ska tradicionalna vsebina ji pripisuje predvsem tisti eshatološki pomen, ko ostaja umetnost edini in ekskluzivni nosilec resnice. Resnica je najvišja vrednota, umetnik in umetnost kot njena posrednika sta nedotakljiva in zaradi tega tudi intaktna. Ta resnica pa ni seveda nikoli ali pa je le malokdaj v skladu z veljavnimi družbenimi normami, ki jih brani in ščiti kazensko pravo kot družbeno nadzorstvo. Kaj se je torej zgodilo: Umetnost kot edina nedotakljiva posrednica in lastnica resnice sveta v celoti se je znašla v neposrednem spopadu z drugo resnico, in sicer s svetom, ki ni umetnost, s svetom, ki ni resnica, ki je zaradi tega grd, pokvarjen in nepopoln, pravo pa je seveda tisto, kar ga brani takega, kakršen je. Tak kakršen pa je, je najboljši, popoln in sploh ni potreben nobenega poporavka. Torej dve absolutni resnici, ki sta se znašli v medsebojnem izničevanju. Zanimivo je, kako tovariš Skobir kot pravnik in pisec tega razmišljanja odpravlja ta klasični konflikt. Dobesedno pravi:

»Pri tem se posamezniki sklicujejo na primere iz zgodovine, ko so se progresivni pisatelji in pesniki s svojo besedno umetnostjo borili proti zaostalosti, mračnjaštvu in korumpiranosti obstoječih režimov in družbenih sistemov, pa so bili zaradi tega izpostavljeni kazenskim sankcijam, da so rušili obstoječi družbeni red (Flaubert, Balzac itd.). Toda takšne primerjave nedvomno ne vzdržijo kritike, saj našega samoupravnega družbenega sistema ne moremo primerjati s sistemi, v katerih so živeli in delovali ti pisatelji.«

Naš samoupravni sistem je torej najboljši, pravzaprav popoln družbeni sistem, našemu sistemu ni mogoče nič več dodati niti odvzeti, kaj šele da bi ga kritično presojali.

S stališča prava in odnosa do duhovne proizvodnje (ki je glede na obstoječe zmeraj bolj ali manj kritična ali se od obstoječega vsaj razlikuje, ko pa se od obstoječih norm razlikuje, je že kritična itd.) je ta svet popoln in vse, kar ni v skladu s to popolnostjo, je treba kazensko sankcionirati kot družbeno škodljivo. Ta popolnost pa je seveda Resnica sama. Tovariš Skobir s svojim izhodiščem ostaja v okviru klasičnih družbenih norm prava kot eshatologije in mitologije Pravice, ne pa prava kot znanosti, ki nima samo naloge družbenega nadzorstva, temveč vsebuje kot znanost avtorefleksijo (to je samopreverjanje svoje ustreznosti glede na vsak dan porajajoč se prakso).

V najbolj grobem obrisu smo torej določili obe izhodišči, ki povzročata ta klasični konflikt. Tovariš Skobir seveda živi v naivni veri, da ga je odpravil, a nasprotno s svojim izhodiščem vztraja tam, kjer je vztrajalo vsako etatistično pravo, ki meni, da je obstoječi družbeni red popoln, da je torej država edini popolni in nedotakljivi urejevalec medsebojnih človeških in družbenih odnosov. Na ta način je seveda zašel s samim s seboj v protislovje, zakaj tako razumevanje prava in države je v nasprotju s temeljnimi izhodišči

našega samoupravnega sistema. Naš samoupravni sistem nikakor ne misli o sebi, da je družba kdajkoli popolna, da ne potrebuje nobenega popravka več, da ne potrebuje kritike itd. itd. . . . prav zato pa se tudi razglaša za samoupravni sistem. Zgodilo se mu je natanko isto kot klasično razumljenima umetnosti in umetniku, ki menita o sebi, da sta edino veljavna resnica sveta, da ne potrebujeta nobenega *družbenega nadzorstva*, kaj šele kakršnegakoli sredstva, ki bi bilo upravičeno, da presoja njeno stopnjo družbene odgovornosti, saj sta že sama na sebi popolna, avtonomna, zunaj vseh konkretnih razmerij prakse itd. itd.

V tem razmišljanju se bomo poskušali otresti tega mita, pokazati to, da je besedna oziroma duhovna proizvodnja prav tako kot vsaka druga proizvodnja odgovorna in da prav tako kot materialna proizvodnja sodi v območje, kjer je podvržena vsem sredstvom, ki jih ima družba na razpolago, da varuje svoje življenjske interese, prav tako pa bomo poskušali pokazati, da pravo kot eshatologija, ne kot znanost, teh družbenih življenjskih interesov ne more braniti in varovati, da jim kvečjemu škoduje! Kadarkoli je pravo v povojni zgodovini nastopalo na ta način, se je žal šele pozneje zelo hitro pokazalo, da je škodljivo. Zato lahko navedem vrsto primerov.

Toda ohranimo to za pozneje, ostanimo pri vrstnem redu in poskušajmo pokazati najprej, kaj se zgodi z duhovno proizvodnjo, če se poskuša omejiti na »umetnost«, torej na okvir, ki ga določa klasično razumevanje umetnosti kot Resnice. Absolutna resnica je navzoča samo v tem, kar že obstaja, kar je, torej je zunaj proizvodnje. Zakaj nečesa, kar že je, ni treba proizvajati, odkrivati, na novo ustvarjati. Umetnost kot Resnica in njeno pričevanje je torej tisto, kar že je, oziroma je samo reprodukcija danega. Je pa hkrati popolnoma drugačna od tistega sveta, ki ni umetnost in ki ni Resnica. In ker je edino tisto vredno, kar je resnica, je treba vse drugo izničiti. Izničiti je treba svet v njegovi realnosti, svet, ki ni tak, kakršna je umetnost, Resnica; izničiti je treba tudi proizvodnjo, zakaj v proizvodnji (v tem primeru duhovni) resnice ni, ker je Resnica že dana.

Mitologija umetnosti kot Resnica izničuje dani svet, obstoječe (tudi pravo, družbene norme itn.), izničuje pa tudi samo sebe, ker nima prihodnosti. Umetnost kot Resnica je torej izpraznjen pojem, fikcija, prav tako pa se godi Umetnosti, kadar je *Svoboda, Pravica* itd. itd. Klasični svet absolutnih vrednot je izpraznjen, obstaja samo svet razmerij, sorazmerij, relativitet itd. Klasično razumevanje umetnosti je v resnici negacija vsega obstoječega in take umetnosti zares nikoli ni bilo. Samo predstavljali so si, da je taka. Zdaj smo pri jedru problema. Tovariš Skobir ima tako predstavo o njej tisti trenutek, ko ima tako predstavo o pravu, zakaj če jaz uporabljam pravo oziroma pravne norme za obrambo najboljšega, najresničnejšega itn. obstoječega, uporabljam pravno normo kot Pravico in kot Resnico. Odveč bi bilo še enkrat ponoviti isto pot, ki smo jo opravili

pri umetnosti kot Resnici, tudi pravo se zgodi natanko isto, tudi zanj je umetnost tisto, kar ni Resnica, kar je treba negirati v celoti. Naš zakon o tisku v veliki meri izraža tako razumevanje prava, poudarjam pa, da to velja le za zakon o tisku, ki je, kot tov. Skobir zelo jasno ugotavlja, splošen, nediferenciran, v bistvu eshatološki. Teža odgovornosti pisane besede ni klasificirana glede na spreminjajočo se družbeno prakso, spreminjajočo se na način razvoja, večje svobode, itd. itd.

Takò pojmovano pravo v praksi nastopa predvsem iz subjektivistične ocene trenutne družbene, politične situacije in klime. Taka subjektivistična ocena je lahko tudi odsev nekega nedružbenega interesa, ali pa odsev zelo pomanjkljivega poznavanja resnične družbene klime. Skratka v okviru tako normativnega in tako neklasificiranega prava je možno prav vse, celo to, da ga uporabljamo proti duhu črke in same norme. Razumem, da se pravo v primeru zakona o tisku uporablja glede na trenutni političen položaj, to pogojuje neko nujno prožnost, ki jo pravo, če hoče varovati življenjske družbene interese, mora imeti; vendar pa popolna svoboda ravnanja in zgolj normativnost, določa hkrati vse in nič in jasno je, da je prav tako pojmovanje prava popolnoma odvisno od trenutnih koristi, politike, države, ki pa se zanje žal v prihodnosti ali pa celo v takojšnjih posledicah pokaže, da so nekoristne, celo škodljive. V tem primeru je torej pravo le preveč odvisno od države, etatističnega pojmovanja družbe, čeprav upoštevam dejanskost naše družbe, kjer sta država in z njo v zvezi etatizem še zmeraj v precejšnji meri navzoča na vseh družbenih področjih. Stremimo k temu, da bi bilo tega čim manj, toda velikokrat se je temu nemogoče popolnoma izogniti prav zaradi tega, ker je tradicionalizem v našem mišljenju že hudo navzoč, pa naj gre za katerokoli družbeno dejavnost, ki jo obvladujejo absolutni pojmi, kot so v našem primeru Resnica, Pravica, Svoboda itd.

Iz vsega tega izvira v Pravu tudi težnja po čimvečji Državnosti, Političnosti, toda glede na dejansko družbeno klimo in interes, se navsezadnje pokaže, da je ta težnja nepolitična.

V preteklosti in delno še v bližnji sedanjosti so se dogajali primeri v kulturi oziroma na področju besedne proizvodnje (književnosti), ki je zanje danes jasno, da so nepolitično učinkovali, oziroma, se je pokazalo, da so posegi, ki so izhajali iz tako normiranega in neklasificiranega (diferenciranega) zakona o tisku, škodljivi. Naštel bom samo nekaj primerov, ki se jih spomnim in ki bi jih bilo vredno osvetliti, ker so poučni. Tukaj lahko naštejemo proces proti književniku Lojzetu Kovačiču zaradi Zlatega poročnika leta 1956, proces, na katerem sem bil navzoč. Proces proti Lojzetu Kovačiču je bil dejansko samo povod, da je obveljala težnja in interes nekega kulturniškega kroga, ki se je povezal z nekim delom naše politike, da so lahko zaplenili, oziroma ukinili takratno revijo »Besedo«. S tem aktom tožilstva in prava se je torej dokazalo, da

je revija za književnost in kulturo Beseda, škodljiva; hitro pa se je pokazalo, da je škodljiv akt sodišča; sodišče pa je bilo (zlo)rabljeno? Lojze Kovačič se je na tistem procesu zagovarjal natanko tako, kot po mnenju tov. Skobirja ni prav. Isto velja tudi za zagovor urednika »Besede« Cirila Zlobca. V resnici se je za tem sodnim pregonom (družbenim nadzorstvom) skrival interes ohraniti edino veljavnost ene same smeri v književnosti, ki sta jo omenjeni književnost in tudi revija razbijali. Takrat smo imeli že uzakonjen samoupravni sistem, toda uveljavitev teh načel je doživljala take pravne sankcije, ki seveda niso bile v skladu z našim družbenim razvojem in so bile torej škodljive. Pravo je imelo takratno književnost za popolno in vse kar ni sodilo v tisto književnost (v tem primeru edinoveljavno književnost soerealizma), je sankcioniralo kot družbi škodljivo.

Podobno je kot branilka edine Resnice prek sodišča nastopala proti Vladimirju Gajšku in njegovi Sveti družini tudi cerkev. Očitno se je čutila dovolj močno, da poskusi na tem primeru meriti svoje moči in normativen zakon o tisku, kakršnega imamo, ji je omogočil, da je Gajškova pesem doživela sodno preganjanje. V konfliktni situaciji Perspektive-Politika, so prepovedali izvajati dramsko besedilo Topla greda Marjana Rožanca. Bil sem član umetniškega sveta takratnega Odra 57 in v svoji pregretosti sem glasoval proti uprizoritvi tega teksta zaradi konformizma! Zakon o tisku je seveda omogočal, da so književni tekst Marjana Rožanca uporabili kot poligon, na katerem je neka politika ne glede na to, da je bilo to besedilo daleč od kakršnekoli družbene škodljivosti — nasprotno, takrat sem menil, da stanje neupravičeno potrjuje, uveljavila svoj interes. Posledice so bile take, da je ta primer v bistvu škodil tako politiki kot pravu, zakaj najbrž sodi prej v škandalozno kot pa v sodno kroniko.

Zame osebno pa je najbolj poučen primer, ki pravzaprav načenja drug aspekt tega mojega razmišljanja, to je Dnevnik Borisa Pahorja. Proti temu Dnevniku sodišče ni postopalo, vsaj ne tako kot v prejšnjih primerih; ni bil namreč tiskan v SFRJ, ampak v Italiji. Pred dobrima dvema letoma sem do vsega tega zavzel v študentski Tribuni svoje stališče in tokrat bi ga rad še enkrat ponovil: takrat sem menil, da sem takih posegov, kot so zaplemba in policijski posegi (domače preiskave itd.), sit, zakaj prav s tem je Pahorjev Dnevnik v naši še zmeraj tradicionalni mišljenski strukturi, ki obvladuje v še kar precejšnji meri Slovenijo, kar najbolj glasno odmeval in se razšiljal. Slovenci namreč še zmeraj tradicionalno mislimo, da je vse revolucionarno, kar je proti naši politiki, ne glede na to, da so temeljna izhodišča Pahorjeve knjige po mojem mnenju — milo rečeno — konzervativna. Quasirevolucionarnost in »naprednost« sta dobili šele s temi policijskimi posegi pri večini tradicionalno mislečih ljudi svoj »revolucionaren«, da ne rečem »uporniški«, pomen. Takrat sem trdil tudi to, da mi prav tak posel onemogoča polemiko oziroma resničen dialog z avtorjem, ker ne bi nikogar

prepričal, da je moj namen res postaviti stvari na edino možen način na pravo mesto, ampak bi mi prav ta tradicionalna misljenska struktura nalepila diskvalifikacijski predznak »režimovca«, »hlapca in političnega prirepnika«, kar je seveda kljub temu storila in tako tudi docela zmanjšala dejansko moč mojih argumentov in odmevnost. Tradicionalni Slovenec pač še zmeraj vidi v politiki zlo, in ne loči dobre politike od slabe.

Rezultati vseh teh navedenih pregonov (bilo jih je še več) so bili prej slabi kot dobri. To je danes za vse omenjene primere jasno. In zdaj smo pri tem novem aspektu: vsi ti primeri, še posebej velja to za Pahorjev Dnevnik, so doživeli velik odmev, so torej dosegli svoj resničen namen šele potem, ko so jih začeli sodišče ali pa organi oblasti preganjati. S tem nočem dokazovati, da ni treba nadzorovati družbi res škodljive besedne proizvodnje (emigrantski pamfletizem, šovinizem itd.), temveč pravim to, kar trdim že ves čas, da so bili ti pregoni (Pahorjev Dnevnik) prenapihnjani ali pa nepotrebni. Sam sem trdno prepričan, da je za slovensko družbo nevaren misljski tradicionalizem (v književnosti npr. moralizem, trpljenjstvo, mučeništvo, absolutizem in večne resnice), ne pa pojavi netradicionalnih misljskih struktur, ki pa kar naprej izzivajo priložnosti za razne napade, npr. napadi na revijo Problemi, ki je njena edina funkcija v tem, da daje v javno preverjanje (seveda ne sodno) to in tako eksperimentalno besedno proizvodnjo, ki — tako kot nekoč Beseda — s plodno (ne reprodukcijsko obstoječe) besedno proizvodnjo omogoča razvoj in navsezadnje tudi prihodnost našega mišljenja in književnosti, besedne proizvodnje itd. Vsi napadi nanjo pa so bili predvsem usmerjeni na to, da bi vendarle enkrat poseglo vmes javno tožilstvo, ki tega zaradi preteklih skušenj najbrž ni hotelo storiti. Prav tako se je predstavnik IS v skupščini omejil od takih zahtev, ker je popolnoma pravilno menil, da to ni v pristojnosti organov izvršnih oblasti, temveč v pristojnosti znanstvenega in argumentiranega razpravljanja in ocene.

Prav te zahteve so na primer opozorile javnost na to, da je v tej reviji na primer Šalamunova Kamasutra in zato je bila revija, ki sicer izhaja v zelo omejeni nakladi, tokrat v hipu razprodana. Danes izhajajo razne Figure veneris v veliko večji nakladi, zato zahteve po postopku proti Problemom ne morem drugače oceniti, kot da je ta ponovitev takratnih interesov istih kulturniških tradicionalnih struktur, ki pa so tokrat ostale brez učinka zaradi tega, ker je del naše politike ravnal tako, kakor je ustrezno naši sedanji družbeni klimi in naši stopnji razvoja, prav tako pa je ravnalo tudi tožilstvo.

Dejanska stopnja našega razvoja pa zahteva laicizacijo prava in konkretno, ko govorimo o besedni proizvodnji, zahteva glede na prakso ustrezno klasificirane zakonske predpise in novele, ki bi določale kazensko odgovornost ne glede na to, kaj je umetnost in kaj ni, pač pa bi, seveda ne zanemarjajoč konkretne vsebine (izr-

gani citati!), odločala predvsem glede na to, kolikšno stopnjo odgovornosti nosijo v danem družbenem položaju glede na odmev, na razširjenost, naklado, dostopnost in stvarno politično učinkovitost, ki izhaja predvsem iz teh dejstev. Trditev, da ima knjižno delo, ki izide v Sloveniji v največ dva tisoč izvodih naklade in ki razen prav izjemnih primerov ne dosega večjih naklad in publicitete, velik vpliv, je kratko malo hudo nepoznavanje resničnega stanja. Nekaj drugega je napisana beseda v časopisu ali v reviji (Tovariš, Delo, Družina), ki imajo naklado od 70.000 do 160.000 izvodov, da ne govorim o javnih sredstvih, kakršna sta radio in televizija.

To ločitev in klasifikacijo glede na naklade navajam zato, ker hočem samo opozoriti, v katero smer je mogoče razmišljati o izboljšanju zakona o tisku, nad katerim se pritožuje tovariš Skobir sam, in prav rad verjamem, da ima nenehne težave. Gre res za odmevnost. V času etatizma, ko je bil pluralizem konceptov in idej na skupnem socialističnem temelju nemogoč, je imela vsaka beseda, pa naj je imela še tako omejeno naklado (npr. ukinjena revija Beseda), veliko večji odmev, čeprav skorajda ni bilo med revijo in uradnimi stališči nobene bistvene razlike; danes pa, ko je naš idejni prostor že toliko odprt, da se v njem uveljavlja velika množica idej in idejni smeri, je poglavitno merilo za politično učinkovitost naklada ali pa naključje, če ji na primer s svojim posegom pomaga do velikega odmeva prepoved ali pregon javnega tožilca.

V tem torej — v laicizaciji, tj. v znanstvenosti prava in pravnih norm — vidim edini resnični izhod iz zagate, ki jo je nakazal tovariš Anton Skobir.

Pluralistični model upravljanja podjetij

(po svetu in pri nas)

V zadnjih desetih letih je projektiranje teoretičnih modelov postalo pomembna in uspešna metoda v mnogih znanostih. To velja tako za matematične in naravoslovne kakor tudi za ekonomske in behavioristične znanosti — psihologijo, sociologijo, politiko in organizacijo. Teoretični modeli lahko pomagajo, da smiselno analiziramo podatke, in lahko dajo uporabne napovedi razvojnih gibanj. Izkušnje so raziskovalce naučile, da so empirične raziskave, če ne temeljijo na teoretičnem temelju, neplodne oz. dajo le nepomembne rezultate.

Teoretični model, ki kaže stvarne odnose pri upravljanju ali v organizacijskih strukturah, ni uporaben le v raziskovalne namene, ampak pomaga tudi praktično usmerjenim politikom, podjetnikom in drugim voditeljem organizacij, da razumejo nekatere pojave in probleme. Še več: če si pri sprejemanju pomembnih političnih, gospodarskih, poslovnih, organizacijskih, tehnoloških, personalnih in socialnih odločitev pomagamo z ustreznim teoretičnim modelom, se poveča verjetnost, da bodo naše odločitve pravilne in upravljanje uspešno. Praktična uporabnost teoretičnih modelov organizacije in upravljanja nas spet spomni na znano misel »nothing is so practical as a good theory«.

Poslovni podjetniški proces, lastništvo poslovnega kapitala in upravljanje

Poslovni podjetniški proces označuje formula reprodukcijskega procesa, tj. formula spreminjanja kapitala v denarni obliki v blagovno in produkcijsko obliko in spet v denarno obliko: $D - B - P - B_1 - D_1$ ¹. Če si namesto faz spreminjanja kapitala iz ene oblike v drugo predstavljamo ustrezne delovne naloge in posle, ki jih pri tem opravljamo, potem iz teoretične ekonomske formule dobimo formulo podjetniškega poslovanja, ki nam kaže različne delne po-

¹ D = denar; B = blago; P = proizvodnja; B₁ = blago, ki je dobilo v proizvodnji večjo vrednost; D₁ = prvotni kapital z akumulacijo, ki je nastala v poslovnem procesu.

slovne procese in njihovo povezavo v poslovnem procesu.² Ker je ta dvopomenska formula tudi krožne narave (iz D_1 se financira D), nam prikazuje sklenjenost poslovnega procesa, ki je ravno zaradi te sklenjenosti lahko samostojen. Hkrati nam ta shema pokaže cilj podjetniškega upravljanja, cilj, ki je v tem, da iz prvotnega D pridemo do D_1 , ki je večji kot D , ko smo pred tem že plačali ceno za B (material, energijo, stroje, stavbe, delovno silo, patente, licence; storitve drugih ipd.).³

Če analiziramo ravnanje podjetnika, nam ta formula razloži njegov cilj, njegove poslovne naloge (funkcije) in ekonomiko podjetniškega upravljanja, tj. kriterije za njegovo uspešnost. Pri individualnem podjetniku sta poslovni kapital (D) in poslovno ravnanje (poslovne funkcije) v eni osebi združenja in zato subjektivno (organsko) pomešana z drugim premoženjem in z nepodjetniškim ravnanjem (potrošnja, neposlovnim ustvarjanjem, rekreacijo ipd.) osebe, ki je podjetnik. Vendar s pomočjo te formule lahko miselno objektivno razlikujemo eno in drugo ravnanje, čeprav se materialno in osebno še tako prepletata.

Omenjena formula označuje dinamiko spreminjanja kapitala in dinamiko poslovnega procesa, ne označuje pa lastniških odnosov. Ali z drugimi besedami: podjetniško upravljanje ni isto kot lastništvo poslovnega kapitala (D) ali lastništvo novo ustvarjenega kapitala ($D_1 - D$), niti ni nujno povezano z lastništvom poslovnega kapitala. Podjetniško upravljanje in lastništvo poslovnega kapitala sta pojmovno različni stvari, ki sta med seboj lahko v različnih razmerjih. Povezava obeh stvari v eni osebi je le ena možnost. Razne pravne tehnike (stvarne in obligacijske pravice) določajo zvrsti teh razmerij; včasih pravo celo zamegli pravo razmerje med lastniškimi in podjetniškimi dejavnostmi.

To lahko vidimo že pri individualnem podjetniku. Razmerje med lastništvom poslovnega kapitala in individualnim podjetništvom je lahko različno:

1. Individualni podjetnik je lastnik poslovnega kapitala in razpolaga v celoti z D_1 .

2. Individualni podjetnik si je poslovni kapital (D) delno ali v celoti sposodil in zanj plačuje obresti. V tem primeru s sposojenim D ne more razpolagati svobodno, ampak ga mora uporabljati v poslovne

² Proces financiranja ustreza fazama D in D_1 ; proces nabave v širšem pomenu ustreza fazi B , proces proizvodnje ustreza fazi P , proces razpečave (prodajna funkcija) pa ustreza fazi B_1 . Primerjaj Ivan Turk: *Ekonomika podjetja*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1969, str. 21

³ Glavni cilj podjetniškega upravljanja (ekonomski cilj, samostojnost) se ne spremeni, če sta v nekaterih vrstah podjetij reprodukcijski proces ali poslovni proces nekoliko drugačna: npr. če pri trgovinskih podjetjih v reprodukcijskem procesu manjka člen P (trgovski poslovni proces $D-B-D_1$) ali če podjetja s posamično proizvodnjo, kjer je proizvod naročen in torej prodan že pred začetkom proizvodnje in celo pred nabavo potrebnih proizvodnih sredstev in kadrov, posle v zvezi z B_1 opravijo že pred fazo B in P .

namene (pogosto v točno določene poslovne namene, za katere je dobil posojilo) ob večjem ali manjšem nadzoru posojilodajavca; prav tako ne more svobodno razpolagati z ustvarjenim D_1 , ker mora ohraniti (in vračati, če je tako dogovorjeno) sposojeno glavnico in dogovorjene obresti (ali iz D_1 posojilodajavcu preskrbi druge dogovorjene ugodnosti, npr. naturalne dajatve, del dobička ipd.). Individualni podjetnik lahko prosto razpolaga le s svojim lastnim delom poslovnega kapitala D ter z razliko $D_1 - D$, od katere prej odštujemo obresti ali druge dogovorjene prejemke posojilodajavca; včasih je podjetnik tudi pogodbeno vezan, da lastni kapital in lastni del dobička uporablja v točno določene poslovne namene.

3. Individualni podjetnik je celotni poslovni kapital dobil v upravljanje (zakup, najem) s pogojem, da celotni akumulirani poslovni kapital ostane v lasti posojilodajavca, podjetnik (poslovodja, direktor) pa dobi za podjetniško upravljanje in drugo delo dogovorjeno plačo, ki je lahko odvisna od dosežene razlike $D_1 - D$.

Pri navedenih treh alternativah (s številnimi vmesnimi različicami) moramo upoštevati bistvo lastninskega razmerja in bistvo podjetniškega upravljanja. Značilnosti lastninskega razmerja se lahko spreminjajo od starorimskega *uti et abuti* (pravica uporabe in zlorabe, tj. tudi uničenja oziroma kakršnekoli uporabe) do moderne družbeno omejene razpolagalne in uporabne pravice, pri kateri upoštevamo tudi interese in pravice drugih posameznikov in celotne družbe, npr. interes družbe, da se neka stvar, ki je sicer v privatni lastnini, uporablja tako, da koristi družbi (plačuje se prispevek za splošne družbene potrebe, zahteva se pozitiven vpliv na zaposlitev prebivalstva in na njegov standard ali pa kulturno — v najširšem pomenu — koristno delovanje ipd.) Posebna oblika lastništva je javna ali družbena lastnina, ki je neke vrste negativna lastnina, tj. pri njej ni lastninskega subjekta, objekt lastnine pa z določenimi pogoji lahko uporabljajo ali z njim razpolagajo vsi ali tisti, ki izpolnjujejo te pogoje. Družbena lastnina poslovnega kapitala je brezlastniška ureditev razpolaganja in uporabe poslovnega kapitala, po kateri mora nekdo (posameznik, skupina ljudi ali organizacija z lastnostjo pravne osebe) podjetniško upravljati z družbenim (javnim) poslovnim kapitalom tako, da tega kapitala ne zmanjšuje, morebiti ga mora v določeni meri povečevati, razen tega pa mora biti podjetniški poslovni proces v interesu celotne družbe (povečuje zaposlitev, povečuje družbeni standard ipd.).

Lastništvo poslovnega kapitala ima lahko nešteto različnih oblik. Namesto enega lastnika jih imamo lahko več (osebna družba, partnerji). Posamezniki lahko imajo lastninske deleže v podjetju, ki je pravna oseba (delniška družba, korporacija, razne vrste zadrug), podjetniki posamezniki ali podjetje — pravna oseba lahko najemajo posojila (obligacije, pogodbeni kreditni odnosi). Lahko so lastniki poslovnega kapitala pravne osebe — podjetja ali druge privatno-pravne združbe, lahko pa tudi država, njeni deli oziroma organi

(pravne osebe) in druge javnopravne osebe. Možna pa je tudi družbena lastnina v prej omenjenem pomenu.

Bistvo podjetniškega upravljanja je v določanju vsebine, obsega, načina in organizacije poslovnega procesa, v vodenju in nadzoruvanju tega procesa ter v vseh za to potrebnih odločitvah in drugih ukrepih. Podjetja tudi ne upravlja vedno le en sam podjetnik. Lahko en podjetniški poslovni proces vodi več podjetnikov, ki si razdelijo funkcije upravljanja ali pa delujejo kolegialno. Podjetniško funkcijo lahko opravlja kolegialni upravni organ, lahko vsi zaposleni skupaj, lahko državni ali drugi zunanji organ itd. Kakor individualni podjetnik so lahko tudi druge vrste in oblike podjetniških subjektov v različnem razmerju do lastništva poslovnega kapitala; vsi so na primer lahko lastniki v enaki meri, lahko so lastniki v različnih obsegih in na različne načine, lahko nekateri niso lastniki, lahko tudi nihče ni lastnik ali pa nihče ne more biti lastnik (družbena ali javna lastnina) itd.

Lastnike kapitaliste in podjetnike lahko analiziramo v pravni, ekonomski, organizacijski in družbenopolitični razsežnosti; iz vseh vidikov bomo dobili zelo pisano sliko dejanskih razmer, kjer so možne zelo različne ureditve. Obstoječe ureditve so izbor izmed neštetihih možnih kombinacij, pri čemer so najbolj značilne in najbolj številne ureditve družbenopolitično in pravnozgodovinsko določene. Danes na obstoječe ureditve v razvitih deželah gotovo najbolj vpliva razvoj tehnike in gospodarstva, ki zahteva vedno večje aglomeracije poslovnega kapitala in človeškega potenciala ter izredno zapletene tehnike upravljanja. To povzroča vedno bolj zapletene oblike podjetniškega upravljanja, pri katerem sodeluje vedno več ljudi, vedno bolj se razdvajajo lastniške in podjetniške funkcije in nastajajo takšne oblike lastništva, ki omogočajo združevanje velikih količin kapitala. Na drugi strani pa lahko opazujemo vedno večjo demokratizacijo in socializacijo vseh človeških dejavnosti. Zaradi tega se absolutna lastnina vedno bolj omejuje in socializira in na vedno številnejših področjih prehaja v negacijo lastnine (družbeno, javno lastnino); na drugi strani pa se demokratizira (privatna lastnina se porazdeljuje med več ljudi, ljudski kapitalizem). Pri upravljanju podjetja se krepi vpliv zaposlenih (vpliv sindikatov, kolektivne pogodbe; soodločanje, samoupravljanje in vpliv države kot predstavnice splošnih družbenih interesov (državna ekonomska in socialna politika; državni administrativni in planski ukrepi).

Pokazalo se je, da lastninska in podjetniška ureditev ni določena in se tudi ni razvijala tako, kot si je predstavljala klasična marksistična teorija. Predvidevanja, da se bo kapital vse bolj osredotočil v maloštevilnih rokah velekapitalistov, da bo prišlo do pavperizacije, proletarizacije in revolucioniranja velike večine prebivalstva, da se bo velekapital, da bi se zaščutil, preobrazil v državni kapital, da bosta proletariat in celotna pavperizirana množica revolucionarno prevzela oblast, — ta predvidevanja se v razvitih deželah niso ure-

sničila. Doživela so enako usodo kakor predstave klasičnih liberalnih ekonomistov, da je svobodna konkurenca neštevilnih individualnih podjetnikov, lastnikov in upravljalcev poslovnega kapitala, prevladujoča razvojna težnja.

Nove oblike in zvrsti lastniških razmerij in podjetniških oblik upravljanja se neprestano razvijajo iz starih, pogosto počasi in neopazno, včasih pa tudi nenadno in revolucionarno. Ta razvoj nam pogosto zakrivajo veljavne pravne oblike, ki se le z zamudo prilagajajo stvarnim razmeram in razmerjem, vendar pri tem nominalno ohranjajo stare pravne institucije; dokler ni le preočitenh nasprotij, stare pravne oblike rešujejo tako, da dopuščajo izjeme od pravil; tako se ustvarja videz, da se pravzaprav ni veliko spremenilo. Tudi vsaka ideologija po nekem določenem času prevzame podobno konservativno vlogo, pa naj je ob svojem času bila še tako revolucionarna. Raziskava Adama Smitha o naravi in vzrokih bogastva narodov ali Marxov Kapital se nista mogla spreminjati tako, kot sta se spreminjali lastninska in podjetniška ureditev in kot so se razvijale znanost, tehnika, kultura in družbene razmere. Tudi znameniti John Maynard Keynes ni predvideval sodobne druge tehnološke revolucije, ki pritiska na povečanje investicijske in osebne potrošnje, zaradi česar ne drži več njegova ugotovitev (s pomočjo katere je kapitalistična družba obvladala nekdanje periodične krize), da je rast potrošnje v moderni družbi manjša od rasti dohodka.⁴

Dejanskemu razvoju lastninskih in podjetniških različic in razvoju razmerij med lastništvom in podjetništvom ne ustrežata zlasti dve tradicionalni teoretični predstavi: prva je v tezi, da mora nujno vedno obstajati subjekt lastniških razmerij (lastnik), druga pa v prepričanju, da je podjetniško upravljanje vedno in nujno funkcija poslovnega kapitala. Obe ti predstavi sta močno zakoreninjeni v glavnih tokovih teoretične misli in tudi v vulgarnih predstavah kapitalističnega in socialističnega sveta. Tudi Marx in Lenin se tem predstavam nista mogla povsem izogniti, čeprav sta projicirala v komunistično prihodnost negacijo lastnine in osvoboditev upravljanja in dela od lastninskih odnosov. Za kapitalistično in tudi za socialistično družbo, ki je pred komunistično, pa sta po njunem mnenju nujna subjekt lastnine (prej privatni kapitalist, nato pa država, ki predstavlja diktaturo proletariata) in upravljanje kot funkcija kapitala. Marx je mislil, da funkcija upravljanja postane funkcija kapitala takrat, ko delo, za katero je potreben kapital, postane združeno

⁴ Primerjaj France Černe: John Maynard Keynes in problemi socializma, Teorija in praksa št. 3/1971. Černetovo prepričanje, da sta Keynes in Marx »zbežala« daleč naprej od sodobnikov, pravzaprav ni točno. Veliki misleci prispevajo nova — v njihovem času nova — spoznanja, ki so pogosto zanimiva in pomembna tudi kasneje. Lahko celo v določenih stvareh predvidijo prihodnji razvoj, vendar nikoli ne v celoti. Tudi največji misleci so vedno sklepali na podlagi dotodanjega znanja in poznavanja tedanjih razmer. Lahkomiselno in nevarno bi bilo, če bi njihove misli preprosto kar prevzeli in jih uporabili v novih, popolnoma drugačnih razmerah, ne da bi preverili izhodišča njihove teorije.

(kooperativno) delo.⁵ Današnja sovjetska teorija pozna za sodobne razmere le eno lastninsko alternativo — državno lastnino — in le eno alternativo podjetniškega upravljanja, državno administrativno upravljanje, ki je funkcija državne lastnine poslovnega kapitala.

Jugoslovanski samoupravni model podjetja jasno negira klasične lastninske odnose in jasno odvaja lastninske odnose od podjetniškega upravljanja. Zato je ta model za teorijo izredno zanimiv in pomemben ne glede na to, kako ocenjujemo njegovo trenutno učinkovitost. Ker jugoslovanskega modela upravljanja ne moremo niti družbenopolitično niti pravnopolitično nasilno uskladiti s tradicionalno teorijo, razbija ta model tako klasične kapitalistične kot tudi ustaljene marksistično-leninistične predstave o nujnem subjektu lastnine poslovnega kapitala, ki hkrati prevzema tudi funkcijo podjetniškega upravljanja. Prav zaradi tega jugoslovanski samoupravni model podjetja izziva tako politične kakor tudi organizacijske in sociološke razprave po vsem svetu.

Številne možne alternative v lastninskih in upravnih odnosih ter različne možnosti povezav med lastništvom in upravljanjem nam sicer še ne povedo nič določenega o vrednosti in učinkovitosti različnih tipov podjetij; vendar dokazujejo nevzdržnost tistih teorij, ki to raznolikost zanikajo. Na sedanji razvojni stopnji teorija še ne obvlada celotne razsežnosti samoupravnega podjetniškega upravljanja in tudi na podlagi analize tega pojava še ni popravila klasičnih predstav o podjetniškem poslovnem procesu in upravljanju. Značilno je, da se celo kritične racionalne reformske težnje v samoupravljanju pogosto utemeljujejo na klasičnih predstavah o nujnosti lastninskega subjekta, ki je edini lahko nosilec upravljanja. S takimi argumenti pogosto zagovarjajo kolektivno lastništvo, delnice in obligacije ali pa državno lastnino poslovnega kapitala. Celo J. Županov vidi podjetniško funkcijo zaposlenih (samoupravljalcev) v tem, da prevzemajo tveganje,⁶ kar je v resnici značilno in možno za tistega, ki vlaga kapital, ni pa značilno in možno za podjetnika, če ta ni hkrati lastnik poslovnega kapitala.

Vpliv različnih interesov na upravljanje podjetja

Na upravljanje podjetja bolj ali manj vplivajo različni interesi. Njihov vpliv je lahko na specifičen način institucionaliziran in vgrajen v sistem upravljanja. Če je vpliv več takšnih interesov

⁵ K. Marx, Kapital I., Kultura, Beograd 1958 str. 246.

⁶ J. Županov, Samoupravljanje i društvena moč, Naše teme, Zagreb 1969. Županov prepričljivo dokaže, da zaposleni delavci niso pripravljeni, da prevzamejo poslovno tveganje, in da se tudi ne obnašajo tako. S tem pa seveda ne dokaže nemožnosti ali neuresničljivosti samoupravnega modela podjetniškega upravljanja. Županov dokaže le neustreznost predpostavk in predstav o »kolektivnem podjetništvu«, kot si ga nekateri predstavljajo.

institucionaliziran kot samostojen dejavnik, ki vpliva na upravljanje, lahko govorimo o pluralističnem modelu upravljanja podjetja.⁷

Interesi, ki zadevajo, vplivajo ali se križajo z upravljanjem podjetja, so predvsem tile:

1. Interes kapitala je lahko institucionaliziran kot privatnola-stniški kapital v raznih oblikah, ki smo jih že omenili, kot posojeni kapital, kot državni oziroma drugi javnopravni kapital in kot družbeni kapital. Interes oziroma težnja kapitala je, da se akumulira ($D_1 > D$). Ta interes lahko razumemo z dveh nasprotnih strani. Lastnik kapitala hoče imeti za svoje potrebe — kakršnekoli so že — več kapitala, več premoženja; kolikor pa kapital deluje v splošnem družbenem interesu (naj gre zgolj za družbeno omejitvev privatnega kapitala oziroma drugega lastniškega kapitala ali pa za pravi družbeni kapital), se tudi mora povečati, da lahko zadovolji potrebe naraščajočega prebivalstva, zahteve po višjem družbenem standardu, pa tudi potrebe po večjih investicijah zaradi hitrejšega tehničnega razvoja (novi in izboljšani proizvodi, nova tehnologija, nova mehanizacija in avtomatizacija, večja konkurenca, večje zahteve po spremembah zaradi višje življenjske ravni ipd.). Zdi se, da je pravzaprav vseeno, ali kdo zahteve po akumulaciji (obrestih, profitu) utemeljuje z odrekanjem trenutnim dobrinam zaradi varčevanja ali z relativno redkostjo kapitala. Seveda ja kapital relativno redek in bo najbrž redek še dolgo (Keynesovo pričakovanje o prenasičenosti kapitala in Marxovo komunistično družbo prihodnosti, v kateri bo zadoščeno vsem potrebam, lahko pomaknemo v zelo oddaljeno prihodnost, kolikor sploh verjamemo v to) in zaradi tega ima po zakonu ponudbe in povpraševanja svojo ceno. Relativna redkost kapitala je posledica žrtev varčevanja, s katerimi se vsi ne sprijaznijo zlepa, in posledica potreb, ki naraščajo iz že omenjenih in še drugih vzrokov.⁸

2. Interes zaposlenih lahko institucionalizirajo individualne ali kolektivne pogodbe, soodločanje ali — pri nas — delavsko samoupravljanje. Interes zaposlenih je brez dvoma to, da so njihovi takojšnji, pa tudi perspektivni osebni dohodki čim višji, varnost zaposlitve, socialno zavarovanje, zanimivo in ustrezno delo, možnost osebnega razvoja in napredovanja ipd.

3. Interes potrošnikov v razmerah svobodne konkurence lahko institucionalizira tržni mehanizem, lahko pa ga zagotovijo tudi zaščitni intervencionalistični ukrepi države oziroma administrativni planski ukrepi. Potrošniki hočejo predvsem, da bi bila ponudba

⁷ Pisec tega članka je teorijo pluralističnega modela upravljanja v zvezi z različnimi tipi podjetij prvič razvil v referatu na simpoziju v Amsterdamu 7.—9. januarja 1970 »Economic Efficiency and Workers' Selfmanagement« referat je objavljen v knjigi Yugoslav Workers' Selfmanagement (edited by M. J. Broekmeyer), D. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holand 1970, str. 76—116, 161, 162.

⁸ Primerjaj Ivan Lavrač: Samoupravljanje in družbena lastnina, Teorija in praksa št. 2/1971, str. 188—190.

blaga, ki ga potrebujejo, zadostna, da bi bile cene nizke, njihov interes so kvaliteta, tehnična in oblikovna dovršenost, dostopnost, posebne komercialne in tehnične storitve itd.

4. Interes dobaviteljev in poslovnih partnerjev podjetja lahko zagotovi tržni mehanizem, pa tudi posebna poslovna in kooperantska razmerja, intervencionalistični ukrepi države ali njeni administrativno planski ukrepi. Interes dobaviteljev in drugih poslovnih partnerjev, da bi imeli finančno solidnega in likvidnega partnerja, je jasen.

5. Interes konkurentov lahko zagotovijo konkurenca na trgu ali državni intervencionalistični in planski ukrepi. Ta interes, ki ga družbeno lahko priznamo, so zaščita pred monopolom, enaki poslovni pogoji, zaščita pred nelojalno konkurenco, pred dumpingom itd.

6. Interes države, ki skrbi za splošne družbene in državne interese, institucionalizirajo državna zakonodajna, izvršna in nadzorna oblast. Ta splošni družbeni in državni interes je predvsem v tem, da družba in država dobita potrebna sredstva za splošne neposlovne (negospodarske) potrebe in pa za morebitno uveljavitev vladajočih idejno-kulturnih konceptov.

Ti različni interesi zadevajo upravljanje krožnega poslovnega podjetniškega procesa prav v nekaterih določenih fazah in v nekaterih določenih poslovnih funkcijah. Zato se morata način uveljavljanja teh interesov oziroma način njihove institucionalizacije prilagoditi specifičnostim poslovnega podjetniškega procesa, sicer upravljanje ne bo pripeljalo do pozitivnih rezultatov ali pa bodo doseženi rezultati enim interesom v korist, drugim pa v škodo. V tem članku ne moremo podrobno analizirati mehanizma za uveljavljanje različnih interesov v posameznih fazah poslovnega procesa, zato se omejimo le na razlike v modelu upravljanja pri različnih družbenopolitičnih tipih podjetij. Te razlike se kažejo predvsem v odgovorih na tale vprašanja:

1. Katera skupina interesov ima prednost, tako da je nosilec teh interesov priznana formalna pravica do upravljanja podjetja: lastnikom kapitalistom, lastnikom zadružnikom (potrošnikom, dobavljačem, delavcem), lastniku državi (ali drugi javnopравни korporaciji, delavcem in kooperantom v delovnem procesu), državi kot diktaturi proletariata in usmerjevalcu akumulacije ter splošne in individualne potrošnje?

2. Ali so poleg vpliva prednostne interesne skupine, ki ji je poverjeno upravljanje, institucionalizirani tudi vplivi drugih interesnih skupin? Če vplivi drugih interesnih skupin niso institucionalizirani ali je institucionalizirani vpliv zelo majhen, ne moremo govoriti o pluralističnem modelu upravljanja. To velja za etatistično podjetje sovjetskega tipa, tj. za monistični model upravljanja podjetij, v katerem država nastopa kot predstavnik vseh drugih interesov.

3. Ali so vplivi drugih interesnih skupin tako močni, da vsaj deloma vzpostavljajo in ohranjajo ravnotežje med posameznimi vplivi na upravljanje?

Če vplivanje na upravljanje pluralistično institucionaliziramo, zagotovimo s tem pritisk k večji produktivnosti (k večjemu donosu nasploh in k večjemu donosu na enega zaposlenega in k večji rentabilnosti (večjemu dobičku — akumulaciji nasploh oziroma v razmerju z vloženimi poslovnimi sredstvi). Le na ta način lahko podjetje v največji meri zadovolji interese raznih skupin — kapitala, zaposlenih, države, dobaviteljev in poslovnih partnerjev, dolgoročno pa tudi potrošnikov — in se ubrani pogubnih vplivov konkurence.

Danes si učinkovitosti modernih kapitalističnih podjetij ne razlagamo več z zastarelo predstavo, da je kapitalistov dobiček glavno in edino gibalno, ki poganja kapitalistično podjetje. Kapitalistično podjetje je pod množinskim (pluralističnim) pritiskom, zato mora biti kolikor mogoče učinkovito, če hoče zadovoljiti zahteve vseh interesentov. Kapitalistično podjetje je bolj učinkovito, če so si vplivi posameznih skupin interesentov v ravnotežju, ker le tedaj je podjetje prisiljeno, da zadovolji vse te skupine v največji možni meri.

Iz analize pluralističnega modela kapitalističnega podjetja lahko vidimo, zakaj se niso posebej obnesle tiste oblike kapitalističnih podjetij, ki so poskušale izločiti nekatere prvine pluralizma in tako oslabiti pluralistični pritisk na upravljanje. Tako si lahko razlagamo neuspehe nekaterih državnih kapitalističnih podjetij, v katerih sta se kapital in država poistovetila in skušala predvsem administrativno vplivati na upravljanje. Ker se je ravnotežje pluralističnega modela podrlo, je bilo upravljanje v takšnih podjetjih manj učinkovito. Zato se danes tudi državna kapitalistična podjetja večinoma organizirajo kot delniške družbe, pri tem pa funkcije podjetja, ki mora predvsem uveljavljati svoj ekonomski interes, ki je v tem, da je kapital čim bolj rentabilno naložen, strogo ločujejo od funkcij državnih organov, ki imajo tudi do državnega podjetja isto ali podobno razmerje kakor do privatnega podjetja. Sicer pa lahko vidimo, da so v razvitih kapitalističnih državah težnje po nacionalizaciji privatnih kapitalističnih podjetij, ki so bile nekaj časa zelo močne, precej zamrle.

Iz podobnih razlogov — ker so izločile nekatere prvine pluralizma — se ne razvijajo klasične potrošniške zadruge, ki so jih ustanovili delavci oziroma kmetje, da bi jih trgovski kapital ne izkoriščal. Istovetnost potrošnika in kapitalista zmanjšuje koristni pritisk na upravljanje takega podjetja, ki je zato manj uspešno od privatnih kapitalističnih podjetij. Tudi težnja, da bi odpravili dobiček in znižali cene ali dobiček razdelili med zadružnike-kupce, onemogoča razvoj takšnih podjetij.

Pri monističnem modelu etatističnega podjetja interese delavcev, potrošnikov, kapitala in splošne družbene interese zastopa država (in partijski aparat). Čeprav ta monistični etatistični sistem formalno preprečuje konflikte in protislovja med posameznimi skupinami interesentov, v njem ni pluralističnega pritiska na upravljanje. Isti

subjekt — država — ne more v enaki meri objektivno in optimalno zastopati različnih nasprotujočih si interesov. Tako je bilo za Sovjetsko zvezo značilno, da je državna politika skušala zaščititi predvsem splošne družbene in državne interese in razširjeno reprodukcijo v težki industriji. Na drugi strani pa monistični etatiistični sistem nujno poraja birokracijo, tj. člani državnega in partijskega aparata upravljajo stvari tako, da upoštevajo predvsem svoje interese, pri tem pa ni pluralističnega ravnotežja in medsebojnega nadzora, ki bi jim to onemogočalo.

Socialistično samoupravno podjetje na specifičen način vzpostavlja pluralistično ravnotežje v socialističnih pravno-ekonomskih razmerah (družbena lastnina, delavsko samoupravljanje).

Tako v kapitalističnem kakor v socialističnem samoupravnem podjetju lahko iz različnih vzrokov pride do odmikov od običajnega pluralističnega modela upravljanja.

Ena vrsta takšnih odmikov nastane, če se zlijejo ali poistovetijo interesi, ki sicer le posamič vplivajo na upravljanje podjetja. Taki primeri so konzumne zadruge, delovne zadruge, državna kapitalistična podjetja. Kljub temu, da so nekateri teoretiki zatrjevali, da bodo take oblike pripeljale do bolj razvitih socialističnih oblik podjetij, se v gospodarskem življenju praviloma niso obnesle in imajo razmeroma majhen pomen — saj, kakor smo že omenili, krnijo pluralistični model.

Vendar je tudi pri teh tipih podjetij porušeno ravnovesje med različnimi interesi možno na poseben način spet vzpostaviti in tako uveljaviti popolni pluralistični model upravljanja z njegovo uspešnostjo. To lahko dosežemo, če upravljanje (ali nekatere funkcije upravljanja) ločimo od neposrednih interesentov ali njihovih predstavniških organov in če podjetja uredimo tako, da interese, ki so se bili zlili ali poistovetili, spet razstavimo (npr. interese kapitala in dela, kapitala in trga, kapitala in države); če za različne interese vpeljemo ločene in relativno neodvisne predstavniške organe, umetno spet vzpostavimo celotno pluralistično ravnotežje. Pri upravljanju državnega kapitalističnega podjetja lahko na primer poseben organ predstavlja splošne državne in družbene interese, drug organ pa prevzame funkcijo kapitalista; prvi organ je do drugega v enakem razmerju kot do privatnega kapitalista. Pri zadrugah, ki so navadno majhne organizacije in so njihovi člani močno osebno povezani, je to težje doseči. V veliki konzumni zadrugi, kakršna je npr. švicarski MIGROS (okoli 600.000 članov), pa je bilo mogoče pri članih ločiti njihove funkcije potrošnikov (kot potrošniki so v enakem položaju kakor tisti, ki niso člani) in upravljavcev, ki svojo vlogo opravljajo le na letnih skupščinah ali le pri volitvah delegatov za te skupščine.

Vendar bi napačno gledali na zgodovino upravljanja sodobnih podjetij, če bi jo poenostavili na tri faze:

1. kapitalistični pluralistični model (teza);

2. odmiki od tega modela: evolucijski kot npr. zadruga in državno kapitalistično podjetje; in revolucionarni — socialistično etatično podjetje (antiteza);

3. vzpostavitev pluralističnega ravnotežja; na eni strani reformirano državno kapitalistično podjetje oziroma reformirana zadruga, na drugi strani pa socialistično samoupravno podjetje (sin-teza).

V resnici je bil vsak model upravljanja podjetja v svojih zgodnjih zgodovinskih fazah manj pluralističen oziroma nepopolno pluralističen, kasneje pa je postajal vse bolj pluralističen. Npr. klasično kapitalistično podjetje je bilo v času liberalizma v bistvu dualistično; na upravljanje sta vplivala le interes kapitala in trg, ki je predstavljal interes potrošnika. Vpliv delavcev (pri izredno veliki ponudbi, ki je daleč prekašala povpraševanje, in pri prepovedi razrednega združevanja) je bil minimalen, ravno tako pa tudi vpliv države, ki ji je bila priznana le funkcija »nočnega čuvaja«.

Tako je bil tudi prvotni model socialističnega samoupravnega podjetja manj pluralističen, ker je bilo tržišče spóčetka še nerazvito (majhen vpliv potrošnikov), tržišča kapitala pa sploh ni bilo: interes kapitala in splošni družbeni interes sta bila združena v državi.

Prodor pluralističnih teženj v majhnem obsegu lahko opazujemo celo pri monističnem etatičnem modelu upravljanja (večja samostojnost podjetij, povečani vpliv delovnega kolektiva in sindikatov, vzpostavlanje in krepitev določenih elementov tržišča).

Druga vrsta odmikov od običajnega pluralističnega modela upravljanja je posledica tega, da ta ali oni člen v tem modelu ne deluje. V razvitih kapitalističnih državah, pa tudi pri nas, je ta šibki člen največkrat tržišče. Zaradi monopolnega položaja nekaterih podjetij potrošniki ne morejo prek tržišča v zadostni meri vplivati na upravljanje teh podjetij (npr. na cene, na kvaliteto proizvodov ali storitev, na obseg proizvodnje ipd.). Nekatera podjetja so že po naravi v monopolnem položaju, npr. vodovod, pošta, plinarna, elektrarna itd. Tedaj prevzame država funkcijo, da zastopa potrošnike. Država lahko prevzame tudi zaščito in zastopstvo delavcev, zlasti če meni, da ti zaradi nizke izobrazbene ravni ali zaradi večje brezposelnosti (majhno povpraševanje po delovni sili in velika ponudba) sami ne morejo učinkovito zastopati svojih interesov. Država lahko prevzame tudi funkcijo kapitalista, če privatnega kapitala ni dovolj, kakor je pogosto v nerazvitih deželah. V vseh teh primerih je mogoče ohraniti naravo pluralističnega podjetja — ali v obliki državnega podjetja ali tudi v obliki privatnega kapitalističnega ali samoupravnega podjetja (našega tipa ali tudi združnega tipa), le da država ali druge javnopravne organizacije s posebnimi državnimi predpisi dobijo večji vpliv na upravljanje tudi na tistih področjih, kjer je v običajnem modelu upravljanja odločilen vpliv drugih interesov (dela, trga, kapitala). V naši družbeni ureditvi govorimo v takih primerih o podjetjih, ki opravljajo dejavnost posebnega druž-

benega pomena, zato si država zagotovi večji vpliv na njihovo upravljanje kakor pri drugih podjetjih.

Odmik od običajnega pluralističnega modela upravljanja nastane tudi takrat, če menimo, da bi delovanje takega modela škodilo splošnim družbenim interesom, ali če obstaja kak splošen družbeni interes, po katerem naj bi se neka dejavnost razvijala ne glede na gospodarske zakonitosti.

Poudariti moramo, da pluralistični model upravljanja in njegove vrste ne ustrezajo samo nekaterim določenim družbenopolitičnim razmeram ali posebnemu tržnemu in splošnemu položaju, v katerem podjetje dela. Pluralistični model upravljanja lahko da in zagotovi maksimalno učinkovitost (tj. s pomočjo tega modela podjetje lahko v maksimalni meri doseže svoje cilje) zaradi nekaterih značilnosti:

1. Pluralistični model upravljanja omogoča zelo velik pritisk na upravljanje, da doseže cilje, ki naj zadovoljijo vse institucionalizirane interese. Čeprav prihajajo pritiski iz različnih smeri in delujejo na različne poslovne funkcije podjetja (oziroma faze reprodukcijskega procesa), vsecno vsi skupaj vplivajo tako, da se učinkovitost upravljanja poveča. Ta pluralistični pritisk na učinkovitost upravljanja je tem večji, čim bolj je pluralistični model popoln. Prednost tega modela pred etatističnim monističnim modelom je ravno v tem, da je vsota vseh pritiskov v pluralističnem modelu močnejša kot enotni — čeprav še tako močan — pritisk države. Da bi bil etatistični pritisk enako močan, bi moral biti zelo intenziven, to pa bi imelo vrsto negativnih posledic (zmanjšanje individualne svobode, bolj pogoste in hujše administrativne ali kazenske sankcije, administrativni pritisk, kombiniran z ideološkim) in bi v etičnem in splošnem kulturnem pomenu negativno delovalo tako na ljudi, ki so pod pritiskom, kot tudi na same izvrševalce pritiska.

2. Pri pluralističnem modelu upravljanja so pritiski z raznih strani — od raznih interesnih skupin in institucionaliziranih načinov uveljavljanja teh interesov — vsaj v relativnem ravnotežju. To ravnotežje je tem popolnejše, čim več je različnih pritiskov različnih interesnih skupin in čim večji je pritisk tistih interesnih skupin, ki jim ni dana prednost, da formalno upravljajo podjetje. Ta pritisk neprednostnih skupin je navadno tem večji, čim ustrezneje je institucionaliziran njihov interes in iz tega interesa izhajajoči pritisk. Popolno ravnotežje pritiskov (čeprav je to idealni, težko uresničljivi primer) ustrezno zadovoljuje potrebe prizadetih, pri tem pa ga prizadeti kljub visokemu pritisku na upravljanje najmanj občutijo. Z drugimi besedami: čim bolj je pluralistični pritisk na upravljanje uravnovežen, manj je nevarnosti, da bi pretirano in enostransko zadovoljeval le nekatere potrebe, druge pa bi obstale nezadovoljene; manj je tudi osebnostnih in psiholoških odklonov, ki jih rodi enostranski pritisk. Zato je pluralistični model upravljanja — in to proporcionalno s svojo uravnoveženostjo — podlaga za možnost demokratične družbe.

Ideologija in znanost

Po zgodovinski jezikovni analizi je ideologija preprosto pomenila znanost o idejah. Beseda »ideja« je izpeljana iz stare grške besede »eidos«, ki je pomenila (sliko, vzor, pa tudi to, kar je trajno, kar obstaja in ni podvrženo spreminjanju). Biti zvest ideji bi torej izvorno pomenilo slediti nečemu trajnemu in ne pa trenutnemu in minljivemu. Ideja tu še ni imela ideološkega prizvoka interesno-politične pogojenosti, ampak je imela še izrazito spoznavno-ontološko vsebino. Pri angleških empiristih pa je ideja dobila psihološko obeležje in je zdrknila na raven »predstave« in torej nikakor ne pomeni istega kot pri Platonu. Ideologija je veliko mlajšega izvora kot beseda »ideja« in je nastala v 18. st. Novi termin je v začetku še prevzel osnovnega duha »eidos«. Ideologija prvotno ni pomenila niti napačne zavesti o stvarnosti niti zavesti, ki je interesno pogojena. Kolikor so ideje pomenile le resnico v nasprotju s čutno-empiričnim svetom, je ravno nauk o idejah bil istoveten z naukom o resnici in obenem z naukom o vzrokih zmot in zablod. Na začetku novega veka so za temeljne zmote in zablode veljali predsodki. Bistvo predsodka je ravno, da je pred-sodbo. O njem smo prepričani, zato ga ne podvržemo sojenju. Omajanje prepričanja pelje od pred-sodka k sodbi. Celovito teorijo o predsodkih je v 16. st. podal angleški filozof Francis Bacon. Da bi se človekov duh nemoteno in hitreje razvijal, se mora po Baconu osvoboditi vrste predsodkov, ki jih je imenoval idole. To očiščenje je imel za predpostavko, da bi uvedba nove znanstvene metode, indukcije, postala uspešna. Razlikoval je štiri vrste teh idolov (Francis Bacon: »Novi organon«, »Naprijed« 1964, str. 51—62):

a) idoli človeškega roda. Te zablode, napačni pojmi, imajo svoj temelj v sami človekovi naravi. Človekov razum meša svojo naravo z naravo samih stvari. K naravi razuma spada, da leti k abstraktnemu. Kar je minljivo, si zamišlja kot stalno ali pa v stvari vnaša večji red, kot stvarno obstoji. Človekov razum je pod vplivom volje in afektov, pa zato rajši veruje v to, kar želi, da je resnično;

b) idoli votline pomenijo zablode posamičnega človeka. Tako nekateri pretiravajo v navdušenju za starim, drugi za novim, eni spet za majhne, drugi za velike stvari;

c) idoli trga nastajajo na temelju medsebojne človeške komunikacije in trgovine. Obstojijo nazivi za stvari, ki ne obstajajo, kot npr. prvi gibalec, krogi planetov itd. Drugi izvor zablod je v tem, da ima ena beseda več pomenov;

d) zablode teatra so se pritiho tapile v človeka iz raznih filozofskih dogem in napačnih zakonov dokazovanja. Idole teatra jih je imenoval zato, ker je menil, da je prav tako veliko izmišljenih filozofij, kot je izmišljenih svetov v dramah.

Izvorov teh zablod po Baconu ni mogoče odpraviti ali vsaj zelo težko, in edino, kar je mogoče storiti, je to, da se te zablode razkrinkajo in da razum dojame, da je pravilno mogoče soditi samo s pomočjo indukcije. Baconova teorija zablod se še ni povzpela do splošnega vprašanja, kakšna je obča družbena ali grupna interesna pogojenost človekovih spoznanj. Bistvena interesna zakoreninjenost zavesti mu je ostala še tuja. Da je odnos med bitjo in zavesjo posredovan z interesi, je uspelo odkriti šele nemški klasični filozofiji in Marxu. Kljub temu (Baconova teorija), v kateri igrajo glavno vlogo obča človekova narava, individualne razlike v sposobnostih, vloga jezika in sprejetega miselnega bogastva minulih generacij, ohranja svojo vrednost in bi jo bilo vredno podrobneje razviti dalje.

Problem ideološkosti zavesti se je v svoji elementarni obliki pojavil v 17. in 18. st. kot vpliv afektov in emocij na človekovo spoznanje. Odnos med interesom, emocijami in spoznanji se je tu postavljal kot nepremostljivo nasprotje, kot nekaj načelno se izključujočega. Do določenega obrata je prišlo pri Helvetiusu, ki ni več motril afektov in emocij kot negativni moteči faktor, ampak je v njih videl nepogrešljive spoznavne ustvarjalne sile človeka. Poskus razkriti interesno pogojenost je prosvetljsko-materialistična filozofija še zelo neobgljeno in grobo izvedla na primeru religije.

Beseda ideologija po običajni historični-terminološki razlagi izvira iz obdobja francoske revolucije. Njen tvorec naj bi bil (Antoine Destutte de Tracy in je označevala filozofsko disciplino, ki naj bi tvorila temelj celotne znanosti. (»Elément d'Idéologie«, 1801). Kot pristnega utemeljitelja te znanosti (!) je imenoval Condillaca, ki je po njegovem mnenju nadaljeval, kar je Lock prvič storil v zgodovini filozofije, namreč da se človekov duh opazuje kot prirodni predmet. Znanost o idejah je pred vsemi drugimi disciplinami. Ideologija raziskuje zakone in izvore tvorjenja idej. Ideologija naj bi pokazala izvore našega spoznanja, njegove meje in stopnje njegove zanesljivosti. Čeprav je bila ideologija v takšni programski usmerjenosti omejena izrazito na spoznavne probleme, je bila s tem vendar že vzpostavljena tudi njena politična relevantnost, ker se je ideologija motrila kot temelj političnih, moralnih in pedagoških znanosti. Po

* Nekateri opozarjajo, da besedo »ideologija« najdemo že v Epikurjevem pismu Pitoklesu in so jo v latinščino prevajali z »ideologias«, v nemščino pa z »nerazumnost (Unverstand — Otto Apelt v svojem prevodu (Diogena Laertiusa) ali z »ideologijo« (Marr).

Holbachu boj za resnico ni bil le problem spoznavne teorije in logike, ampak politična zadeva, ker sta država in cerkev zainteresirani, da vladajo predsodki. Po tej liniji so ideologi kmalu prišli v konflikt z obstoječim družbenopolitičnim sistemom v Franciji. Ideologi so bili ožigosani kot sovražniki države in cerkve. Ideologom so prilepili razvrednotujočo, zaničljivo oznako. Ideologija začne označevati teoretično obnašanje, ki ni v skladu z družbenopolitično stvarnostjo. V pojem ideologije so vnesli pomen razklanosti med stvarnostjo in ideologijo, vendar se nanj še ni vezala funkcija zavestnega ali nezavestnega prikrivanja in pačenja resnice. Ideologijo so začeli postavljati nasproti znanosti in je bila tako ožigosana za nekaj čisto drugega, kar je hotela veljati ob svojem nastanku kot znanstvena disciplina.*

Pojem ideologije je pri Marxu in Engelsu dobil nove razsežnosti. Za ideologijo sta označila filozofske sisteme, ki so izhajali iz avtonomnosti mišljenja in v katerih se je zgodovina miselnih proizvodov prikazovala neodvisno od razvoja družbe in njenih odnosov in se je njihovo nastajanje motrilo zgolj kot logično porajanje ene misli iz druge. Poglavitni izvor za nastanek ideologije sta videla v delitvi dela na umsko in fizično. Ideologija temelji v družbenih interesih in jih hkrati prikriva in pomaga ohranjovati. Ideologija je nujen videz in nujno prikrivanje, ki izhaja iz značaja obstoječih odnosov in ne iz psihološko-emocionalnih vzrokov posameznika.

V kasnejši marksistični literaturi se s pojmom ideologija nista več nujno vezali funkciji nujnega videza in prikrivanja interesov. To naj bi veljalo le še za meščansko ideologijo, proletarska ideologija pa je resnično prikazovanje družbenih odnosov in zavestna eksplikacija interesov delavskega razreda. Ideologija tu ni več nasprotje resnici. Očitno je, da se je v termin ideologija vnesla radikalno nova vsebina, popolnoma nasprotna tisti, ki je dolgo časa prevladovala. Ne upoštevajoč to evolucijo oziroma vztrajanje na pojmovni vsebini danega obdobja, je razumljiva trditev Th. Geigerja, da je resnična ideologija isto kot leseno železo. S to polovično odpravo nasprotja med ideologijo in resnico, interesom in resnico, ideologijo in znanostjo se je ideologija v nekem smislu vrnila na svoje začetno zgodovinsko izhodišče. Tako kot pri Fichteju so v takšni marksistični varianti ideologije postali interesi, vendar širše dojeti, konstitutivni elementi spoznanja in niso bili moteči faktorji spoznavnega procesa. Spoznavno-vodeči interesi so sami umni in določajo pogoje objektivitete veljavnosti izjav. (Jürgen Habermas: »Erkenntnis und Interesse«, Suhrkamp 1969, str. 351.) V nasprotju s Fichtejevim izhodiščem, da so interesi inherentni umu, ki je pripeljalo do obrata, da je um sam tisti, ki je inherenten interesu, pa je pozitivistična koncepcija odrekla umnost interesom in obdržala nasprotje med interesom in spo-

* (Povzeto po Hansu Berhen: Wahrheit und ideologie, Eugen Rentsch Verlag, 1961.)

znanjem, med interesom in znanostjo in tako tudi med znanostjo in ideologijo. [Pojem ideologije je bil tako interesno nevtraliziran, psihologiziran in potisnjen v prvotne stare okvire spoznavne teorije in metodologije ali pa v kritiko uma, kolikor so mu pripisovali dominanten položaj glede na volje in gone.] Takšno nevtralizacijo srečamo že pri Humu, ki je ločil spoznanje, ki se nanaša na odnose med abstraktnimi pojmi in izkustvenimi objekti, od odločitve naše volje, pri katerih ne gre za znanje o teh odnosih, ampak o naših čustvenih pozicijah do njih. [Odločitev naše volje ni mogoče presojati z vidika resničnosti in neresničnosti. Vrednostne pozicije niso niti resnične niti lažne. V tem duhu je tudi Th. Geiger trdil, da vsaka ideologija temelji na teoretiziranju in objektiviranju odnosa počutja med spoznavajočim in objektom. Znanstvena teorija je po njegovem predmetno orientirana, očitek ideologije pa pomeni, da je misleči vtihotapil v izjavo nekaj svoje subjektivitete. Njegov odnos počutja gre dozdevno kot nekaj objektivnega v izjavo. Ideologija po Geigerju ne spoznava stvari, ampak razlaga le naše odnose do njih. Toda ali razlaga naših odnosov do predmetov spoznavanja ne sodi v območje spoznavanja? Ti odnosi se prav tako lahko pojavijo kot predmet spoznavanja. V temelju vzeto, naš odnos do spoznavnega predmeta nikdar ne more biti totalno izločen iz njegovega spoznanja. Njegov zgodovinski odnos do predmeta konstituira tudi spoznanje predmeta. Iz tega pa pogosto delajo popolnoma napačen sklep, da to načelno onemogoča resnično spoznanje in vodi v spoznavni subjektivizem. Takšen očitek je izrečen na podlagi predpostavke, da je človekov spoznavni aparat načelno drugega izvora kot njegov spoznavni predmet. Ob teh pogojih) ravno (nobeno spoznanje ne bi bilo mogoče.)

5) Ideološkost mišljenja so pogosto izenačevali s samo družbeno pogojenostjo mišljenja. Družbena pogojenost mišljenja še ni zadosten pogoj za njegovo ideološkost. (Vsako mišljenje je vedno bilo in bo družbeno pogojeno, s tem pa še ni rečeno, da je ideološko. [Družbena pogojenost mišljenja še ničesar ne pove o spoznavni vrednosti mišljenja, toda to še ne pomeni, da nima vpliva na spoznavno vrednost. Ideološko so včasih izenačevali tudi z lažjo.] Toda te moralične temelji ideologije, potem nam ideologija postane zgolj neka vrsta vsebine ni upravičeno strpati v ideološkost. (Če odstranimo interesni miselne pristranosti, ki je pogojena že s samim spoznavnim procesom, z logiko in metodologijo. [Ta pristranost se potem izenačuje z nujnostjo, da je že v človekovem miselnem in čutno-spoznavnem aparatu utemeljeno, da se iz različnih aspektov, perspektiv miselno in čutno percipira in vrednoti svet. Takšna spoznavna pristranost še ni ideološka pristranost.] Toda ali je vsako interesno pogojeno mišljenje, trditev, že ideološka?) Mnoge sodbe so interesno pogojene, toda so omejene na tako ozke individualne in časovne okvire, da jim ne bi mogli pripisati ideološkega značaja. [Interesno ideološko pogojeno mišljenje zahteva določeno trajnost in je osnovano ne zgolj na trenutnem individualnem interesu, ampak na interesu določene socialne

grupe, sloja, razreda. Nekateri ideološki značaj zavesti omejujejo le na razredno zavest, iz česar logično sledi, da v takšni meri, kolikor izginjajo razredni interesi, izginja tudi ideološki značaj zavesti in se tako bližamo h »koncu ideologije«. Toda ali ni ideologija pogojena tudi z bolj specialno družbeno razčlenjenostjo, ki nima zgolj razrednega obeležja? Ker bo v družbi najbrž vedno obstajala diferenciacija in grupiranje potreb in interesov ter iz tega tudi različni uvidi in ocenitve v zgodovinske možnosti in akcije, bo ideološkost mišljenja, čeprav mogoče ne v tako polarizirani obliki, obstajala tudi v prihodnje.

Iz tega izhaja tudi ena bistvenih razlik med znanostjo in ideologijo. Ideologija hoče biti totalna po predmetnem območju, toda izključujoča do drugih vrst ideologij, znanost pa je univerzalna in je izključujoča samo do neznanstvenosti.

Osrednji problem med ideologijo in znanostjo je problem vrednostnih sodb v znanosti in zlasti v družbenih znanostih. Pogosto so sploh vse izjave na področju družboslovja izenačevali z vrednostnimi izjavami in so na ta način zanikali možnost družbenih znanosti. Kasneje so opustili to radikalno pozicijo, češ da gre le za del sodb in izjav na področju družboslovja, ki imajo vrednostni značaj. (Tudi teološke in filozofske sisteme so obravnavali kot vrednostne projekcije sveta in jih hkrati s tem razglašali za ideološke. Toda) še zdaleč niso vse filozofske in teološke izjave vrednostne izjave. Težko bi bilo sprejeti tezo, da vrednostne izjave nimajo spoznavne vsebine. Bistvo vrednostnih izjav je, da jih zgolj zaradi logično-eksperimentalne argumentacije niti ne opustimo niti jih nismo po tej poti sprejeli. Vrednostne izjave ne sledijo logično iz premis, ki imajo izključno spoznavni pomen. Svet življenja je predpostavka in temelj celotne znanosti, pa je zato dvomljivo, ali je vrednotenje iz znanosti izključeno. Človek raziskuje predmete in odnose tudi z vidika, kako jih prilagoditi svojim potrebam, jih temu primerno preoblikovati in spremeniti. (Ker se v spoznavni odnos vpletajo tudi človekovi praktični vidiki, interesi, skrivajo na videz čisto spoznavne izjave tudi vrednostne momente.) Zaradi tega je zelo formalistična kategorična klasifikacija: znanstveni jezik je deskriptivni jezik, jezik prakse pa je preskriptivni jezik, ki rabi za izražanje želja, odločitev, predpisov, ukazov, norm. (Ni mogoče vselej že po zunanji gramatični formi ločiti izjav deskriptivnega jezika od preskriptivnega.) Lahko se izkaže, da so prve formalno sicer deskriptivne, a intencionalno preskriptivne izjave, nasprotno pa se normativne izjave včasih lahko prevedejo v deskriptivne. Nasprotje med vrednostnimi in spoznavnimi izjavami tudi ni odpravljeno s takšno rešitvijo: možna je sicer znanstvena analiza človekovega vrednostnega obnašanja, njegovega zadržanja do predmetov, toda iz tega ne izhaja že, da so možne in upravičene znanstvene vrednostne izjave o vrednostnem obnašanju, kajti tudi znanstvene izjave o vrednostnem obnašanju človeka, če hočejo veljati za znanstvene, morajo biti nevrednostnega značaja. S tem se je možno

strinjati, toda rešitev problema je formalna glede na formo jezika, ni pa (odgovorjeno, ali je s samo jezikovno formo dejansko tudi izločen vpliv vrednotenja.

7 Ravno v tej točki je spodletela sicer sijajna analiza Hansa Alberta o tej problematiki (Hans Albert: »Wertfreiheit als methodische Prinzip. Zur Frage der Notwendigkeit einer normativen Sozialwissenschaft« v: »Logik der Sozialwissenschaften«, Hrsg. Ernst Topitsch, Kiepenheuer — Witsch 1965). (Odkril in uvedel je nekaj pomembnih distinkcij v to problematiko, ki dolgo niso bile opažene. Pri praktični uporabi znanosti se po koncepciji Hansa Alberta (prihaja v položaj, ko pridobijo znanstvene izjave normativno funkcijo za praktično obnašanje. Toda iz tega — kar je bistveno — še ne sledi, da so normativne izjave nujne znotraj kompleksa znanstvenih izjav. Treba je torej ločevati normativni učinek tudi deskriptivnih, kognitivnih, (spoznavnih) izjav od samih izjav.) Npr. izjave logike niso niti normativne niti imperativne, pa vendar imajo normirajočo funkcijo za naše mišljenje. (Hans Albert loči tri komplekse vprašanj:

1. Koliko morajo družbenim znanostim biti v osnovi vrednotenja kakršnekoli vrste?
2. Koliko morajo te znanosti narediti vrednotenja za predmet svojih izjav?
3. Koliko morajo družboslovne znanstvene izjave same imeti značaj vrednostnih sodb? To je resnični problem vrednotenja v družbenih znanostih.)

Glavni nesporazumi izvirajo po Hansu Albertu iz tega, ker se prva raven problema zamenjuje s tretjo, to je, zamenjujejo se vrednotenja, odločanja, ki so v osnovi znanstvenih izjav, iz vrednostnimi izjavami, ki nastopajo znotraj znanstvenega sistema. Vsako teoretično in praktično obnašanje je selektivno in povsod tu lahko prihajajo interesi do izraza, toda prisotnost vrednotenja na ravni (1) še nima za nujno posledico uvedbe vrednostnih sodb v izjavne sisteme. Možno je konstruirati tale ugovor: če je vrednotenje igralo vlogo npr. že pri postavitvi vprašanja, izbiri metod, ali se ne razširja njegov vpliv tudi na rešitev problema? Odgovor je seveda pritrديلen, toda v tem primeru so vrednostni učinki pripeljali do sprejetja ali zavrnitve izjav, za katere je lahko postavljeno vprašanje po objektivni resnici (»Logik der Sozialwissenschaften«, str. 190). Možnost nevtralizacije dejanskega vpliva vrednostnih učinkov vidi Hans Albert v tem, da povečujemo intersubjektivno preverljivost naših izjav. To je sicer lahko reči, toda težko uresničiti, saj je lastnost vrednotenja ravno zmanjševanje in izključevanje interesubjektivne preverljivosti.

8 Ideološkost pogosto zamenjujejo z idejnostjo. Z idejnostjo razumem najbolj obči intelektualno-teoretični okvir, za katerega ni nujno, da je socialno-interesno, vrednostno opredeljen. Te idejne sheme bi v naravoslovju ustrezale temu, kar je Thomas Kuhn imenoval paradigme (»The Structure of Scientific Revolution«, Chicago 1962). Takšen idejni okvir ponavadi nima neposrednega vpliva na konkretne

faze raziskovanja in na izid končnega rezultata.) Nekateri sovjetski filozofi so npr. občim dialektičnim principom pripisovali nemogočo funkcijo, da imajo neposreden vpliv na boljši rezultat raziskovanja in znanstveno odkritje. Na takšne pretenzioniste je bilo naslovljeno vprašanje ameriškega fizika Bridgmana, da naj pokažejo samo eno naravoslovno odkritje, ki je bilo doseženo z dialektično metodo. Bridgmanu bi lahko odgovorili, da je visoko kreativno mišljenje eo ipso tudi že dialektično mišljenje, čeprav ni nobenega direktnega skoka od abstraktnih principov do konkretne rešitve znanstvenega problema. Ni mogoče zanikati, da (igrajo najrazličnejša idejna načela produktivno, sugestivno spoznavno vlogo.) Npr. iz opisa odkritja strukture DNA (J. D. Watson: »The Double Helix«, Weidenfeld and Nicolson, 1962) je razvidno, kako je Watson neprestano imel pred očmi princip, da so strukture prirodnih pojavov enostavne in da mora v skladu s tem tudi struktura DNA biti enostavna. (Kolikor vse znanosti hitreje zapuščajo svoj prevladujoči empirični stadij in postajajo vse bolj prežete s teoretičnim aparatom, se bo gotovo spodbudna in sugestivna vloga občega intelektualno-idejnega okvira povečala.) Princip npr. vseobče povezanosti in prehoda med pojavi gotovo sam po sebi ne more rešiti in smiselno pojasniti nikakršnega še tako enostavnega procesa, toda, če se je trdno zasidral v intelektualni okvir raziskovalca, lahko preide v zavestno težnjo, da bi poiskal določene zveze, o katerih mogoče v danem obdobju celo vlada prepričanje, da je razlika prevladujoča.

Obči idejno-teoretični okvir igra produktivno ali zaviralno vlogo v fazi postavljanja vprašanja, ne pa v fazi operacionalnega razreševanja. Vrednost idejno-teoretičnega okvira lahko pride do izraza, če je združena s temeljitim poznavanjem problema, obvladanjem obstoječega empiričnega gradiva in metodološkega aparata. Če teh pogojev ni, se ustvarja samo iluzija, da smo rešili problem, ko namesto vsebinskih rešitev postavljamo abstraktne idejne principe, oropane konkretnih vsebin.) Takšna aplikacija teoretično-idejnega okvira pelje v šarlatanstvo in donkijhotstvo. Zgodovina marksistične misli, zlasti v Sovjetski zvezi, je bogata takšnih karikatur, toda tudi naša je porodila nekaj cvetk.

Viri in literatura:

¹ Jakob Barion: »Was ist Ideologie?« H. Bouveier Verlag, Bonn 1945.

² Hans Barth: »Wahrheit und Ideologie«, Eugen Rentsch Verlag, 1961.

³ Kurt Lenk: »Ideologie«, Luchterhand 1970.

⁴ Hans Joachim Lieber: »Wissen und Gesellschaft«, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1952.

⁵ Karl Mannheim: »Ideologija i utopija«, Nolit, 1968.

⁶ W. Starke: »The Sociology of Knowledge«, London Routledge, 1958.

⁷ Ernst Topitsch: »Vom Ursprung und Ende der Metaphysik«, Springer Verlag, 1958.

⁸ Kurt Wolff: »Wissenssoziologie«, Neuwied 1964.

Notranjepartijska demokracija v deklaracijah in praksi

Čeprav bi bilo morda koristno, se v tem zapisu ne mislim ukvarjati z vprašanjem, ali je ustanovitev občinskih organizacij ZK pravo zdravilo, ki bo odpravilo slabosti v ljubljanski organizaciji ZK, ali ni, ampak z vprašanjem, kako naj se v zvezi komunistov odloča o kakršnemkoli problemu, o katerem imajo člani organizacije različna mnenja. O prvem vprašanju je bilo namreč že dovolj povedanega in zapisanega in je zdaj pač na vrsti praksa, da pove in pokaže svoje — drugo vprašanje pa ni enkratnega pomena in je torej neprimerno pomembnejši od prvega. Od tega, kako smo na to drugo vprašanje, tj. na vprašanje o uveljavljanju notranje partijske demokracije, s svojim ravnanjem odgovorili v omenjenem konkretnem primeru, utegnejo namreč biti v večji ali manjši meri odvisni naši odgovori na to vprašanje tudi v poznejših primerih in s tem naš resnični odnos do tega vprašanja sploh.

Do tako izrazitih razlik v pogledih na pot, po kateri naj pridemo do zaželenih ciljev (cilji — vsaj tisti splošnejši — seveda tudi tokrat niso bili sporni), namreč ne prihajajo tako pogosto. To je na eni strani seveda dobro, na drugi strani pa prav zato lahko hierarhično-avtoritativna razrešitev spornega vprašanja v takem konkretnem primeru za daljši čas opredeli naš resnični odnos do vprašanja notranje partijske demokracije. Resničnost tega odnosa se namreč kaže v dejanskem ravnanju in to zlasti v ravnanju v konfliktnih situacijah; dokazovati demokratičnost ob primerih, kjer ni večjih razlik v pogledih, je kaj lahko, rezultat takega dokazovanja pa je seveda lahko zelo varljiv. Konkretno ravnanje v konfliktni situaciji je izredno pomembno tudi zato, ker morebitna nedemokratična razrešitev take konfliktna situacije lahko vpliva tudi tako, da ob prihodnjem podobnem vprašanju morebitne razlike v pogledih sploh ne bodo več prišle na dan in se bo tako še naprej kazala slika velike demokratičnosti, ki pa utegne biti daleč od resnice.

Da so bila v »ljubljskem primeru« med članstvom res različna mnenja o tem, kako izboljšati učinkovitost ZK, ter s tem v zvezi tudi o tem, kakšen naj bo komunalni sistem v Ljubljani, je, upam,

dovolj znano. Da nosilci »drugačnih« pogledov niso bili le »profesionalci na mestnem komiteju«, upam, da prav tako. Poleg odločitev mestne konference ZKS, ki je mestni komite z veliko večino glasov podprla, slednje namreč zelo plastično dokazuje že dejstvo, da so nekateri predstavniki republiškega vodstva ZKS odločno nasprotovali temu, da bi ugotovili voljo članstva o tem vprašanju in da končno pred svojo odločitvijo v nasprotju z določbami statuta ZKS¹ niso vprašali za mnenje niti mestne konference ZKS.

Tak hierarhično-avtoritativni način razrešitve vprašanja, o katerem so med članstvom očitno različna mnenja, je toliko bolj zaskrbljujoč glede na to, da imamo zlasti po »brionskem« četrtm plenumu CK ZKJ leta 1966 za seboj že vrsto globokih idejnopolitičnih analiz ter iz njih izvirajočih stališč kongresov in drugih vodilnih forumov o odločilni vlogi notranje partijske demokracije za resnično preobrazbo zveze komunistov v idejnopolitično silo, ki bo tudi v sodobnih razmerah lahko motor in usmerjevalec družbenega napredka.²

Ta stališča seveda niso ostala le na papirju, ampak so se v prejšnji meri že uveljavila tudi v praksi. Na to prav gotovo kaže tudi dejstvo, da si je tokrat ljubljanska organizacija ZK s svojimi organi kljub velikim oviram s svojo odločnostjo vendarle lahko izborila

¹ V petem členu statuta ZKS je namreč izrecno zapisano, da »morajo organi, preden se sprejmejo spremembe v programu in statutu Zveze ali v dokumentih, ki imajo programski ali statutarni pomen, oziroma ki pomenijo bistvene spremembe v politiki Zveze na določenih področjih družbenega življenja, le-te z vso potrebno dokumentacijo izročiti v razpravo članstvu in organizacijam Zveze ter javnosti.

² »Notranja demokracija v Zvezi komunistov je pogoj, da je zveza dejavnik sinteze znanstvenega spoznanja o zakonitostih družbenega razvoja, utemeljenega na marksistični teoriji, živega interesa delavskega razreda in samoupravne družbene prakse. To zahteva takšen položaj člana ZK, ki mu omogoča, da stalno prispeva k oblikovanju politike zveze, da bo iniciativen in aktiven, da se uveljavi kot ustvarjalna osebnost.« (Resolucija o idejnopolitični osnovi nadaljnjega razvoja zveze komunistov, Deveti kongres ZKJ, ČZP Komunist, Ljubljana 1969, str. 155.)

»Demokratski odnosi so pogoj, da Zveza komunistov sprejme najnaprednejšo misel in da se bori, da bodo prevladale najnaprednejše tendence v družbi. Pri uresničevanju ciljev demokratizacije zveze smo dosegli velike uspehe, vendar mora biti njena celotna dejavnost še bolj dosledno zasnovana na nenehni aktivnosti članstva in organizacij pri ustvarjanju in osvajanju politike zveze. Pri tem je bistveno, da temelji konstituiranje političnih sklepov na svobodnem soočanju mnenj, preverjanju pogledov in ocen, da poteka z organiziranjem razprav v zvezi o vsakem večjem vprašanju njene politike in prakse. Taka metoda omogoča, da se sintetizirajo najnaprednejša pojmovanja in izberejo najboljše rešitve.« (Prav tam, str. 156.)

»Komunist se lahko prepričano in prizadeto bojuje za demokratične in humane odnose v samoupravljalni družbi le tedaj, če so ti del njegove zavesti in življenjskih navad. Demokratičnost odnosov v notranjem življenju Zveze komunistov je temelj za uspešno uresničevanje idejnopolitične vloge komunistov. Svobodno, kritično in kulturno razpravljanje, demokratičen boj mnenj in celovita odgovornost so pogoj za ustvarjanje večinskih stališč in akcijsko enotnost Zveze komunistov. Bistveni kvaliteti notranjih odnosov v Zvezi komunistov morata biti sproščenost in širina demokratičnega procesa pri nastajanju in sprejemanju odločitev.« (Resolucija o stališčih in nalogah komunistov Slovenije, Šesti kongres ZKS, ČZP Komunist, Ljubljana 1969, str. 540.)

možnost, da do konca vztraja pri svojih stališčih, ki meni za njih, da so pravilna, da kritizira republiško vodstvo, ker ni demokratično sprejelo odločitve, in da z vsemi temi nesoglasji kljub velikim odporom seznaniti tudi celotno članstvo; na vse to včasih seveda ne bi bilo mogoče niti pomisliti. To seveda ne pomeni, da so vsi prizadeti vodilni funkcionarji ZKS na tako reagiranje ljubljanske organizacije ZK gledali blagohotno in z razumevanjem kot na nekaj normalnega — pomeni le, da tega kljub poskusom kratkoma ni bilo mogoče preprečiti. Ker tega torej ni bilo mogoče več razglasiti za nedopustno ravnanje, hkrati pa statutarno res nedopustnega ravnanja republiškega vodstva ZKS preprosto ni bilo mogoče braniti, so zagovorniki slednjega ubrali drugo pot. Na kritike omenjenih nedemokratičnih in nestatutarnih ravnanj smo večkrat slišali približno takle izmikajoč se odgovor: »Pustimo nebistvena formalna vprašanja in se lotimo raje vsebinskih!«³ — pa vse do ocen, ki so skušale bolj ali manj naravnost dopovedati, da tisti, ki taka vprašanja zastavljajo, nimajo najboljših namenov, da skušajo namenoma odvracati pozornost od bistvenih vprašanj ipd.

Prav po tej poti pa pridemo do tiste točke, kjer se vprašanje o razkoraku med notranjo partijsko demokracijo v resolucijah in statutih ter tisto v praksi zastavlja s podvojeno ostrino: prvič zaradi nespoštovanja statutarnih določb o notranji partijski demokraciji, in drugič zato, ker nosilci take prakse omenjenega nespoštovanja zaradi njegove očitnosti niti ne poskušajo braniti ali zanikati, ampak se na načine, ki sem jih omenil zgoraj, skušajo temu vprašanju izogniti ali zmanjševati njegov pomen. S tem drugim namreč vodstvo zlasti v očeh tistega dela članstva, katerega idejnopolitična in demokratična zavest še ni na dovolj visoki ravni, utrjuje ne le prepričanje, da so statuti in druge partijske norme v resnici le za »tiste spodaj« in da se jih »onim zgoraj« ni treba držati, ampak tudi prepričanje, da vse to tudi samo na sebi ni kdove kako pomembno in da so vse tisto, kar v resolucijah in statutih piše o notranji partijski demokraciji, res le deklaracije, ki so tam le zaradi lepšega, ne pa zato, ker bi bili jugoslovanski komunisti v resnici prepričani, da brez notranje partijske demokracije ni resnične preobrazbe zveze komunistov, ali še širše rečeno, da brez demokracije ni socializma. In če neko vodstvo naprednega gibanja tako ravna v okolju, kjer politično življenje nima kdove kakšne demokratične tradicije in kjer bi torej prav to napredno gibanje in njegovo vodstvo morala biti nosilca razvijanja te demokratične tradicije, je odgovornost takega vodstva za nedemokratično ravnanje še toliko večja.

V zvezi s tem je gotovo zanimivo tudi vprašanje, ki se večkrat zastavi, zlasti v neformalnih političnih razgovorih, namreč vprašanje, katere družbene in politične strukture pri nas prednjačijo pri razvi-

³ Primer take reakcije je lepo razviden npr. iz pripisa uredništva k mojemu članku »Kršenje statuta se nadaljuje« (Komunist, 23. julija 1971, št. 29, str. 10.)

janju demokratičnih navad, postopkov in načina dela. Dokaj razširjeno je mnenje, h kateremu se tudi sam nagibam, da pri tem očitno prednjači zlasti praksa naših skupščin in deloma tudi drugih samoupravnih organov, da pa družbenopolitične organizacije za tem precej zaostajajo⁴ — socialistična zveza še bolj kot zveza komunistov, Če primerjamo zadnji dve, moramo reči, da so v ZK npr. pravice posameznega člana v njenih statutih in poslovnikih bolje obdelane in trdneje zagotovljene kot pri SZDL, prav tako je tudi z omejitvami pravic višjih vodstev, k čemur gotovo odločilno prispeva tudi dejstvo, da je članstvo v ZK veliko bolj živ in dejavno navzoč element kot pa v SZDL — čeprav pa je na drugi strani te sicer točneje zapisane pravice članstva v ZK zaradi velike politične avtoritete njenih vodstev včasih lažje brez odpora obiti in prekršiti.

Res je seveda, da vodstvo ni odgovorno samo za krepitev demokratizma v določanju stališč in politike ZK, ampak prav tako tudi za napredno vsebino te politike in za njeno učinkovito uresničevanje. Vsekakor ne bi bilo vodstvo, ko bi se omejevalo na to, da bi vsako politično dilemo brez svojega stališča in angažmaja zgolj v obliki ankete postavilo pred članstvo ter seštelo pozitivne in negativne odgovore. Ali kot je to nedvomno lepo formuliral predsednik CK ZKS France Popit v svojem intervjuju, objavljenem 9. aprila 1971 v Komunistu: »Kaj bi bilo z njeno progresivno družbeno vlogo, če bi se ZK držala na repu stihijsko nastalih razpoloženj dostikrat premalo informiranih množic, namesto da bi bila na čelu teh množic, sprejemala njihov vpliv, toda hkrati tudi sama vplivala na oblikovanje njihove družbene zavesti?« V tej točki torej ni nesoglasja. Pojavi pa se takrat, ko se začne v praksi uveljavljati stališče, da lahko vodstvo kot posestnik »višje resnice« vpliva na oblikovanje družbene zavesti množic tudi tako, da tem množicam rešitve, ki zanje meni, da so edino pravilne in napredne, kratko malo vsili proti njihovi

⁴ Nerkez Smailagić v delu »Radnička demokracija i radnička partija« pravi o tem takole:

»Da je Savez komunista Jugoslavije, po svojoj tradiciji i poziciji, podlegao procesima oligarhizacije, u to nema nikakve sumnje. Naivnoromantična mistifikacija, kod jednih, a licemjerno-politikantski manirizam, kod drugih, želi nas uvjeriti u suprotno; tako se dolazi do paradoksalnog zaključka, da je cijeli društveni i politički sistem bio podložan birokratizaciji, a da je samo njegov glavni konstituens bio slobodan od toga. U tome svakako treba gledati već uobičajenu netrpeljivost prema svakoj kritičkoj misli.

Obrnuto tome, treba upravo poći od toga da je, sa stajališta realnih političkih odnosa, Savez komunista Jugoslavije bio osnovni faktor birokratizacije i oligarhizacije; njegova društvena pozicija — osnovni konstituens društvenog i političkog sistema, prirodno je tome pridonosila. I danas, kada je društvo kao cjelina nesumnjivo zahvaćeno što spontanom što svjesnom demokratizacijom, još je uvijek upravo u Savezu komunista Jugoslavije najviše disciplinarnog rigorizma, dogmatizma i centralizma; još su uvijek procesi tu najsporiji, mogućnosti najuže, a interesi najkonfliktiniji.« (Nerkez Smailagić: »Radnička demokracija i radnička partija — Prilog problematiziranju reforme SK«, Centar za aktualni kolitički studij, Zagreb 1970, str. 192.)

volji. Kako tako vsiljevanje rešitev, zlasti še, če je hkrati celo protistatutarno, dejansko vpliva na oblikovanje družbene zavesti množic oziroma članstva, sem skušal prikazati maloprej.

O demokraciji in o vseh drugih področjih družbene problematike smo o vsakem posebej nedvomno sposobni zavzemati zelo napredna stališča. Zaskrbljujoče pa je, včasih tega dvojega ne znamo povezati in se za svoja napredna stališča na kateremkoli področju družbene problematike ne znamo tudi bojevati z naprednimi, tj. demokratičnimi sredstvi. Nadaljnjo demokratizacijo ZK in vse družbe bomo dosegli samo na ta način, v praksi in v konkretnih konfliktih, ne pa tako, da jo bomo še naprej »gojili« samo v resolucijah, referatih in statutih, kadar govorimo samo o njej, izolirano od žive družbene problematike in realnih konfliktov, v katerih se ta družbena problematika rešuje.

V zvezi s tem prihaja tudi do nekega zanimivega paradoksa, na katerega se mi zdi vredno opozoriti. Videti je, da je za nekatere demokracija zelo sprejemljiva tam, kjer se vsi strinjamo in kjer je na ta način mogoče še bolj prepričljivo dokazati, da naša politika uživa široko podporo. Brž ko pa pri kakšnem, četudi obrobem in manj pomembnem vprašanju pride do nestrinjanja s konkretnimi stališči vodstva, je pa razumevanja za demokracijo pogosto konec in omenjene poskuse uveljavljanja demokratičnih pravic v konkretnih konfliktih razglasijo za zlorabo demokracije, za frakcionaštvo in podobno.

Dodajmo k temu še, da pri nas na splošno ne bolehamo za pretirano samostojnostjo ljudi pri javnem zavzemanju političnih stališč in za pretirano vztrajnostjo in odločnostjo pri njihovem zagovarjanju. Posamezni primeri takega ravnanja, ki je z moralnega in političnega gledišča najbrž vse prej kot tako, da bi se ga komunist moral sramovati, že tako utonejo v morju dokaj razširjenega oportunitizma, prilagodljivosti in obračanja plašča po vetru ter v taki atmosferi postajajo celo predmet posmeha večine »pametnih«. Odgovornost vodstva, ki v takem ozračju, ko razmeroma redko pride do tega, da nekdo odločno zagovarja drugačno mnenje, tega ne podpira vsaj kot moralne vrline komuniste, ampak skuša take pojave v imenu »višje resnice« na vse načine zadušiti, po potrebi tudi s tem, da takim komunistom skuša pripisati moralno ali politično sumljive namene ali pa dvomljive osebne lastnosti (npr. trmoglavost), je torej toliko večja.

Vsemu temu načelnemu in konkretnemu razglabljanju o notranji partijski demokraciji je treba dodati še eno komponento, ki je sicer dovolj jasno razvidna že iz v uvodu navedenih stališč iz kongresnih resolucij, ki pa se ji nekateri hote ali nehote vztrajno izmikajo in jo »spregledujejo«, s tem ko skušajo to vprašanje prikazati kot t. i. vprašanje metode, ki da v primeri s t. i. »vsebinskimi vprašanji« še zdaleč ni enako pomembno in ga včasih lahko tudi kar za-

nemarimo.⁵ V okviru te komponente bi morali biti po mojem mnenju nesporni predvsem dve spoznanji.

Prvič gre za spoznanje, da tudi manjših kršitev demokracije, ki v konkretnem primeru morda sploh niso vplivale na vsebino odločitve, ki je bila sprejeta, in na pripravljenost vseh članov za njeno izvrševanje, ne smemo podcenjevati, ker s tem psihološko in moralno nehote »pripravljamo teren« za morebitne poznejše hujše kršitve ter podpiramo miselnost, ki ne more razumeti, da so ideja demokracije, ideja zakonitosti in podobne ideje same na sebi del dosežene civilizacijske stopnje v družbenem razvoju, del zakladnice kulturnih vrednot človeštva, in revolucionarno gibanje je prav gotovo zadnje, ki bi jih smelo zanemarjati.

Drugo spoznanje, ki je še veliko bolj očitno od prvega, pa je preprosto v tem, da je od spoštovanja demokratične poti, ki naj pripelje do odločitve, velikokrat odločilno odvisno tudi to, kakšna ta odločitev bo. Če svojega razmišljanja ne postavimo v prostor in čas ter v konkretne razmere, v katerih živimo, lahko seveda mirno trdimo, da je potemtakem demokracija lahko tudi škodljiva, ker lahko pripelje do slabih, celo do reakcionarnih odločitev. Mislim pa, da naši kongresi niso bili tako lahkomišelní, da bi bili to možnost spregledali in da bi bili zaradi te lahkomišelnosti tako kategorično zapisali svoje zahteve po doslednem spoštovanju demokratizma pri sprejemanju važnejših odločitev v zvezi komunistov.⁶ Nasprotno, trdno sem prepričan, da so izhajali tako iz pozitivne ocene dozorelosti in sposobnosti članstva kakor tudi iz ocene, da bo v morebitnih težjih in bolj zapletenih primerih vodstvo sposobno z demokratičnimi sredstvi vplivati na oblikovanje družbene zavesti in stališč članstva.

Poleg tega moramo seveda prav zato, ker hočemo upoštevati konkretne razmere, v katerih živimo, ta demokratizem obravnavati

⁵ Taka stališča je zanimivo primerjati npr. z oceno v že navedenem delu Nerkeza Smailagića: »Križa unutarpartijske demokracije najdublji je osnov političke krize Saveza komunista Jugoslavije. Reforma Saveza komunista Jugoslavije kao naj-ozbiljniji politički proces u nas danas mora počí upravo od toga. Sasvim je nekorisno forsirati način organiziranja, kao i akcione potrebe, jer su oni u najneposrednijoj vezi s ovim problemom.« (Nerkez Smailagić, op. cit., str. 193.)

⁶ Dr. Slavko Milosavljević pravi npr. o tem takole: »Jasno je le to, da brez notranje demokracije ustvarjalna vloga partije ne more priti do izraza, ker izhajata njena moč in vpliv iz njene povezanosti z delavskim razredom, torej iz tesne povezanosti njenih stališč s stvarnim gibanjem razreda. Povezanost z delavskim razredom je eminentno demokratski odnos, odsotnost takšnega odnosa v sami organizaciji povzroča velike nevarnosti nesprejemljivih sklepov, posledice pa lahko postanejo daljnosežne. Zato je treba odločno vztrajati pri tem, da demokracija v partiji v takšnih, kakor tudi v vseh drugih okoliščinah ni meglena fraza, temveč stvaren odnos, katerega groba shema dovoljuje, da v vsakem položaju spremljamo njeno gibanje in njeno pravo stanje. Ta shema poleg klasičnih elementov ... posebej vsebuje še: 1. organizirano konzultiranje z bazo organizacije v procesu sprejemanja pomembnejših političnih odločitev in dokumentov, ... 2. razvito notranjo razpravo ob številnih pobudah, predlogih in konfrontacijah, ... 3. svobodno notranjo kritiko ...« Dr. Slavko Milosavljević: »Revolucija in demokracija«, Komunist, Ljubljana 1970, str. 132 in 133.)

ne kot absoluten, ampak kot demokratizem v okviru načela demokratičnega centralizma. V tem načelu je v številnih primerih demokratična komponenta omejena na to, da je vodstvo pred odločitvijo dolžno, da vpraša za mnenje celotno članstvo in ga seznanj z vsemi alternativami, z vso dokumentacijo ipd. Vodstvo lahko torej v takih primerih v skladu z načelom demokratičnega centralizma kljub drugačnemu mnenju članstva še vedno odloči po svoje, vendar pa s tem prevzame tudi veliko večjo odgovornost. Včasih se je namreč tudi bolje omejiti samo na en korak naprej, če ga je večina sposobna razumeti in se v praksi zanj bojevati, kakor pa storiti dva ali tri, pa se potem umikati nazaj, ker družbena zavest ali tudi objektivne razmere še niso dozorele. Prav v tem vidim tudi globoki in ne le formalni pomen že omenjene kategorične statutarne zahteve po obvezni konzultaciji članstva pred vsemi važnejšimi odločitvami, saj prav taka konfrontacija s članstvom med drugim zagotavlja, da bo vodstvo tudi samo temeljiteje premislilo svojo odločitev, in mu omogoča, da dobi jasnejšo sliko o dejanskih možnostih za uveljavitev posameznih idej v praksi.

Če pa neko vodstvo tudi teh zahtev po demokratizmu, ki, kot rečeno, nikakor niso absolutne, ne spoštuje, se nujno začnejo vsiljevati vprašanja o vzrokih takega ravnanja. Ali gre za nepripravljenost, da bi šli v tako konfrontacijo s članstvom, in za željo, da bi prikazali svoje ravnanje kot ravnanje v skladu z voljo večine članstva, za kar bi se ob sprejemanju odločitve po demokratični poti lahko pokazalo, da ni resnično? Ali gre za bojazen, da bi zgubili avtoriteto, če bi se pred celotnim članstvom lahko enakopravno soočali nasprotni argumenti in bi argumenti najvišjega vodstva morda potegnili krajši konec? Vzroki so seveda lahko v različnih primerih različni, lahko so številni in zapleteni, tako da odgovor na tako vprašanje vsekakor ni lahak. Je pa to vprašanje najbrž za našo zvezo komunistov dovolj pomembno, da bi ga morali kljub temu odločno zastaviti v vsakem konkretnem primeru. Ker pričujoče razmišljanje, kot rečeno, ni namenjeno konkretnemu razčlenjevanju in analizi-ranju »ljubljskega primera«, tudi konkretnih odgovorov na to vprašanje ne mislim iskati na tem mestu — v upanju, da bo to možno storiti kdaj drugič in da bodo tudi pristojni najširši demokratični forumi ZK, npr. republiška konferenca, za taka vprašanja pokazali potrebno zanimanje.

Ob tej priložnosti naj zgolj kot spodbudo za načelno razmišljanje iz gradiva, ki ga nudi »ljubljski primer«, omenim le eno dejstvo, ki kaže na enega od možnih vzrokov za nedemokratično ravnanje. Znana stališča in vztrajanja, da je v omenjenem konkretnem primeru pred ljubljansko mestno konferenco ZK treba priti z enotnim stališčem, ker da se bo sicer konferenca težko odločila, in da se na tak način, namreč da bi šli pred konferenco z dvema stališčema, problemi med komunisti ne morejo urejati, bi namreč lahko kazala na bojazen pred enakopravnim soočenjem nasprotnih

argumentov in na nesprijemljivo podcenjevanje sposobnosti članstva, da bi si bilo zmožno ustvariti lastno mnenje.

Ta stališča, ki so sicer javnosti dokaj znana, ki pa doslej pravzaprav niso zbudila pravega odziva, se mi zdijo tudi načelno zelo problematična in vredna kritike. Stalno poudarjamo, da član ne sme biti objekt, ampak subjekt politike in njen tvorni soustvarjalec. Ko pridemo do tega, da bi moral ta član ali celo samo njegov izvojljeni forum, na primer mestna konferenca, o nečem samostojno odločiti, se pa zbojimo, da bi utegnil odločiti napak in se povrnemo k stari in preskušeni, a zato nič manj neustrezni in nedemokratični praksi, po kateri se vsa različna stališča poenotijo in »vistosmerijo« že v najožjih vodstvih, po kateri vse dileme premislijo in presodijo že »zgoraj«, članstvu in njegovim forumom pa potem ostane le še, da v »široki in demokratični razpravi« prebiscitarno potrdijo predlagane rešitve. Tega seveda ne absolutiziram v tem smislu, da bi morali vedno in za vsako ceno težiti k temu, da se članstvu predložijo različne rešitve in da bi si različice po potrebi celo izmišljali, čeprav bi očitno prišla v poštev ena sama. Kadar so v organizaciji o nekem vprašanju očitno različna mnenja, pa res ne vidim razloga — razen tistih pogledov na monolitnost organizacije, ki pa smo jih, upam, vendarle že presegli — da ne bi o teh različnih mnenjih tudi odkrito govorili in se do njih opredeljevali.

O vprašanih notranje partijske demokracije bi bilo možno razmišljati še s številnih vidikov. Naj omenim le še enega izmed njih, ki pa zlasti v današnjih razmerah za zvezo komunistov gotovo ni najmanj pomemben. Mislim na to, da je dandanes prav razvijanje resnične notranje partijske demokracije eden od glavnih pogojev za to, da bi zveza komunistov res postajala »vedno bolj privlačna tudi za miselno najbolj razgibalni del družbe«, če uporabim formulacijo iz resolucije šestega kongresa ZKS, in zlasti še za mladino — za mlade delavce in kmete prav tako kakor za mlado inteligenco. Vsi ti namreč v svoji zavesti ne nosijo miselne hipoteke iz časa administrativnega socializma in jim je vsako nedemokratično ravnanje zato toliko bolj tuje — da o tem, kako je mlad, idealov poln človek občutljiv za razkorak med besedami in dejanji, niti ne govorim.

Za konec še tole. Ob »ljubljskem primeru«, ki je konkretno spodbudil to razmišljanje, je bilo včasih slišati tudi očitek, naslovljen tistim, katerih stališča so bila drugačna od stališč republiškega vodstva, in sicer približno v tem stilu: »Zavedajte se, da imajo od naših nesoglasij korist samo naši idejni in politični nasprotniki in da se jih veselijo, zato prenehajte vendar že enkrat z vsem tem!« To miselnost so nekateri tudi očitno izrabljali v podporo zahtevi, da je »to neplodno razpravo« treba odločno in avtoritativno presecati. Mislim, da mora ob mirnem razmisleku vsakomur postati jasno, da se naši nasprotniki ne veselijo demokratične razprave v naših vrstah, čeprav se v njej izrazijo še tako različna stališča, pač pa nedemokratičnih metod, ki resnično koristijo samo njim.

Občina v sistemu vseljudske obrambe

Vloga in mesto občin v sistemu vseljudske obrambe sta močno pogojena z njihovim splošnim položajem v ustavnem in družbenopolitičnem sistemu Jugoslavije. V občinah kot temeljnih družbenopolitičnih skupnostih, kot temelju in integralnem delu družbenopolitičnega sistema, se uresničujejo pomembne ustavne funkcije. V teh okvirih je tudi obramba dežele ena izmed obsežnih in zelo odgovornih družbenih funkcij za vse družbenopolitične skupnosti, tako tudi za občine v Jugoslaviji.¹

Glede na mesto in vlogo, ki ju imajo občine v družbenopolitičnem sistemu Jugoslavije, je uresničevanje njihove vloge v sistemu vseljudske obrambe izredno pomembno za učinkovitost vseh priprav in graditev enotnega obrambnega sistema jugoslovanske samoupravne socialistične družbe. Občine nastopajo tudi na tem področju kot temeljni nosilci obrambnih priprav in vseljudskega odpora. Zato je tudi razumljivo, da se številni družbeni in politični dejavniki čedalje bolj zanimajo za resnično sodelovanje občine pri opravljanju mnogih zamotanih nalog na tem področju. To potrjujejo med drugim številna regionalna in širša posvetovanja, na katerih so v minulem obdobju razpravljali o perečih vprašanih vseljudske obrambe v občinah.²

V tem prispevku ne težim k celovitemu prikazu. Pozornost bom osredotočil predvsem na vprašanje, kakšne so dejanske možnosti občin, da bi uspešno uresničevale svojo vlogo v enotnem obrambnem sistemu, delno pa bom opozoril tudi na probleme in težave, ki so se pokazale pri dosedanjem delovanju občin na tem področju.

Če hočemo bolj razumeti in stvarneje oceniti določene probleme in težave, ki so se pokazale pri dosedanjem delovanju občin (bolje rečeno mnogih družbenih sil v njih) na področju narodne obrambe, moramo poznati nekatera dejstva, ki so danes značilna za občine in komunalni sistem v celoti.

¹ Glej 252. člen ustave SFRJ.

² Glede tega velja omeniti tridnevni simpozij o teritorialni obrambi v sistemu vseljudske obrambe, ki je bil maja 1970 v Beogradu; dvodnevno posvetovanje Stalne konference mest Jugoslavije o nalogah občin na področju narodne obrambe, ki je bila junija 1970 v Skopju; nekaj krajših posvetovanj v posameznih območjih leta 1970 in 1971.

Predvsem moramo ugotoviti, da so občine ne le temeljna, temveč tudi edina komponenta komunalnega sistema danes. To poudarjam zato, ker je to načelo enostopenjske organizacije komunalnega sistema po vsem sodeč povzročilo nekaj težav v pripravah občin na obrambo. Republike so iskale rešitev in zdi se, da so jo našle v ustanavljanju svojevrstnih vmesnih organov (medobčinski sveti ipd.), ki naj bi sodelovali pri pripravah in organiziranju vseljidske obrambe na širših območjih, kot so občine.

Kot pomembno velja poudariti tudi *monotipsko organizacijo občin*, ki je drugo bistveno načelo komunalnega sistema. To načelo ima lahko precejšen pomen za priprave in organiziranje obrambe v občinah. Po ustavi imajo namreč vse občine (velike ali majhne, razvite ali nerazvite, pretežno industrijske ali kmetijske itd.) enak položaj v ustavnem in družbenopolitičnem sistemu Jugoslavije, se pravi, isti ustavni status. Na takšen položaj občin v ustavi se je opiral tudi zakon o narodni obrambi, ko je določil njihovo vlogo in naloge na področju narodne obrambe.

Toda ne glede na ustavni status pa občine v resnici, dejansko niso v enakem položaju. Nasprotno med seboj se močno razlikujejo v več smereh — po velikosti ozemlja, številu naselij in prebivalcev ter glede na raven in strukturo gospodarske in splošne razvitosti. Zato v zadnjem času čedalje bolj omenjajo tudi heterogenost občin v Jugoslaviji kot eno izmed značilnosti sedanjega komunalnega sistema. Ker vse to poleg drugih dejavnikov vpliva na dejanske možnosti občin, da uspešno opravljajo svoje obsežne in dokaj zamotane naloge nasploh, pa tudi na področju narodne obrambe, bi rad osvetlil nekatere izmed teh dejavnikov.³

1. Občine se razlikujejo med seboj predvsem po velikosti ozemlja. Sedanje občine imajo v poprečju 512 kvadratnih kilometrov. Vendar pa se nekatere občine precej oddaljujejo od tega poprečka, s tem pa je treba računati, saj utegne vplivati tudi na učinkovitost priprav in organizacijo vseljidske obrambe v mnogih občinah. Nekatere med njimi npr. obsegajo le nekaj kvadratnih kilometrov ali nekaj deset km² (Vračar v Beogradu 3, Ljubljana-Center 5, Izola 28, Novigrad 37, Piran 45, Trbovlje 57, Hrastnik 58 itd.). Po drugi strani pa nekaj deset občin meri tudi več kot 1200 kvadratnih kilometrov, vendar so hkrati sorazmerno redkeje naseljene in komunikativno manj povezane (Knjaževac 1202, Trebinje 1204, Banja Luka 1232, Pirot 1235, Slavonska Požega 1251, Foča 1270, Mostar 1300, Zrenjanin 1311, Pljevlja 1349, Gostivar 1356, Titograd 1492, Kraljevo 1527, Titov Veles 1536, Gospić 1647, Bitola 1699, Prilep 1824 itd.). Te okoliščine ne bi smeli zanemarjati pri splošni oceni položaja, ker je neposredno povezana s pripravo občin na področju narodne obrambe. Lahko bi rekli, da nekatere sedanje občine obsegajo večje ozemlje, kot so ga okraji, dokler so obstajali (Osijek, Niš, Novi Sad, itd.). Občina Nikšić z ozemljem 2065 kvadratnih kilometrov je največja v državi in glede na to so lahko izkušnje te občine v pripravah in organizaciji narodne obrambe zelo zanimive tudi za druge občine.

Pri graditvi dobrega vojaško-obrambnega sistema v občinah je treba po mojem, kar zadeva ozemeljsko komponento, poznati in upoštevati tudi tole: geografski položaj občine v razmerju do vse države in v raz-

³ Glavni podatki, ki jih bom navajal v tem prispevku, so iz Statističnega letnika Jugoslavije za leto 1969.

merju do sosednjih dežel in do meja z njimi; ali je občina značilno mestna ali vaška; kako je naseljena in kakšni objekti stojijo v njej; kakšno mesto ima v razmerju do ozemlja sosednjih občin — v geografskem pogledu in glede na splošne vojaške presoje itd.

2. Tudi glede *števila naselij* se občine močno razlikujejo in to je lahko zelo pomembno za uresničevanje vloge in mesta občin v sistemu vseljidske obrambe. Jugoslaviji ima občina v poprečju 57 naselij. So pa tudi občine, ki so le del mestnih celot in ki jih v pravem pomenu besede ni mogoče šteti za temeljne družbenopolitične skupnosti (na primer Vračar, Zvezdara, Palilula in druge v Beogradu; Ljubljana-Center, Ljubljana-Bežigrad in druge v Ljubljani itd.). Po teh merilih je občina Novo mesto s 354 naselji svojevrstna zanimivost in morda so spričo tega izkušnje te občine na področju obrambe zanimive tudi za druge podobne občine. Lahko bi našteali kakih 30 občin, ki obsegajo 130 naselij in več. (Trebneje 219, Grosuplje 213, Ptuj 212, Slavonska Požega 212, Ljubljana-Vič-Rudnik 189, Krško 186 itd.).

Tudi te okoliščine ne bi smeli zanemarjati pri splošnih ocenah, ker je to bolj ali manj povezano s pripravami in organizacijo vseljidske obrambe.

3. Precejšnje razlike se kažejo tudi glede *števila prebivalcev*. Sedanje občine imajo v poprečju blizu 40 tisoč prebivalcev. So pa tudi občine, ki štejejo manj kot 5 tisoč prebivalcev, precej pa je takšnih, v katerih živi 5 do 10 tisoč prebivalcev (Lastovo, Novigrad, Umag, Metlika, Vis, Dravograd, Pag, Rab, itd.). Veliko pa je spet občin, ki imajo več kot 120 tisoč prebivalcev (Novi Sad, Niš, Maribor, Split, Banja Luka, Rijeka, Leskovac, Zrenjanin itd.).

Od leta 1967 je Zagreb kot enotna občina z več kot 600 tisoč prebivalci za zdaj izjema v našem komunalnem sistemu. Tudi Skopje, ki kot enotna občina šteje okrog 360 tisoč prebivalcev, sodi med največje občine v državi. Gotovo je treba pri takšnih gosto naseljenih občinah upoštevati določene specifičnosti, ki bolj ali manj vplivajo na njihovo celotno politično in samoupravno organizacijo, pa tudi na priprave za narodno obrambo.

Navajanje podatkov o številu prebivalcev v občinah je zgolj kvantitativna plat problema, ki omogoča eksaktno merjenje; tako tudi lahko razvrščamo občine v velike, srednje in majhne. Toda za priprave in organiziranje vseljidske obrambe v občinah je veliko pomembnejše, da pri splošnih cenitvah čimbolj realno ugotovimo socioekonomske in politološke domneve ter tako ugotovimo različna stanja, v katerih so posamezne kategorije občanov. Migracija prebivalstva iz posameznih občin, ali bolje rečeno odhod številnih občanov na delo v tujino, nezaposlenost (zlasti mladih), število zaposlenih z minimalnim osebnim dohodkom ali dohodkom pod 800 dinarji, prekinitve dela v posameznih delovnih organizacijah in druge konfliktne situacije v občinah, izredno veliko število upokojencev v posameznih občinah, razmerje med aktivnim in vzdrževanim prebivalstvom (otroci in starci, onemogli, bolni, defektni v fizičnem in psihičnem pogledu itd.) ter sploh gibanja v temeljnih družbenih strukturah, vse to so pojavi, ki so izredno pomembni pri ocenah moralno-političnih razmer v posameznih občinah. Nekatere izmed omenjenih relacij in struktur so tako pomembne, da bi lahko bile tema zase.

4. Ena izmed značilnosti našega komunalnega sistema v minulem obdobju so bile tudi *pogoste politično-teritorialne reorganizacije ter ustanavljanje velikih občin*. Danes je na političnem zemljevidu Jugoslavije zarisanih 500 občin. Po stanju iz leta 1971 je v Bosni in Hercegovini 106 občin, v Črni gori 20, na Hrvaškem 105, v Makedoniji 30, v Sloveniji 60 in v Srbiji 179 občin. Obseg in intenziteta politično-teritorialnih sprememb sta tudi pomemben element za uspešno uresničevanje nalog občin na področju narodne obrambe. Zato je za učinkovite priprave in organizacijo narodne obrambe v občinah v sedanjih razmerah nujna določena stabilizacija tudi v politično-teritorialnem pogledu. Konec koncev pogosto spreminjanje političnega zemljevida naše države negativno vpliva tudi na opravljanje vseh drugih ustavnih funkcij občin.

Glede tega velja pozitivno oceniti predloge, naj bi izdelali trajne in bolj perspektivne rešitve za oblikovanje enotne vojaško-teritorialne organizacije z enotno vojaško-teritorialno razdelitvijo, ki bi bila bolj v skladu s politično-teritorialno razdelitvijo naše države.

5. Občine se vidno razlikujejo med seboj tudi glede *ravni in strukture gospodarske razvitosti*. Te razlike bolj vplivajo na njihov splošni položaj, pa tudi na sistem narodne obrambe, kot pa razlike glede velikosti ozemlja ter števila naselij in prebivalstva.

Materialna osnova sedanjih občin se razlikuje predvsem po vrednosti osnovnih sredstev, ki so v družbeni lasti. Po eni strani se v nekaterih občinah vrednost teh sredstev giblje od nekaj deset do nekaj sto milijonov starih dinarjev (Klanjec 90, Dragaš 110, Medvedja 130, Šekovići 130, Trgovište 140, Glogovac 190, Lastovo 220, Grude 220, Buje 220, Vitez 240, Crna Trava 250, Čelinac 280 milijonov starih dinarjev, itd.). Po drugi strani pa so tudi občine, ki so za naše razmere pravi gospodarski orjaki (Novi Sad 663.720 milijard starih dinarjev, Reka 589.290, Skopje 485.040, Maribor 466.850, Split 360.540 itd.). Tudi glede tega je Zagreb kot enotna občina, podobno kot nekaj drugih mest, v posebnem položaju. Količina sredstev, ki so v družbeni lasti, je zelo pomembna za dejanski položaj občin, ker je to materialna osnova, iz katere raste celotna samoupravna struktura v občini. Graditev in razvoj samoupravnih odnosov pa je ena izmed temeljnih predpostavk za to, da se uresniči koncepcija vseljudske obrambe v občinah. Podatki o gospodarski moči občin kažejo, da so njihove dejanske možnosti za opravljanje ustavnih funkcij na sploh, pa tudi na področju narodne obrambe, dokaj različne.

6. Posledica različne materialne osnove je tudi *dopolnilno financiranje številnih občin*. Tudi to vpliva na priprave za narodno obrambo. Med 179 občinami na območju SR Srbije so naprimer leta 1969 dopolnilno financirali 106 občin ali 59,2 odstotka. V teh občinah živi skoraj polovica prebivalstva te republike.⁴ Tudi v drugih republikah dopolnilno financirajo mnoge občine. Po podatkih izpred nekaj let so v Bosni in Hercegovini dopolnilno financirali (z dotacijami) več kot 80 odstotkov občin.

7. Za uresničevanje funkcij občin kot temeljnih subjektov v sistemu vseljudske obrambe je pomembno tudi *stanje zaposlenosti*. Na podlagi sedanjega dejanskega stanja je mogoče ugotoviti precejšnje razlike med

⁴ Veljković Miloško, Dopolnilno financiranje občin v SR Srbije, »Opštinae«, 11/1969, str. 23 do 31.

občinami tudi glede skupnega števila zaposlenih občanov, zlasti v industriji. V mnogih občinah dosega število zaposlenih v družbenem sektorju nekaj deset tisoč, kar je močno nad jugoslovanskim poprečjem (Skopje 88.797, Novi Sad 67.244, Maribor 62.320, Reka 62.297, Niš 52.981, Split 48.631, Osijek 41.187 itd.). Glede tega so vsaj na začetku v ugodnejšem položaju kot občine, ki imajo majhno število zaposlenih, pa še to ne v gospodarstvu (Lastovo 171, Šavnik 283, Crna Trava 254, Ljubinja 343, Vojnić 444, Trgovište 468, Šabalj 390, itd.). Še več, nekaj deset občin nima niti enega zaposlenega v industriji. Z drugimi besedami: v mnogih občinah glede na premajhno zaposlenost v industriji kratko malo ni mogoče ustanoviti delavskih enot, pri čemer sicer vztrajamo pri graditvi sistema teritorialne obrambe.

Ne le v posameznih občinah, tudi na širših območjih je visok odstotek nezaposlenih, kar nikdar ni brez posledic za priprave na področju narodne obrambe.

Posledice takšnih razmer so večstranske. Ena izmed njih se spričo nerazvitosti proizvodnih sil in nemožnosti zaposlitve na »svojem« območju kaže tudi v težnji po preseljevanju v druge občine, pa tudi širše, se pravi, v odhodu številnih obveznikov na delo v tujino. Glede na aktualnost preseljevanja prebivalstva iz občine v občino se bomo še nekoliko pomudili pri tej temi s stališča priprav na področju narodne obrambe. Konceptija vseljidske obrambe nujno predpostavlja občine, ki postajajo čedalje bolj v pravem pomenu besede samoupravne skupnosti delovnih ljudi in občanov ter resnične družbene skupnosti. Po mojem mnenju ni mogoče govoriti o podružbljanju funkcije narodne obrambe in uresničevanju te koncepcije v občinah, ki so po nekaterih ocenah še vedno pretežno administrativno-teritorialne enote in proizvod politično-teritorialne razdelitve. Toda idealnega ni in tudi ne utegnemo čakati na to. Konceptija vseljidske obrambe si mora, tako kot so si morale tudi druge nove ideje v našem družbenem razvoju, sama krčiti pot in se vklapljati v obstoječo realno strukturo in odnose, torej tudi v občinah, kakršne so danes.

8. Zelo zgovorno pričajo o dejanskem položaju naših občin tudi *podatki o izobrazbeni ravni, boljše rečeno o pismenosti prebivalstva*, to pa je tudi pomembno za uresničevanje njihove vloge in nalog na področju narodne obrambe.

Če upoštevamo jugoslovansko poprečje (19,7 odstotka nepismenih, so občine, v katerih je mogoče praktično pustiti čisto ob strani odstotek nepismenih. Mnoge občine v Sloveniji imajo manj kot 1 odstotek nepismenih (Ljubljana-Center 0,4, Ljubljana-Šiška 0,5, Ljubljana-Bežigrad 0,7, Kranj, Vrhnika in Ljubljana-Moste-Polje 0,9 odstotka itd.), za vso Slovenijo pa znaša poprečje 1,8 odstotka. So pa tudi občine, v katerih je odstotek nepismenega prebivalstva zelo visok in močno presega jugoslovansko poprečje. Na Kosovu je na primer odstotek nepismenih kar 41,1, pri ženskah pa znaša celo 56,6 odstotka. Podobno je tudi v Bosni in Hercegovini, kjer je odstotek nepismenih 32,5, za ženske pa kar 47,8 odstotka. V nekaterih občinah Bosne in Hercegovine ter Kosova je odstotek nepismenih občanov mnogo večji od navedenih poprečij.

Podatki o nepismenosti prebivalstva dovolj neposredno govorijo o dejanskem položaju naših občin. Čeprav je v vseh občinah ustanovljena skoraj istovetna politična in samoupravna organizacija, tako tudi na področju narodne obrambe, pa vendar glede na različno izobrazbeno

strukturo prebivalstva objektivno ni mogoče pričakovati enakih rezultatov pri urjenju prebivalstva, enot teritorialne obrambe itd., ker se razlikuje temelj, iz katerega raste celoten samoupravni mehanizem občin.

9. V manj razvitih občinah pogosto nimajo niti minimalnega števila izobraževalnih, kulturnih, zdravstvenih, socialnih in drugih nujno potrebnih ustanov. Po globalnih statističnih podatkih o Jugoslaviji za leto 1969 23 občin na primer ni imelo niti enega kina, 146 občin pa je imelo le po enega. V 134 občinah nimajo zdravstvene ustanove niti ene same postelje in le nekaj zdravnikov. Na to nikakor ne smemo pozabiti pri pripravah in organiziranju obrambnega sistema v teh občinah. Morda ni odveč tudi podatek, da v 41 občinah ni niti enega ležišča v gostinstvu.

Razgrnili smo to splošno in delno poenostavljeno panoramo sedanjih občin, zato da bi opozorili na precejšnje razlike med njimi, se pravi, tudi med njihovimi možnostmi v pripravah in organiziranju vseljidske obrambe. Zato je po mojem mnenju pri razpravah o položaju občin in njihovih stvarnih možnostih za uresničevanje nalog na tem področju nuno treba izhajati ne iz nekake imaginarne občine, temveč iz občine, kakršna v resnici je. Z drugimi besedami, ni odveč za vse tiste, ki imajo na skrbi priprave in organiziranje vseljidske obrambe v občinah, da upoštevajo omenjena dejstva ter da nanje pri splošnih cennitvah ne pozabljajo, da pa jih tudi ne dramtizirajo.

II

V dosedanjih pripravah in organiziranju vseljidske obrambe v občinah ter njihovem vključevanju v enotni sistem je bilo veliko storjenega, vendar so se po drugi strani pokazale tudi razne težave in problemi, na katere velja opozoriti v pričujočem prispevku.

1. Eno izmed perečih sistemskih vprašanj, ki je pomembno za vse občine in glede katerega so občine vztrajale, da ga je treba rešiti (in pri tem upravičeno vztrajajo še danes), je *financiranje izvajanja nalog občin na področju narodne obrambe*.⁵ V razpravah o tem vprašanju je bilo slišati ocene o neugodnem finančnem položaju mnogih občin. Pri tem so navajali izdatke za šolanje kadrov za teritorialno obrambo, nakup orožja in streliva, graditev skladišč itd. Zato so večkrat zahtevali, naj bi v sistemu delitve finančnih sredstev med družbenopolitičnimi skupnostmi priznali občinam povečane izdatke zaradi številnih novih in obsežnih nalog na področju narodne obrambe. Posebej so poudarjali težave tistih občin, kjer ni vojaških enot in poveljstev oziroma kjer ni vojašnic.

Glede tega velja natančneje proučiti tudi to, kako se občinski dejavniki dogovarjajo z delovnimi in drugimi organizacijami o zagotovitvi nujnih sredstev za potrebe narodne obrambe v občinah. Mnoge občine so za te namene ustanovile posebne sklade z različnimi imeni (tako sklade za narodno obrambo, sklade solidarnosti, sklade za obrambne priprave, sklade za financiranje obrambnih priprav itd.), vendar v bistvu z enakimi nalogami. Ne da bi zanikali pomen takšnega financiranja obveznosti občin na področju obrambe, je vendar slišati upravičene zahteve po tem, naj se zagotove stabilni in trajni viri sredstev za te namene.

⁵ Temu je bilo v celoti posvečenih nekaj referatov (Ljubljane, Zagreba, Novega Sada, Titovega Užica in Ohrida) ter razprava na dvodnevem posvetovanju Stalne konference mest Jugoslavije junija 1970. leta.

Po vsem sodeč je mogoče doseči trajnejšo in sistemsko rešitev za to, kako financirati izvajanje nalog občin v sistemu vseljidske obrambe, edinole tako, da se natančneje prouči materialni položaj občin v sistemu financiranja družbenopolitičnih skupnosti v celoti. Obsežne naloge občin v sistemu vseljidske obrambe so le argument več, ki govori v prid temu, da je treba dosedanja razmerja v delitvi med družbenopolitičnimi skupnostmi. Družbena skupnost ne more in ne sme dovoliti, da bi bile priprave in graditev sistema vseljidske obrambe v občinah odvisne izključno od njihove gospodarske moči. Ni mogoče dopustiti, da imajo nerazvite občine »nerazvito« obrambo. Še več, če je zemljepisni in vojaško-politični položaj posameznih, čeprav manj razvitih občin tak, da ležijo na pomembnih smereh in točkah, bo družbena skupnost (predvsem republike) storila vse, da bi bile priprave in organiziranje elementov vseljidske obrambe v takšnih občinah čimbolj temeljite. To med drugim zahtevajo tudi interesi graditve globalnega sistema vseljidske obrambe v naši državi.

2. Problemi financiranja narodne obrambe v občinah se v marsičem nanašajo tudi na delovne organizacije glede na vlogo, ki jo imajo po zakonu o narodni obrambi. Glede na dejavnost imajo nekatere delovne organizacije, ki so sicer materialno na boljšem (banke, zunanjetrgovinske organizacije, zavarovalnice itd.) razmeroma malo dolžnosti v sistemu vseljidske obrambe ali pa jih sploh nimajo. Pogosto so njihove dolžnosti edinole delno prilagajanje vojnim razmeram in potrebam, to pa jih finančno ne obremenjuje. Nasprotno pa so delovne organizacije, ki so na robu rentabilnosti in v katerih delavci pogosto dobivajo minimalni osebni dohodek, praviloma dolžne ustanovljati enote teritorialne obrambe in civilne zaščite, kupovati opremo in orožje, itd. Tako načelo, da vsak financira svoje priprave v skladu s potrebami in možnostmi, dejansko postavlja posamezne delovne organizacije v neenak položaj. Lahko rečemo, da ustanavljanje posebnih občinskih skladov za narodno obrambo, ki so sicer izraz medsebojne solidarnosti v občini, pomeni le delno omilitve položaja, v katerem so mnoge delovne organizacije.

3. Že samo dejstvo, da je danes *blizu milijon naših občanov začasno na delu v tujini*, je zelo pereč problem tudi s stališča priprav in organiziranja vseljidske obrambe v občinah.⁶ To zlasti velja za tiste občine (v nekem smislu pa tudi za širša območja), iz katerih je izseljevanje prebivalstva relativno največje. Ta problem je še toliko bolj pereč, če upoštevamo, da gre večidel za aktivno in sposobno prebivalstvo. Večinoma so to občani, na katere predvsem računajo glede dopolnjevanja enot operativne armade, enot in služb teritorialne obrambe ter civilne zaščite itd. Zato je očitno, da so občine, iz katerih so občani množično odhajali (in še zdaj odhajajo) na delo v tujino, v neugodnem položaju ter da so njihove realne možnosti za uspešno pripravo in organiziranje vseljidske obrambe na svojem območju močno zožene.

Odhajanje naših delavcev na delo v tujino je problem, ki mora tudi s stališča priprav in organiziranja vseljidske obrambe zanimati ustrezne organe ne le v občinah, temveč tudi v širših družbenopolitičnih skupnostih, prav tako pa tudi družbenopolitične organizacije. V programih ustreznih odborov zvezne skupščine, predsedstva sveta zveze sindikatov

⁶ M. Stojanović, »Nadaljnje zaposlovanje v tujini kritično za naše gospodarstvo«, »Politika«, 2. 10. 1970, str. 7 itd.

Jugoslavije in drugih dejavnikov je letos upravičeno čedalje bolj navzoč tudi problem velikega števila naših občanov, ki so na delu v tujini. Številne razprave o tem le potrjujejo, kako pereč je ta problem tudi s stališča priprav in organiziranja vseljudske obrambe v občinah.

Jasno je, da tega problema ni mogoče reševati z administrativnimi ukrepi, kot bi bila omejitve ali celo prepoved odhajanja naših delavcev na delo v tujino. Gotovo pa je, da ga je mogoče in da ga je treba omiliti s tem, da bomo dosegli ugodnejše splošne gospodarske in druge pogoje za zaposlovanje doma in s tem, da bomo odpirali nova delovna mesta in pospešili gospodarsko rast.

4. S stališča priprav in organiziranja vseljudske obrambe v občinah so pomembni tudi *problemi, ki se nanašajo na nezaposlenost, tako imenovani tehnološki presežek delovne sile v mnogih delovnih organizacijah*, in posebno na *vzroke in posledice konfliktnih situacij v njih*, ki se včasih ponekod kažejo v drastičnih oblikah. Družbeni in politični dejavniki v občinah in zunaj njih imajo objektivne možnosti, da pravočasno in vsestransko ugotovijo prave vzroke, zaradi katerih nastajajo takšne nezaželene razmere, ki ovirajo razvoj samoupravnih odnosov, kajti to je nujna predpostavka tudi za graditev obrambnega sistema v občinah na podlagi koncepcije vseljudske obrambe.

5. Zamotanost in obsežnost nalog občin na področju narodne obrambe zahtevata prav tako *razvito in vsestransko organizirano sodelovanje v več smereh: najprej med številnimi družbenimi in političnimi dejavniki v samih občinah; nato med občinami v okviru določenih območij; in končno med občinami in širšimi družbenopolitičnimi skupnostmi*, predvsem republikami. Gre pravzaprav za sodelovanje na tem področju, tako vodoravno kot navpično. Pri tem bodo posebno pomembni v prvih dveh oblikah sodelovanja — v samih občinah in med občinami — samoiniciativnost, medsebojno dogovarjanje, izmenjava mnenj in izkušenj, usklajevanje in izvajanje skupnih akcij ter povezovanje občin na področju narodne obrambe.

Spričo zamotanosti nalog na tem področju morajo organi v občinah (skupščine, sveti, upravni organi, in drugi) čimbolj popolno usklajevati vse svoje dejavnosti z načrti in akcijami ožjih samoupravnih združenj na ozemeljski in funkcionalni podlagi, ker bodo le tako mogle zagotoviti dosledno in učinkovito opravljanje obsežnih in odgovornih nalog.

To velja še toliko bolj za sodelovanje med občinami na področju narodne obrambe v regionalnih okvirih pri enostopenjski organizaciji komunalnega sistema. Mnogih zamotanih nalog preprosto ni mogoče uspešno opraviti v okviru posameznih občin, temveč le ob medsebojnem združevanju razpoložljivih sil in sredstev več občin na določenem območju. Pričakovati je, da bodo glede tega pozitivno učinkovale ustanovitve medobčinskih svetov kot oblike prostovoljnega in enakopravnega sodelovanja med občinami na določenem območju.

III

Delo pri pripravljanju in organiziranju vseljudske obrambe v občinah je zamotano, obsežno in zelo odgovorno. Zato ga je bilo treba nenehno usmerjati in usklajevati. Glede tega je mogoče govoriti o različni vlogi posameznih občinskih organov kakor tudi o temeljnih značilnostih njihove dejavnosti v minulih letih.

1. Čeprav pri opravljanju te funkcije sodelujejo mnogi organi in samoupravne strukture občin (občinska vodstva Zveze komunistov, Socialistične zveze, Zveze mladine itd.), pa je vendar treba posebej omeniti vlogo, ki jo imajo glede tega predvsem občinske skupščine. Po ustavi so *občinske skupščine* temeljni nosilci pravic in dolžnosti občin tudi v sistemu vseljudske obrambe. Zato so najpomembnejše naloge na tem področju (določanje splošnih načel, ciljev in politike na področju vseljudske obrambe) s statutom in drugače prepuščali izključno v njihovo pristojnost. Žal v praksi ni bilo vedno tako.

Gledano v celoti, kažejo izkušnje iz dela občinskih skupščin v prejšnjih letih, da se niso dovolj ukvarjale z vprašanji vseljudske obrambe, tako kot bi ustrezalo njihovemu ustavnemu položaju in vlogi. Občinske skupščine so bile le izjemoma seznanjene z vprašanji s področja vseljudske obrambe, in to večidel iz običajnih poročil svetov in organov občinske uprave. Ta poročila so bila praviloma tako posplošena in formalizirana, da odborniki (pa tudi skupščina v celoti) niso mogli iz njih zvedeti za prave in dejanske probleme na tem področju. Navsezadnje ni bilo vedno niti znano, kaj vse je mogoče in je treba pojasnjevati v teh poročilih, lahko pa rečemo, da to ni dovolj jasno niti danes. S številnimi redakcijami besedil teh poročil pogosto izločijo vse, o čemer sodijo, da je »tajno«; v dokončni verziji postajajo takšna poročila potem čista formalnost.

Zlasti v prejšnjih letih so zadeve vseljudske obrambe prepuščali skoraj v celoti organom uprave. Spričo njihove zaprtosti se je s tem ukvarjal razmeroma ozek krog organov in posameznikov, ki so bili izključno zadolženi za te zadeve. Starešine teh organov so bili dejansko pristojni za vse, pa tudi edini odgovorni na tem področju.

Tako je bilo do pred nekaj leti. Zdaj se je bistveno spremenil odnos občinskih skupščin do uresničevanja vloge občine v sistemu vseljudske obrambe. Priče smo učinkovitemu in doslednemu reševanju vseh nalog na tem področju. Zgovorno pričajo o takšni pripravljenosti in razpoloženi tudi vaje v posameznih občinah, na katerih so preizkušali pripravljenost občinskih skupščin in drugih organov ter samoupravnih struktur v občini pri izvajanju nalog s področja narodne obrambe.⁷ K temu lahko dodamo še dejavnost občinskih skupščin pri sprejemanju pomembnih sklepov s področja narodne obrambe — o ustanavljanju, oboroževanju in opremljanju enot teritorialne obrambe; o organiziranju in nalogah enot in služb civilne zaščite; o ustanavljanju skladov za narodno obrambo; o ustanavljanju in nalogah občinskih štabov za narodno obrambo; o organiziranju vaj za obrambo in zaščito; o organizaciji in izvedbi evakuacije in sprejema prebivalstva na ozemlju občine v primeru vojne itd. Skratka, govorimo lahko o zelo obsežni normativni dejavnosti občinskih skupščin na področju vseljudske obrambe v minulih letih.⁸

2. Podobno, kot velja za delo občinskih skupščin na področju vseljudske obrambe v prejšnjih letih, velja tudi za njihove *svete*. Sveti za

⁷ O nekaterih izkušnjah s takšnih vaj govori članek *Nekatere izkušnje z vaj v Leskovcu* (časopis »Civilna odbrana«, št. 5/68, ki so ga napisali A. Petković, polkovnik M. Despotović in podpolkovnik M. Šaulić, ter članek *Poskusna mobilizacija v Zenici* (časopis »Civilna odbrana«, št. 2/67), ki ga je napisal M. Milović.

⁸ Glej o tem občinska službena glasila.

narodno obrambo so se pogosto poistovetili z občinskimi skupščinami. Vprašanja vseljudske obrambe, s katerimi bi se morale ukvarjati same občinske skupščine, so dejansko prevzemali v svojo pristojnost njihovi sveti. Po drugi strani pa so pogosto reševali vprašanja iz pristojnosti teh svetov predsedniki občinskih skupščin skupaj s starešino upravnega organa, ki je bil pristojen za to področje. Sicer pa sta predsednik občinske skupščine in starešina tega upravnega organa po položaju člana sveta — prvi kot predsednik, drugi pa kot sekretar sveta.

Nove razmere omogočajo, pa tudi zahtevajo, da se natančneje določijo odgovornost in pooblastila občinskih skupščin in svetov, s tem pa prav gotovo tudi to, da se še zboljša učinkovitost dela obeh organov na področju vseljudske obrambe.

3. Dandanašnji je tudi precej bolj vidna vloga občinskih upravnih organov na področju narodne obrambe. Učinkovito delo teh organov je nujen pogoj za uspešno in dosledno uresničevanje vloge občin pri pripravljanju in organiziranju vseljudske obrambe na njihovem območju. Ljudje, zaposleni v teh organih, delajo zdaj v kvalitativno novih razmerah. Do nedavnega so se večidel ukvarjali s pisarniškim delom in administracijo (vodenje evidence rekrutov, vojaških obveznikov in rezervnega starešinskega kadra, mehaničnih prevoznih sredstev itd.). Zdaj pa se od delavcev v teh organih zahteva ne le premeščanje kartonov iz predala v predal, temveč morajo pogosto nastopiti tudi kot predavatelji, instruktorji, inspektorji, skratka kot strokovnjaki za številne zadeve s področja narodne obrambe. Zadeve, pri katerih zdaj občinski upravni organi nastopajo kot usklajevalci in usmerjevalci, postajajo čedalje bolj pomembne za graditev učinkovitega sistema vseljudske obrambe v občinah. Med te dejavnosti sodi na primer tudi urjenje prebivalstva za obrambo dežele. V minulih letih so bile najpogostejše oblike pripravljanja prebivalstva za obrambo dežele predavanja (s predvajanjem ustreznih filmov) v delovnih in drugih samoupravnih organizacijah in naseljih, dalje, tečaji in seminarji itd.

Po splošni oceni kadrovska sestava v občinskih upravnih organih za narodno obrambo ni zadovoljiva. Zaprtost teh organov in mistifikacija njihovega dela še dandanes sta pglavitna vzroka za takšne razmere. Glede na to zahtevajo kvalitativno nove naloge občinskih upravnih organov, pristojnih za zadeve narodne obrambe, da se precej zboljša kvalifikacijska struktura ljudi, ki delajo v njih, potrebni so predvsem mlajši in višje izobraženi delavci.

4. V vseh občinah so že ustanovljeni štabi za narodno obrambo kot operativno-strokovni (in vodilni) organi za vodenje teritorialne obrambe in civilne zaščite v miru in vojni. Danes v miru, in jutri v morebitni vojni, se bodo ti štabi razlikoval po strukturi in številu ljudi, ki delajo v njih. To bo odvisno od splošnega in posebnega vojaško-političnega položaja posameznih občin, od moči in sestave enot teritorialne obrambe, ki jih ustanavljajo, od materialnih in finančnih možnosti itd. Tri skupine temeljnih nalog — organizacija in mobilizacija, materialno opremljanje enot teritorialne obrambe in urjenje — so iste za vse občinske štabe za narodno obrambo v miru.

Občinski štabi za narodno obrambo so povečini sestavljeni tako, da imajo dva dela — operativno-strokovnega in vojaško-političnega.

Glede ustanavljanja občinskih štabov za narodno obrambo so nekatere razprave opozorile na določene probleme in dileme ter predlagale možne rešitve.

Ena izmed dilem se nanaša na vprašanje — ali je bolj v duhu sedanjega zakona ustanoviti dva organa (občinski štab za narodno obrambo in upravni organ, pristojen za zadeve narodne obrambe) ali pa ustanoviti v občini enoten upravni organ za opravljanje zadev s področja narodne obrambe.⁹ Po nekaterih mnenjih sta obe rešitvi možni in ne bi bili v nasprotju z duhom zakona. Drugi se zavzemajo za ustanavljanje enotnega organa za narodno obrambo v občini. Po njihovem bi se z ustanavljanjem enotnih organov za narodno obrambo v občinah izognili podvojitvi določenih del, samo delo pa bi bilo bolj organizirano in racionalnejše. Če bi se pokazala potreba, pa bi bilo razmeroma lahko izločiti občinski štab za narodno obrambo v posebno organizacijsko-formacijsko strukturo.

Toda v praksi se je večina občin odločila, da ustanovijo oba navedena organa, kolikor pa je znano, so le v eni republiki sklenili ustanoviti enoten občinski upravni organ, pristojen za narodno obrambo.

Lahko bi govorili tudi o občinskih štabih za narodno obrambo »v sencii«, kot o pojavu, ki ga velja proučiti. Nekateri občine in mesta so namreč ustanovile štabe za narodno obrambo in imenovali ljudi vanje, vendar pa bi se ta štab aktiviral le v vojni ali v primeru neposredne vojne nevarnosti. V takšnih štabih ni predvideno zaposlovanje ljudi, ki bi jim bilo to redno delo. Slišati je celo mnenje, da v miru takšen organ ni potreben in da bi moral vse zadeve na tem področju opravljati občinski upravni organ za narodno obrambo.

Pomembna so tudi vprašanja, ki se nanašajo na ustrezno ime tega organa, na način imenovanja komandantov občinskih štabov za narodno obrambo, kakor tudi na status strokovnih oseb, ki delajo v teh organih itd. Vendar teh vprašanj spričo omejenega prostora ne moremo načenjati.

5. Spričo tega, da obstaja več organov, ki se ukvarjajo s pripravi in organiziranjem vseljudske obrambe v občinah, nastaja tudi *problem razmejitev pristojnosti med njimi ne le po horizontali, temveč tudi po vertikali*. Zato sta v tem trenutku obe te razsežnosti odnosov enako pomembni.

Dosedanja praksa opozarja na čedalje pogostejše paralelizme, podvojitve zadev, nezadostno razmejitev pristojnosti med posameznimi organi itd. Vse to je posledica stanja, ko se več organov v občini ukvarja z vprašanji vseljudske obrambe. To so: skupščina, svet za narodno obrambo, upravni organ, občinski štab za narodno obrambo, ustrezne komisije in organi občinskih forumov ZK in SZDL itd.

Pozitivno je, da se je s temi vprašanji danes začela ukvarjati tako rekoč vsa naša družba in sleherni občan, vendar je prav zato nujno razmejiti pristojnosti in urediti njihove medsebojne odnose z občinskim

⁹ Generalpodpolkovnik M. Pantelić, *Štab za vseljudsko obrambo v občini* (»Politika«, 4. 7. 1969) in A. Petković, »Pravice in dolžnosti republik, pokrajin in občin na področju narodne obrambe« (»Opština«, št. 4/69). O tem je tekla beseda tudi v razpravi državnega sekretarja za narodno obrambo na dvodnevem posvetovanju Stalne konference mest Jugoslavije v Skopju junija 1970. *Naloge občine na področju narodne obrambe*, izd. Stalna konferenca mest Jugoslavije, Beograd, septembra 1970, str. 125.

statutom in drugimi splošnimi akti, ki jih sprejema občinska skupščina. Z drugimi besedami, nujna je visoka stopnja sinhronizacije omenjenih organov, ki se ukvarjajo z vprašanji vseljidske obrambe v občini.

6. Ustanavljanje *enot in služb teritorialne obrambe* na teritorialni in funkcionalni osnovi ter njihovo oboroževanje in opremljanje je bilo v minulem obdobju ena izmed najpomembnejših nalog vsake občine. To je tudi razumljivo glede na to, da so občine — poleg republik in pokrajin — glavni nosilci teritorialne obrambe.

Danes so enote teritorialne obrambe, mladinski odredi in enote za samoobrambo v delovnih organizacijah dejansko prekrile ozemlje vsake občine. Z drugimi besedami, opravka imamo z milijonsko teritorialno armado, ki ima nalogo, da kot del oboroženih sil SFRJ skupaj z operativno armado brani naš samoupravni socialistični družbeni sistem. Precejšnje število enot teritorialne obrambe je že oboroženih, v bližnji prihodnosti pa bo oborožena tudi vsa ta nova milijonska armada. Tako se bo brezprimerno okrepila obrambna sposobnost naše samoupravne družbe.

S teritorialno obrambo se bo v dobri meri uresničevala tudi koncepcija vseljidske obrambe. Pri tem ne gre za čisti model oboroženega ljudstva, ki v sedanjih razmerah realno tudi ni mogoč, temveč gre za dialektično enotnost samoupravnega in državnega (klasičnega) vojaško-obrambnega organiziranja, v katerem bo čedalje bolj vidna vloga občin in širših družbenopolitičnih skupnosti kot realnih družbenih skupnosti. Gre pravzaprav za svojevrstno prepletanje teh dveh kvalitiet, državne in družbene, tudi na področju vseljidske obrambe, ne pa za medsebojno izključevanje in protislovnost.

Delovne organizacije in krajevne skupnosti so samoupravna združenja na teritorialnem in funkcionalnem temelju, ožjem od občine. Kot sestavni del občin so postale, ali bolje rečeno čedalje bolj postajajo, poglobljene komponente obrambnega organiziranja v občinah, kjer se najbolj izražata samoorganiziranje in samoobramba v pravem pomenu besede. Podobno velja tudi za sleherni posamezno naselje in vas v občinah. To so oblike skupnega življenja občanov, v katerih je zares možno organiziranje vseljidskega odpora, s tem pa tudi podružbljanje obrambe. V teh mikroorganizmih naše samoupravne družbe se bosta v polni meri uveljavljala samostojnost in iniciativnost človeka-borca, specifičnost lokalnih razmer, revolucionarne tradicije narodov in narodnosti Jugoslavije. Skratka, brez sodelovanja delovnih organizacij in krajevnih skupnosti (tu so mišljene tudi vasi in vasice) ni mogoče govoriti o vojaško-obrambnem sistemu občin, zasnovanem na koncepciji vseljidske obrambe.

Z nastankom množične teritorialne armade so se pokazali tudi razni problemi in težave, ki jih je treba pravočasno proučiti in ustrezno reševati. Tu gre predvsem za naravo in splošno obravnavanje teh enot. Nekateri, sicer redki posamezniki, še vedno menijo, da so enote teritorialne obrambe v primerjavi z enotami operativne armade po organiziranosti, oborožitvi, opremljenosti in celotni obravnavi sploh drugorazrednega pomena.¹⁰ Ti opozarjajo tudi na problem kadrovske izpopolnitve enot teritorialne obrambe. Pri tem posebno poudarjajo vprašanje šolanja kadrov za enote teritorialne obrambe. Sodijo, da je pereče tudi

¹⁰ *Naloga občine na področju narodne obrambe*, Stalna konferenca mest Jugoslavije, Beograd 1970, str. 156 do 157, 172 do 173.

vprašanje narave in nakupa orožja in opreme, njihovega skladiščenja in vzdrževanja itd. Pri vsem tem je nadvse pomembno nepretrgano sodelovanje občinskih organov z enotami operativne armade.

* * *

Danes se v vseh občinah lotevajo obsežnih in raznovrstnih ukrepov, ki so navsezadnje poročstvo, da bodo z večjimi ali manjšimi težavami v praksi uresničene ideje, ki jih vsebuje koncepcija vseljudske obrambe. Veliko bolj kot prej so se zavzele predvsem same občinske skupščine in njihovi organi, pristojni za narodno obrambo, kakor tudi druge samoupravne strukture v občinah. Če se bodo te številne samoupravne institucije pravilno usmerile, k temu pa lahko precej pripomore Zveza komunistov, lahko postanejo občine objektivno eden izmed temeljnih dejavnikov in resnični okvir za podružbljanje obrambne funkcije naše samoupravne družbe v sedanjih razmerah.

O enotnosti

Po slovenskem pravopisu je enotnost, enoten, -a, etimološka izpeljanka iz enote, torej nekaj, kar označuje pripadnost enoti. Politični pojem enotnosti naj bi torej pomenil pripadnost skupnim ciljem, ki se je o njih sporazumela neka enota ljudi.

O enotnosti, ki je seveda abstraktni pojem in jo je mogoče razumeti ter živeti v skladu z njo samó, če ji damo konkretno vsebino, so na voljo različne definicije, različne oblike za različne potrebe. Skoraj ni odveč poudariti, da je klic k enotnosti lahko pozitiven ali negativen predvsem glede na to konkretno vsebino. Pravzaprav je enotnost kot politični pojem od vekomaj veljala kot mobilizacijski klic, ki je v danem trenutku odstranjeval ali vsaj pozabljal na posebnosti in združeval vse sile v korist nečesa, kar se je v večini ali močnejšim v enoti zdelo potrebno. Pripomba večini ali močnejšim je primerna, ker so v zgodovini že velikokrat klicali k enotnosti ljudi neke etnične, rasne, verske ali politične skupine v osvajalne, razdiralne, hegemonistične namene. »Enotnost« je bila prav zaradi svoje genialne širokosti, hkrati pa tudi zaradi logične začetne pozitivnosti (V slogi je moč!) zelo priljubljeno geslo v različnih obdobjih in političnih sistemih.

Enotnost so poznali na primer Arabci v osvajalnih vojnah (verska enotnost), križarji v boju proti nevernikom (enotnost krščanskega sveta), konkvistadorji (enotnost civiliziranega sveta). Enotnost je bila velika beseda evropskih nacionalnih gibanj in začetkov nacionalnih držav, enotnost je uporabil delavski razred (privrženost enoti, ki je najbolj presegla državne in narodne okvire), temeljito so izrabili enotnost moderni osvajaalci, pojem pozna in izrablja doktrina Brežnjeva in doktrina hladne vojne (enotnost svobodnega sveta ali zahodne hemisfere).

Vsa ta zmešnjava gibanj, mišljenj in prepričanj dokazuje, da enotnost igra v vsakem družbenozgodovinskem obdobju in ob najrazličnejših priložnostih pozitivno vlogo. S stališča teh gibanj in prepričanj seveda. Enotnost kot abstraktni pojem.

Ali pa je enotnost v resnici tudi objektivno (torej ne samo s stališča tistih, ki z njeno pomočjo delujejo) napredna, pa dokazuje konkretna vsebina, ki jo narodni, verski ali državni voditelji dajo temu univerzalnemu pojmu. Nič ni torej dokončnega in nič nespremenljivega. Kdo sodi?

O zgodovinskih minulih gibanjih so sodili potomci in lahko bi rekli, da nobena »enotnost« doslej še ni ostala nedotaknjena. Celo narodova

enotnost ne, ker se navsezadnje spomnimo, kako je enotnost izkoristila hitlerjevska Nemčija. Celo enotnost mednarodnega gibanja ne, saj je znano, kako so jo izrabili v negativne namene, škodljive torej v skrajni posledici delavskemu razredu v celoti.

Kdo torej sodi o tem, ali je bila konkretizacija pojma »enotnost« napredna ali nazadnjaška? Najbolj priljubljen način za presojo je večina, ker je pač matematično konkretna in logična (več kot polovica, več kot dve tretjini, to pa so številke). Nerodnost večine je v tem, da tisti, ki naj bi se opredeljevali za skupne cilje enote, nimajo enakih psihičnih možnosti (volja in znanje povedati svoje stališče), nimajo enakega znanja, da bi bilo merjenje matematično natančno. Navsezadnje je to celo fizično nemogoče, ker se referendumi vendarle pripravljajo tedaj, kadar narodovi ali državni voditelji želijo, oziroma kadar je večja možnost, da bo referendum potrdil njihova stališča. Večina je torej prav tako težko določljiv pojem v modernih državah kot v starih; v moderni državi je namreč treba upoštevati še vpliv sredstev javnega obveščanja, v katerih imajo največje možnosti tisti, ki vodijo državo. Zelo razumno je ugotoviti, da ima tisti, ki ima ključ do javnih občil — če le primerno in racionalno vodi politiko — hkrati tudi največ možnosti, da bo imel »večino« v konkretiziranju »enotnosti«. S tem, da je nekaj razglašeno za podlago enotnosti, pa seveda še ni rečeno, da to ustreza pravim narodovim interesom (interesom države, skupine), ker utegne biti rezultat podrejanja volji močnejšega, vplivnejšega, ne pa tudi primernejšega.

Vse to velja na splošno in bi v nekaterih pogledih lahko veljalo tudi za nas. Ne zato, ker ne bi imeli razmeroma natančno določenega pojma idejne in akcijske enotnosti v Zvezi komunistov, niti zato, ker ne bi vedeli, kaj je narodova enotnost, ampak zato, ker »birokratska in etatistična pojmovanja vloge Zveze komunistov še niso popolnoma izginila iz našega samoupravnega in političnega življenja. Močnejše se oglašajo v zaostrenih družbenih situacijah. Pojavljajo se še vedno v nekaterih oblikah prilaščanja družbene moči, osredotočanja le-te v rokah ožjih skupin ali posameznikov in v izrabljanju samoupravnega sistema.« (Iz resolucije o stališčih in nalogah Zveze komunistov Slovenije, sprejete na 6. kongreu ZKS). Čeprav je omenjeni odlomek iz resolucije možno uporabiti za različne razlage, pa vendar iz širšega teksta jasno izhaja, da so se njegovi avtorji posvetili problemu **zbiranja vseh narodovih sil**. Kajti zdi se, da je v tem ključni problem enotnosti: kako ustvariti večino, ki se bo čutila ustvarjalno zavezana izpolniti zastavljeni program. Zato so avtorji še zapisali: »Odprtost za vse progresivne pobude in kritiko bo Zvezi komunistov omogočila zbrati v samoupravni akciji vse družbeno angažirane ljudi, hkrati pa je tudi pogoj za njeno zdravo notranjo rast.«

Naj se še enkrat vrnem k minulim izkušnjam. Pogosto so posamezniki in manjšine v neki skupini trdili, da stališča o konkretizirani enotnosti ne ustrezajo vsem pripadnikom skupine, čeprav se le-ta formalno nekako opredeli za tako enotnost. Iz tega lahko sklepamo naprej: močnejši v skupini ali na kak drug način vplivnejši, lahko s svojo opredelitvijo enotnosti v nekem pomembnem trenutku dosežejo večino, vprašanje je le, kakšen družbeni učinek lahko pričakujemo od enotnosti skupine na tem političnem programu. Lahko se na koncu tiha večina (ki poprej ni hotela ali ni mogla povedati svojega mnenja) maščuje s tem, da konkretizacijo političnega programa bojkotira. To pomeni,

da je sicer neko stališče navidezno doseglo enotnost skupine ljudi, v praksi pa je izgubilo svojo vrednost, ker preprosto ni ustrezalo prvim interesom skupine in je bilo izsiljeno. Seveda je govor o mirnem času, ne o vojni, kjer je enotnost skupine podrejena nevarnosti fizičnega uničenja in zato veljajo druga pravila.

Najbrž ni bilo slučajno, da so ljudje začeli razmišljati o enotnosti kot o nečem, kar mora biti posledica širokega preverjenja v skupini, ki naj bi bila enotna glede uresničenja določenega cilja. Enotnost samo zato, da bi bilo lažje voditi državo, narod, skupino, je postala ovira za pravi napredek. Kolikor večkrat so enotnost tako ustvarjali in manjkrali, toliko večkrat je bila navsezadnje enota v resnici enotno ustvarjalna. Resolucija 6. kongresa ZKS ima natanko tako formulacijo, za katero mislim, da je zajela vse dileme in nianse enotnosti v partiji, ki je po eni izmed opredelitev platforma za zbiranje najnaprednejših idej v naši družbi. Naj obnovim besede resolucije: »Zato mora svoja stališča oblikovati javno, na temelju popolne obveščeniosti, široke in odkrite razprave, zavestnega odločanja vsakega posameznika, prek boja mnenj in v neposrednem stiku s članstvom in delovnimi ljudmi. Samo tako sprejeti sklepi pomenijo idejno in akcijsko enotnost komunistov.«

Te besede, pa tudi ustrezni deli statuta ZKS nedvoumno določajo pot, po kateri naj pridejo slovenski komunisti do idejne in akcijske enotnosti. Ta pot je hkrati nedvoumno zanikanje starega pojmovanja o demokratičnem centralizmu, kajti čemu bi avtorji poročila o delu CK ZK med 5. in 6. kongresom ZKS sicer zapisali naslednje: »Vodilno vlogo je partija v spremenjenih razmerah lahko opravila samo kot oblikovalka zavesti in volje neposrednih nosilcev družbenega razvoja, torej le kot vodilna idejnopolitična sila v samoupravni strukturi. Temu primerno je bilo treba modificirati tudi nekatera organizacijska načela. V načelu demokratičnega centralizma je bil vse večji poudarek na demokratičnem sprejemanju sklepov. Načelo idejno politične enotnosti je vse bolj izgubljalo značilnosti enotnosti, ki je bila sama po sebi razumljiva v boju proti razrednemu sovražniku in je bila podobna hierarhični podrejenosti vojske, vse močnejše je prihajala do izraza samostojnost mnogoterih faktorjev v družbenih odločitvah.«

Če je torej demokratični centralizem še vedno ostal med statutarnimi načeli, je njegova opredelitev taka, da daje premoč DEMOKRATIČNEMU sprejemanju sklepov pred CENTRALIZMOM. V statutu je namreč naslednja formulacija: »— da člani in organizacije Zveze komunistov dosegaajo enotnost zavesti in učinkovitost akcije po načelu demokratičnega centralizma. TA ENOTNOST (podčrtala avtorica) temelji na samostojni aktivnosti in samostojnem odločanju članstva, na možnostih za javno in odkrito obravnavanje vseh problemov ter na dosledno demokratičnem postopku sprejemanja vseh stališč in sklepov.«

Taki zgodovinski zaokreti v utrjenem pojmovanju demokratičnega centralizma in s tem tudi enotnosti niso nastali slučajno, niti zato, ker bi to zahtevala manjšina, ampak zato, ker se je pokazalo, da je družbeni napredek v resnici odvisen od stopnje prave, prepričane, ustvarjalne enotnosti. Zdi se, da to velja tembolj za majhne narode, ki se ne morejo privoščiti razkošja neenotnosti. Enotni smo v tem, da potrebujemo enotnost, zdi pa se, da nismo vedno enotni, kako naj enotnost dosežemo. Razmeroma lahko je obsoditi na splošno vse, ki ne mislijo po določenem kopitu, mnogo težje pa je popravljati posledice take obsodbe, mnogo

teže je buditi ustvarjalnost. Najmanj, kar je pričakovati o posledicah takega delovanja, je bojkot vsega tistega, kjer bi bila njihova ustvarjalna pomoč nujno potrebna. Lahko je prisiliti k priznanju besed, nemogoče pa je prisiliti k ustvarjanju, kjer ne gre za lahko izmerljivo fizično delo.

Prav zato, ker živimo sredi tolikih problemov, potrebujemo ustvarjalno enotnost, torej enotnost, ki bo sklep, posledica poprejšnjega preverjanja v najširših plasteh naroda. Utegnilo bi se zgoditi, da bo po opravljenem procesu preverjanja rezultat za koga neugoden; tudi tega so se avtorji reorganizacije Zveze komunistov dobro zavedali, saj je Stane Dolanc dejal na kongresu takole: »Zavedamo se, da bo takšno pojmovanje načel demokratičnega centralizma zahtevalo od članstva še večje in idejnopolitično usposabljanje, teoretično kulturo, strokovnost, strpnost, objektivnost in visoke moralne kvalitete. Če je praksa razsodnik o tem, kaj je pravilno in resnično, potem bo moral vsak takrat, ko bo spoznal, da je praksa njegovo stališče odklonila, imeti toliko sposobnosti in moralne moči, da bo to priznal, prevzel nase vso odgovornost in se aktivno priključil tistemu političnemu stališču, ki se je v določenem trenutku pokazalo edino mogoče.«

Torej za pravo enotnost gre, ne pa za samozadovoljnost, češ, kako zvesti ljudje so v naših vodilnih predstavniških in političnih telesih. Za smoter gre, ne za zunanji videz. Zato, ker ni mogoče tvegati splošne apatije in bojkota tihe večine ali vsaj prepričane manjšine, da bi lahko nekdo rekel: v času, ko se vsa Jugoslavija prepira, pa mi Slovenci res nimamo nobenih problemov, vsi smo enotni.

M. D. MURKO

Drugi o nas

Slovenski prostor je komunikacijsko že toliko odprt, da (lahko) velik del — blizu polovice, kot kažejo raziskave — Slovencev bere, posluša in gleda informacije o dogodkih v svetu in Jugoslaviji tudi v drugih javnih občilih. Taka odprtost, ki jo s pridom izkoriščajo zlasti občinstva v slovenskih obmejnih pokrajinah, je najbrž vplivala na v bistvu zelo smotno odločitev naših uredništev, da občasno svojim »porabnikom« postrežejo tudi z informacijami, ki jih tuja občila prinašajo o Jugoslaviji (Sloveniji). S tem dajejo možnost spoznavati odnos tujih občil do jugoslovanskih dogajanj in problemov tudi tistim prebivalcem, ki nimajo možnosti sprejemati tujih informacij neposredno, ker bodisi ne znajo tujih jezikov, ne »ujamejo« tuje radijske ali televizijske postaje ali pa kratko malo menijo, da jim tuje informacije o nas samih niso potrebne. Taka vsebinska usmerjenost, pa tudi že samo izkazovanje pozornosti vsebini tujih množičnih občil, nedvomno (lahko) prispeva k intenzivnejši interkulturni komunikaciji, seveda pod pogojem, da ne gre za enosmeren proces. Izpolnitev tega pogoja kajpak ni samo v naših rokah.

Toda še drugi pogoj je, ki bi, če ne bi bil izpolnjen, postavil pod vprašaj smotrnost »nove« vsebinske usmerjenosti naših občil. Gre namreč za izbor in za način prezentacije tujih mnenj in stališč našim občinstvom. Kadar pišemo o »restrikcijah« informacijskega toka, se skoraj vedno najdemo pred vprašanjem odgovornosti; zunaj institucionalnih okvirov je namreč zelo težko identificirati vratarje, ki »sortirajo« informacije, pa tako tudi vprašanje odgovornosti ostane brez odgovora. V našem primeru pa je za spremembo dokaj očitno, da moramo iskati vratarje znotraj komunikacijskih institucij.

In kaj je z izborom? V naša množična občila »prodrejo« v veliki meri le taki članki, objavljeni v zahodnih časnikih, ki izražajo simpatijo do jugoslovanskega gospodarskega in političnega razvoja. Najprej nas seveda zanima, ali na Vzhodu (evropskem in azijskem) nič ne pišejo o Jugoslaviji. Ali pa nič dobrega? V drugo smo prepričani, da na Zahodu ne pišejo vsi po vrsti tako »sentimentalno« o jugoslovanskem gospodarstvu, notranji in zunanji politiki.

Vprašljiva je torej smotrnost takega izbora, saj občinstvom lahko zamegljuje dejansko stanje. (Vrhu tega tudi precejšen del porabnikov slovenskih množičnih občil bere tuje časnike, gleda avstrijski in italijanski televizijski program, posluša radijske postaje od Glasu Amerike do evropskih radijskih postaj in moskovskega radia.) Objavljanje zgolj leporečnih sestavkov iz tujih logov o naši domovini bi ustvarjalo med občinstvi (lahko usodno) zmoto o rožnatem in popustljivem mnenju, ki da ga imajo kapitalistični časniki (oziroma kapitalizem sploh) do jugoslovanskega samoupravljanja, gospodarstva, politike, do Jugoslavije sploh. Včasih smo mnogo bolj odkrito pisali o tuji »nezadovoljnosti« z jugoslovansko potjo v socializem, čeprav je bila to seveda tudi propagandna poteza. A ti časi so menda velikemu delu bralcev, poslušalcev, in gledalcev še v spominu, zato jim tudi dandanašnjih nasprotnikov, njihovih stališč in argumentov ne bi bilo treba skrivati. Enostranska vsebinska usmerjenost naših občil občinstev ne bo prepričala, kako dobro nam je, češ da so to ugotovili tudi v Nemčiji ali v Veliki Britaniji, ampak prej nasprotno — da nas je strah tuje kritike, čeprav ni vedno poštena.

V takem izboru pa se skriva še druga nevarnost. Naša množična občila že nekaj časa opozarjajo na kritično stanje jugoslovanskega gospodarstva, na pomanjkljivosti v izobraževanju in gospodarjenju, na »neposlovno obnašanje« podjetij ipd. Objavljanje tujih prispevkov, ki nas prepričujejo, da imamo poceni stanovanja in živila, brezplačno šolanje, da povprečni Jugoslovan zasluži 1173 din na mesec, da smo lahko ponosni na razvoj v zadnjih petindvajsetih letih in podobno, lahko rodi kaj nezaželene posledice v (gospodarskih) razmerah, v kakršnih smo zdaj. Povzroči namreč lahko, da se še vedno ne bomo vsi in povsod z vso resnostjo lotili reševanja perečih problemov, ki nam jih ne manjka, ampak bomo raje še naprej živeli po starih navadah. V tem trenutku je gotovo umestnejša poštena kritika kot nepoštena hvala — in tega bi se morali zavedati prav vsi in tudi uredniki ter novinarji v naših komunikacijskih institucijah.

S. SPLIHAL

Tekma za vpliv nad Azijo

Vsa dogajanja, ki zajemajo obširno področje azijske celine, kažejo, kako ta celina postaja najbolj občutno prizorišče mednarodnih zapletov in močno žarišče spopadov med velikimi silami za vpliv nad tem področjem. Vsi dogodki, ki so se zvrstili v zadnjem času, pa nakazujejo možnosti za globoke spremembe v obstoječem razmerju sil v tem delu sveta. Zlasti dva dogodka sta sprožila plaz velikih premikov in odpirata vrata povsem novim odnosom v sami Aziji in okoli nje. Na eni strani gre za kitajsko odpiranje v svet in uveljavljanje Kitajske kot velike pomembne sile, ki si nezadržno jemlje svoj prostor pod soncem. Drugi dogodek, ki je vsekakor posledica prvega, pa je velika preusmeritev ameriške politike do Kitajske, ki se kaže v odločitvi Washingtona, da popolnoma zavrže dosedanjo politiko do Kitajske in s to pomembno azijsko silo vzpostavi stanje normalnih odnosov. To dejstvo je sprožilo globoke odmeve po vsem svetu in v vrtnec azijskih premikov se vključujejo tako ali drugače vse azijske dežele, ki skušajo svoje delovanje prilagoditi vsem možnim in pričakovanim spremembam, ki jih bosta nujno prinesla kitajski vstop v mednarodno življenje in pa ameriško-kitajsko zbližanje. Na tehtnici so zdaj ne le celotni odnosi v Aziji, pač pa tudi in predvsem razmerje obstoječih sil na tej celini. Ameriško-kitajski dialog utegne prinesiti bistvene novosti v razreševanju osrednjih spornih zadev, ki so značilne za stanje na tej celini v vsem povojnem času. V mislih imamo možnosti za razrešitev tajvanskega problema in pa vojne v Vietnamu.

Kitajski prodor v svet in ameriško-kitajsko približevanje sta spravila v povsem nov položaj vlog in mesto tretje velike sile, Sovjetske zveze, ter njen vpliv nad azijskim kontinentom. Sovjetska zveza gleda tako v novi kitajski politiki kot v novi ameriški politiki do Kitajske neposredno grozljivo za svoje koristi v Aziji. To je tudi napotilo sovjetsko vodstvo, naj prehiti razvoj, ki ga nakazuje taka smer premikov v Aziji, in naj si zato prizadeva zagotoviti ne le svojo navzočnost, pač pa tudi zadržati vpliv nad azijskimi dogajanja. Izraz takih teženj je med drugim pogodba o miru, prijateljstvu in sodelovanju, ki sta jo pred kratkim sklenili Sovjetska zveza in Indija.

Svet je nemalo osupnil, ko so ga 9. avgusta postavili pred dejstvo, da sta Indija in Sovjetska zveza podpisali tak sporazum. Predvsem zaradi tega, ker je Indija v vsem povojnem času, še posebej za časa vladavine Nehruja, izdelala temelje svoje zunanje politike, ki so bili izraz odločne neuvrščенosti v njenem poseganju v mednarodno življenje.

Vsekakor obe strani nista sklenili te pogodbe iz istih nagibov. Indijo naj bi napotile k temu koraku razmere, ki so nastale na njenih mejah po dogodkih v vzhodnem Pakistanu. Indija ni bila le prisiljena sprejeti na svoje ozemlje več kot sedem milijonov beguncev iz vzhodne Bengalije, temveč je bila prav tako iz lastnih koristi prisiljena stopiti na stran tistih sil, ki so bile voditeljice odpora v vzhodnem Pakistanu. Pakistanska kriza je vnovič močno zaostрила že tako in tako zrahljane odnose med Indijo in Pakistanom. Vendar je Indija ostala v svojih stališčih do pakistanske krize povsem ali skoraj povsem osamljena. Namesto da bi dosegla pod-

poro za svoja stališča, so se mnoge države vedle povsem zadržano, medtem ko sta dve najbolj pomembni sili, katerih vpliv nad Azijo je najbolj očiten, Kitajska in ZDA, postavili na stran Pakistana. ZDA so z vojaško podporo Jahiju Kanu pokazale, da se ne bi sprijaznile s spremembami v tem delu sveta, ki bi jih povzročila morebitna odcepitev vzhodnega Pakistana. Prav to je med drugim napotilo Sovjetsko zvezo, da je kot edina velika sila stopila na stran vzhodnopakistanske Awami lige. Bojazen pred napadom Pakistana in prav tako bojazen pred povečanim vplivom Kitajske pa naj bi Indijo prisilili v pogodbo s Sovjetsko zvezo.

Sovjetski zvezi prav gotovo ni šlo v prvi vrsti za to, da zavaruje Indijo pred nevarnostjo pakistanskega napada. Njen pglavitni namen je bil s pomočjo te pogodbe zagotoviti svoj vpliv v Aziji in tako že vnaprej presteči vse posledice, ki jih utegne imeti za stanje v Aziji ameriško-kitajsko zблиžanje; vendar pa kaže, da ima pogodba z Indijo še širše strateške razsežnosti. Dejstvo je namreč, da so tekla pogajanja za sklenitev pogodbe o prijateljstvu z Indijo polni dve leti. Se pravi, da je bil načrt zrel že takrat, ko ni bilo ne duha ne sluha o kakršnihkoli ameriško-kitajskih pogajanjih in ko tudi ni bilo nevarnosti pakistanskega napada na Indijo, nevarnosti, ki danes po vsem, kar se je zgodilo v Pakistanu, resnično grozi. To pa hkrati pomeni, da so morali pobudo za indijsko-sovjetski pakt o prijateljstvu narekovati še drugačni razlogi, da pa je sedanja situacija približala in omogočila uresničitev te pobude. »Gledanje sovjetskega bloka na indijsko-sovjetsko pogodbo je globalno«, ugotavlja »Indian Ekspres« v eni izmed avgustovskih števil. »Ta pogodba je prva stopnja nečesa večjega, nekaj takega, kar obsega širše strateško območje. Ta sporazum je treba razumeti kot prvi sad semena, ki so ga Rusi posejali za sporazum o kolektivni varnosti v Aziji«, sodi komentator omenjenega časopisa. Res je, da je sovjetski partijski voditelj Leonid Brežnjev že leta 1969 — tedaj so se tudi začela pogajanja z Indijo — na sestanku predstavnikov komunističnih partij v Moskvi izjavil, kako »tok razvoja postavlja vprašanje vzpostavitve sistema kolektivne varnosti v Aziji«. V tedanjih sovjetskih načrtih so predvideli, da naj bi bil prav Pakistan član takega sistema. Razvoj dogodkov pa je zdaj povzročil, da je Indija tista, ki je s pogodbo s Sovjetsko zvezo postala pglavitni zaveznik Sovjetske zveze v Aziji, oporišče sovjetske navzočnosti na tej celini in hkrati nasprotna utež ameriško-kitajskim odnosom in zlasti še nasprotna utež kitajskemu vplivu v Aziji. Dodati je treba še povečano zanimanje Sovjetske zveze za severni Vietnam, ko ga spreletava bojazen pred možnostmi kitajsko-ameriških kompromisov v Aziji.

Pogodba o miru, prijateljstvu in sodelovanju med Indijo in Sovjetsko zvezo prav gotovo vnaša pomembne spremembe v dosedanji položaj Indije v mednarodnem življenju. Nikakor ni moč trditi, da ta pogodba ne prinaša omejitve neuvrščeni politiki Indije. Indijski voditelji sicer zagotavljajo, da sporazum s Sovjetsko zvezo v ničemer ne krni neuvrščenosti indijske zunanje politike. Indira Gandhi je kmalu po podpisu pogodbe poudarjala, kako ta sporazum v ničemer ne spravlja v slabo luč indijske politike neuvrščenosti. Namen pogodbe naj bi bil zgolj odvrniti pakistanske voditelje od njihovih morebitnih slabih namer proti Indiji. Zagovorniki sporazuma se zlasti sklicujejo na četrti člen pogodbe, ki pravi, da »Sovjetska zveza spoštuje indijsko politiko neuvrščenosti« in da »vnovič potrjuje, kako ta politika pomeni važen dejavnik za vzdrževanje splošnega

miru in mednarodne javnosti ter za slabitev napetosti v svetu«. Todo dejstvo je, da uradna sovjetska politika ne priznava neuvrščenosti kot samostojnega mednarodnega dejavnika. Bistvo in poglavitna točka sovjetsko-indijskega sporazuma pa nikakor ni njegov četrti, pač pa deveti člen. Ta pa govori o vedenju podpisnic sporazuma ob morebitnem vojnem spopadu ene izmed njiju. Vzdržati se bosta morali vsakršne pomoči deželi, s katero bi prišla druga podpisnica v oboroženi spor. Sporazum sicer ne določa medsebojne vojaške podpore v primeru spopada s tretjo državo, pač pa ju obvezuje, da se morata posvetovati o sprejemu ustreznih ukrepov za ohranitev miru in varnosti obeh. Sporazum torej obvezuje Indijo na popolno, ne samo vojaško, pač pa tudi moralno-politično nevtralnost v primeru morebitnega spora Sovjetske zveze s katerokoli državo. Na drugi strani pa je v takih določilih slutiti tudi namen omejiti Indijo, da se ne bi na primer zapletla v kakšne vojne spopade s Pakistanom.

Indijsko-sovjetski pakt o prijateljstvu in sodelovanju je tako že tretji sporazum te vrste, ki ga je Sovjetska zveza do zdaj sklenila z državami zunaj svojega tabora. Prvi podoben pakt so podpisali leta 1948 s Finsko. Tudi ta sporazum zagotavlja Finski — podobno kot Indiji neuvrščenost — nevtralen položaj v odnosu do sporov med velikimi silami za vplivna območja. Znano pa je, da je prav tak sporazum Sovjetska zveza izrabila kot argument, s katerim je preprečila pristop Finske k združenju, kakršno je bilo nameravana gospodarska skupnost skandinavskih držav. Če nič drugega, bi potentakem indijsko-sovjetski sporazum utegnil biti izgovor za pritisk na Indijo pri njenem neuvrščenen delovanju.

Ti in mnogi drugi vzroki dajejo prav tistim, ki vidijo v sovjetsko-indijskem paktu o prijateljstvu velik pomen. Nedvomno drži, da si je Sovjetska zveza z njim utrdila svoj položaj in zagotovila vpliv nad azijskimi dogajanji. Kakšne posledice utegne imeti nova narava indijsko-sovjetskih odnosov na splošno stanje politike neuvrščenosti, bo pokazala mednarodna praksa. Vsekakor je dejstvo, da sta dve, svoj čas vidni in vodilni predstavnici neuvrščeni politike, Egipt in Indija, zdaj v svojstvenem pogodbenem odnosu z eno izmed velikih sil.

D. KOŠMRLJ

Zadnji odhod iz pozabe

Zgodovina je v Sovjetski zvezi v večji meri kot drugje podrejena tekočim dnevnim političnim potrebam. Prav zato je tako spremenljiva, muhasta in pogosto presenetljiva. Vsaka nova izdaja uradne zgodovine KPSZ, na primer, prinese ne le nove ocene, ampak celo spreminja dogodke — nekatere porine v ospredje, druge zamolči in podobno. Tako se dogaja tudi ljudem, ki so zaradi svojih položajev in delovanja bistveno soustvarjali dogodke in politiko. Bilo je obdobje, ko je bil Stalin vse, potem je prišel čas, ko ga učbeniki, enciklopedije in zgodovina sploh niso omenjali, kot da ga nikoli ni bilo. Bil je čas, ko je bil Nikita Sergejevič Hruščov vse, in potem čas, ko je izginil kot nekakšna utvara, kot privid, kot nekaj nesnovnega, neobstoječega, ne-

resničnega. Podobni misteriji so se dogajali in se še dogajajo tudi z drugimi vidnimi osebnostmi.

Ko je umrl človek, ki je bil celo desetletje praktično šef največje države na svetu, mu je bila tujina pravičnejša od domovine. Pri tem ne mislim na ocene njegovega delovanja, ampak samo na količino pozornosti, ki jo je svet posvetil njegovemu spominu. In to navsezadnje ni samo pieteta, tudi ne samo snov, ki povečuje naklade listov, ampak je tudi misel, ki se v ritmu tekoče vsakdanjosti vsaj za hip ustavi ob vrednotah ali nevrednotah tiste nedavne stvarnosti, ki je objektivno prisotna in neločljivo vtkana v tekočo vsakdanjost.

Sovjetska zveza pred Hruščovom je bila drugačna in danes je spet drugačna kot v »njegovem« desetletju, toda v tej drugačnosti je nemajhen delež tistega, čemur bi v nasprotju s stalinizmom lahko rekli »hruščovizem«. Lahko seveda trdimo, da je ta drugačnost objektivna in razvojna zgodovinska nuja, ne pa osebna zasluga. To je najbrž res, toda tudi zgodovinske nuje so vedno potrebovale ljudi, ki so se jih zavedeli. Gledano iz oddaljenosti stoletja ali dveh, je najbrž vseeno, ali je določena nuja dobila »svojega« človeka deset let prej ali pozneje, toda za našo generacijo je zelo pomembno, da je bil XX. kongres KPSZ prav leta 1956 in ne morda šele leta 1966. Merjeno z velikimi zgodovinskimi merili je to morda vseeno, merjeno z »banalnimi« človeškimi merili pa to lahko pomeni tisoče, stotisoče ali celo milijone še vedno živih ljudi ter neizmerljive količine takih vrednot, kot so mirnejše življenje, življenje brez strahu pred nočnimi racijami, opustela koncentracijska taborišča, večji kos kruha in boljše stanovanje.

Zgodovina Hruščovu morda ne bo postavljala spomenikov, ker bo odkrivala, da je bil pri ugotavljanju zgodovinske nuje omahljiv, nedosleden, protisloven, boječ, zaletav in še marsikaj. Toda pravično bi bilo, če bi mu jih postavljali ti, ki danes v Sovjetski zvezi (in marsikje drugod) sorazmerno mirno živijo in delajo, kajti nihče od njih ne more vedeti, ali bi sploh še živel, če ta »burkač«, »klovn«, »kmetavzar« (kot so mu neredko pravili prav v domovini) ne bi imel toliko poguma in spoznanja (ali morda sle po oblasti), da je na tistem slovitom kongresu stalizmu populil najostrejše kremplje.

Od tedaj je minilo že toliko časa in se zgodilo toliko stvari, da že jasno vidimo, kako nedosleden in protisloven je bil njegov boj proti stalinizmu. Zreduciral ga je na napake v sicer dobrem sistemu; boril se je proti stalizmu s stalinističnimi strukturami in sistemom in logična posledica je seveda bila, da je kult Stalina zamenjal s kultom sebe, kajti sam sistem je kulte potreboval in rojeval. Zgodovina mu bo zato bržkone izrekla ostro sodbo in z velikopoteznostjo, ki narašča sorazmerno s časovnim odmikom, pozabila, da kult Stalina in kult Hruščova ločuje velikanska stena takih »zgodovinsko obrobnih« podrobnosti, kot so človeška življenja, posameznikov vsakdan. Zavestno zanemarjam stvari, kot so največje hidrocentrale na svetu, prvi človekov polet v vesolje in podobno — za kar so v času »kulta Hruščovae« tako radi pripisovali zasluge osebno njemu — kajti prav to so stvari, ki so najbrž še najmanj odvisne od metod oblastnikov.

Hruščov ni spreminjal sistema, ampak ga je samo počlovečil in deloma moderniziral. V tem, da ga ni spreminjal, ni samo njegova »zgodovinska krivda«, ampak tudi osebna tragedija, saj je končno tudi sam postal njegova žrtev. Po eni strani s tem, da je objektivno moral ustvarjati kult sebe, če je hotel v njem uspevati, kar je pripeljalo do

tega, da je postopoma koncentriral v svojih rokah praktično vso oblast in vse odločitve — te pa so zaradi neznanja in zaletavosti postajale vse bolj škodljive in nevzdržne. Po drugi strani pa s tem, da je hotel ohraniti sistem in si delal utvare, da ga bo lahko zboljšal, če bo spremenil strukture, na katerih temelji. In ker je temeljna struktura tega sistema partija s svojim oblastniškim monopolom in sistemom totalne oblasti na vseh ravneh, je drezal vanjo, v njene pozicije in privilegije in jo končno domala v celoti obrnil proti sebi.

V začetku šestdesetih let, ko je bil ves mehanizem dejanske oblasti že močno znerviran, ker se ni mogel več zanesti na svoje pozicije, privilegije in kariero (rotacija v partiji in stalne reorganizacije), ko so bili kmetje nezadovoljni, ker jim je omejeval ohišnice in se spuščal v katastrofalne »koruzne« in podobne pustolovščine (čeprav še nikoli niso živeli tako dobro), ko so bili nezadovoljni delavci, ker je obljubljal gradove, dajal pa le skromna stanovanja (čeprav prej še teh niso imeli), ko je bila proti njemu že domala vsa inteligenca, ki mu je zamerila »burkaštvo«, diletantsko vtikanje v vse stvari, v času, ko je Vzhodna Evropa postajala vse bolj »nedisciplinirana«, ko so sovjetske rakete »bežale« s Kube, ko je Peking napadal in zmerjal — šele tedaj se zdi, da je tudi ta veliki improvizator začel doumevati globlje stvari.

Začel se je zavedati opozicije in njene rastoče nevarnosti. In s sebi lastno impulzivnostjo je usekal: razdelil je partijo na industrijski in kmetijski del. Skupaj z razdelitvijo države na svete narodnega gospodarstva je bil to strahovit udarec po vseh strukturah oblasti. Celo delna izpeljava te zamisli bi pomenila začetek konca klasičnega sovjetskega sistema. Toda Hruščov je svoje moči precenjeval. Udarec se je od strukture oblasti, v jedru nedotaknjene in nespremenjene, odbil kot bumerang in udaril po njem samem. Oktobra 1964 so ga ob skoraj splošnem olajšanju odstavili z vseh položajev.

To je bil konec »njegove ere« in od tedaj je »izginil«. Kar je ostalo, je samo razlika med Sovjetsko zvezo iz leta 1953 in Sovjetsko zvezo iz leta 1964. Ta razlika pa je kljub vsemu velikanska in velika je tudi osebna zasluga Hruščova za to.

J. STANIČ

Kako me je pogrelo »Ognjišče«

Ko sem pregledoval številke »Ognjišča«, sem se odločil za sicer malo starejšo številko, še iz leta 1969, v kateri pa sem našel dovolj značilen tekst, da ob njem postane leto izdaje nepomembno; vsebina pa je taka, da ni nikoli prepozno, da se nad njo razjeziš in napišeš o tem nekaj svojih misli...

Kadarkoli pa skušam ugotoviti vrednost in tendenco kake publikacije, zmeram najprej pogledam, koliko je v njej poguma, ki nas edini lahko drži pokonci na poti k resnici. Ta pogum se navadno kaže — ne v tem, koliko napadov v levo in desno, izide v publikaciji, temveč koliko in kolikokrat zna revija sama sebi skočiti v lase in se tako izpostaviti najhujši preizkušnji, ko se sama sebi posmehne in uperi na svoja pleča »bič razuma«, kot je Kant imenoval Descartesov metodični dvom. Takšno pre-

izkušnjo pa tvegajo samo tista glasila, katerih sodelavci in urejevalci se zavedajo, da ne hranijo vse resnice v svojem predalu in da je resnica sveta preveč zamotana in obširna zadeva, da bi se v vsej svoji strukturi in obsežnost naenkrat dala vedeti neki skupini ljudi, pa čeprav gre za pravoverne katoličane!

Vsi poznamo »Ognjišče«. Lepe platnice, pestra vsebina; popevka za vas, odgovori na pisma, ugledni ljudje o veri in bogu, religiozni strip, fotografije simpatičnih deklet... česa vsega ne vidite! Prava revija; za mlade... ki jim je vseč vznemirljiv okus Pepsi Cole... in sodobno ter prijetno-spodbudno branje »Ognjišča«. »Ognjišče« je enotno, vseskozi enakega mišljenja in vedenja; nikoli skregano s sabo, brez sence dvoma, spotikanja in obotavljanja... (»Moj bog, ti ljudje vse vedo!« bi dejal Cankar.) Jasne in venomer ponavljajoče se niso samo misli — tako je tudi z očitki, ki lete na pokvarjeni ateistični svet, ki je zastupil šole in grozi do konca razkrojiti celó družino. Oglejmo si поблиže nekaj teh očitkov — in seveda tudi vrednost, v katerih obrambo so namenjeni. Citiram: »Žalostno dejstvo je, da se marsikje poslužujejo šole kot sredstva za sistematično propagando proti veri. To je seveda v nasprotju z ustavo, ki vsakemu našemu državljanu zagotavlja svobodo veroizpovedi...« »Mislim, da je skoraj odveč govoriti o tem, da niti po ustavi niti kakorkoli drugače naša šola ni »nevtralna« vzgojna ustanova, ker takšnih kratko malo nikjer v svetu ni. Če jo kdo za takšno razglašča, je to samovoljno in neresnično. Ne samo družbene, tudi prirodne vede so danes tako zavezane ideologijam, da bi v morebitni »nevtralni šoli« lahko poučevali kvečjemu čisto matematiko, telovadbo in notni sistem. Drugih predmetov ne sme biti, ker za tega ali onega po svojem nauku pač ne bi bili nevtralni. Sicer pa je Cerkev skoraj dve tisočletji imela priložnost oblikovati nevtralno šolo. Naj bomo zdaj na vrsti še malo mi! Mi pa menimo, da mora šola po svojem konceptu služiti med drugim tudi nadaljevanju revolucije, ki pa se ne uči pri neki nevtralni ideji, ampak ima svoje duhovno orožje v marksizmu. Tako je pač, oče urednik, zelo mi je žal! Bolj zanimivo bi bilo analizirati vsebino verouka, pridig in podobnih manifestacij, kjer duhovniki izkoriščajo verska čustva za dajanje izjav, ki bi se jih moral vzgojen človek sramovati. Menda nisem edini, ki je kdaj slišal s prižnice, da je lahko pravi človek samo človek, ki ima vero — drugi smo menda živali; da lahko izvira morala samo iz vere — mi torej širimo nemoralno; neredko pa lahko slišiš tudi bolj grobe komplimente, ki jim še najprimitivnejši učitelji pri svoji protiverski propagandi ne bi bil kos. Nisem doma v teologiji (vprašanje je, ali je teologija kot logika sploh mogoča), vendar bi rad vprašal očeta urednika, kaj misli o propagandi proti veri. Če je vera nekaj apriornega, vsajenega v človeško dušo, potem ji je nasprotna propaganda samo preizkušnja trdnosti in kamen, ob katerem se ostri; če pa ji je nasprotna propaganda v škodo, potem je tudi sama rezultat neke propagande. Katera propaganda je po ustavi dovoljena, katera prepovedana, o tem pa naj pouči gospoda urednika kak srednje dober koprski šolarček. Druga cvetka našega »Ognjišča« je rubrika, ki si prizadeva najti čimveč slavnih ljudi, ki so bili menda naklonjeni veri, in to albumsko zbirko uporabljajo za sistematično propagando proti ateizmu! Ni kaj reči. Včasih smo se igrali kavboje in Indijance, kadar nas je gledala učiteljica — Nemce in partizane; očetje uredniki pa pravijo, da bodo zbrali več slavnih mož na svojo stran kot mi in da naj se kar pazimo... O, sancta simplicitas!!!

Sicer pa, kako že pravi prvi izmed osmih blagrov? V to otročjo igro so vključili samega Kennedyja in urednik piše dobesedno takole: »Tovarišica, ali je bil potem tudi Kennedy, ki je veroval, neumen? To spregovori seveda skozi otroška usta. Čisto tako kot pri Platonu. Platon skozi Sokrata, oče urednik skozi otroka. Po teži resnice pač, ali ne? Naš spoštovani urednik je najbrž že čisto pozabil, da je pametni Kennedy med potjo za Kristusom in med Mamonom izbral drugo, da mu je bilo ljubše vladanje nad ljudmi kot pa nad svojo naravo, kakor bi sicer pričakovali od verujočega človeka. Poleg tega pa je za šalo skoraj pognal svet v svetovno vojno — tamle, v Karibskem morju, gospod urednik, saj veste, kje je to? In če se ne motim, je že dobri Kennedy začel pošiljati v Vietnam vojaške inštruktorje, da bi tam vsejali seme prave krščanske ljubezni...!

Zelo nizka je tudi trditev, da je protiverska propaganda žaljiva za vernike — in da razceplja otrokovo zavest v dva dela, med katerima se težko znajde in odloča. Po tej logiki bi moral obstajati na svetu samo en nazor, kajti vsaka nasprotna trditev je lahko za nas žaljiva. Za privržence geocentričnega sistema je bil heliocentrizem globoka zmota in — žalitev. Za ateista je žalitev versko prepričanje itd. itd. Tu gre samo za vprašanje vzgojenosti in kulture; ali znamo privoliti v različnost mnenj ali pa ne. Užaljenost s tem nima nobenega opravka! Politično zelo nevarno pa je, če kdo miselna iskanja veže s čustveno razdraženostjo in potem v imenu »razžaljenih« čustev kliče na pomoč ustavo, policijo in podobne institucije.

Druga teza, o cepitvi otrokove duševnosti, popolnoma drži. Toda je mar idealna vzgoja, ki navaja otroka k enopomenskemu dojetju stvari? Učimo se za svet, ne za izpolnitev nekega učnega programa. Svet pa ni enoten, ni enopomenski; razumljiv nam postaja samo v določenih delih in kompleksih. Tedaj je analogno treba tudi človeka, ki živi na tem svetu, navajati na odprt in strpen način mišljenja. Vezanje svetovnega nazora na familiarna ali katerakoli druga čustva je nasilje nad duhom, ki se nam z obrestmi vred vrača tako, da postaja tudi ta otrok pozneje nasilen in nestrpen v duhovnem ali pa celo vsakdanjem življenju. Otroka ne smemo prevarati z enobarvno in samovoljno skonstruirano podobo sveta; čimprej mora spoznati, da na svetu ni pričujoče samo mišljenje njegovih staršev, učiteljev, znancev in prijateljev, ampak še tisoče drugih miselnih variant in možnosti, ki imajo enako pravico do razvoja, če ostajajo v okvirih medsebojnega prenašanja. Če bi otroka že od začetka vzgajali tako, bi različnost mišljenj ne imela nobenega opravka s spoštovanjem staršev in drugih vzgojiteljev; nasprotno, družinski odnosi so ogroženi tedaj, ko otrok, ki je do takrat živel v nekakšnem duhovnem inkubatorju, ob stiku z realnim svetom nenadoma butne ob popolnoma nove odnose in mnenja, ki jim ni kos, in podleže hudim notranjim konfliktom. Tak otrok je podoben divjadi, ki smo jo v mladosti odgojili doma; ko si opomore, pa jo spustimo v gozd — nenaučena živeti v naravnem okolju — in žival prej ali slej pogine, ker si ne zna poiskati hrane ali pa se ne zna ubraniti številnih sovražnikov.

Ob vsem tem, o čemer sem do zdaj razpravljal, me nekaj posebno vznemirja. Imel sem namreč priložnost brati že mnogo tehtnejše in resnejše misli v zagovor in razlago vere. Kaj torej sili uredništvo »Ognjišča«, da se v svoji besedi, ki je namenjena mladim, spusti na tako nizko raven, da se človek nehote spomni svoje otroškosti, ko je modroval tako, kakor modrujejo ti gospodje. Lahko sta vmes dva razloga: ali se

je Cerkev spustila na raven stranskega delovanja, kjer so dovoljene vse manire, samo da si pridobiš čimveč privržencev; ali pa gre za tisto prismuknjeno navado nekaterih staršev, ki s svojimi otroki govorijo v popačenem jeziku, ker mislijo, da jih bodo tako bolje razumeli. V resnici pa jim dajejo dvojno delo; najprej se morajo naučiti tega spakljivega jezika, ko malo odrastejo, pa še pravega, za odrasle. Mar uredniki »Ognjišča« tako podcenjujejo svoje mlade bralce, da jim ne privoščijo tega, kar je krščanska misel v svojem 2000-letnem razvoju dosegla — ampak jih krmijo z nekakšno otroško kramo, ki lahko zadovolji le tiste, ki v svojih bralnih sposobnostih ne sežejo preko »Zvitorepca« in »Antene«. Mladina hoče čistega vina in krepke hrane, brez osladnih tortic in narstkov, ki samo kvarijo želodec in okus — koristijo pa ne!

In na koncu bi se dalo reči še marsikatero krepko na račun naših prosvetarjev, ki v primitivnosti in poenostavitvah tekmujejo s cervkijo ter ji tako odstopajo kos za kosom otrokove zavesti. Veljalo bi se malo pokregati tudi o tem!

V. OŠLAK

Demokracična načela tov. Splihala

V zadnjem času smo priče živahnih in polemičnih razprav, ki se bolj ali manj vrte okoli »akcije 25 poslancev«.

Svoje mnenje o reakciji na dopolnilo, ki dopuščá poslancem, da predlagajo novo ime na kandidatni listi za člane predsedstva SFRJ iz SR Slovenije, je v »Teoriji in praksi«, št. 8—9, objavil tudi tov. S. Splihal. Naslov njegovega prispevka »Demokracična načela v praksi« obeta veliko, vsebina pa me je razočarala. Krepko razočarala. Še posebno zato, ker je dobila svoj prostor v reviji, kot je »Teorija in praksa«, reviji, ki se je v vrsti člankov zavzemala za odkrito, predvsem pa objektivno pisanje o vseh problemih naše in širše skupnosti.

V različnih časopisih in revijah, in zdaj, žal, tudi v »Teoriji in praksi«, smo priče lovu »ne na čarovnice«, temveč lovu na besede in stavke, iztrgane iz celote. Potem se te besede obračajo, krotovičijo, napihujejo, na njihovi osnovi pa bi nekateri želeli sezidati tempelj Resnice, svoje lastne resnice, ki naj tako postane last vseh, predvsem pa resnice, ki je po njihovem resnična.

Ne želim braniti nikogar in tudi se, tako kot tov. Splihal, ne spuščam v razpravo o tem, ali so imeli poslanci prav, ko so predlagali »inkriminirani amandma«, toda moti me način, kako je tov. Splihal v svojem članku utemeljil (utemeljeval) nedemokracičnost postopkov in izjav po sprejetju amandmaja. Predvsem je osnovna misel članka grajena na izjavah tov. Koširja, za katerega avtor ni pozabil brž povedati, da je član CK ZKS, član predsedstva RK SZDL in ne na koncu tudi republiški poslanec, in tako pri neobveščnem bralcu vzbudil vtis, da so ocene tov. Koširja tudi ocene forumov, katerih član je tov. Košir. Ponovno sem prebral časopise, ki so pisali o zapletu (razpletu) akcije 25 in moram na žalost tov. Splihala ugotoviti, da teh ocen pri omenjenih forumih nisem našel. Vsaj objavljene niso bile. Če pa ima tov. Košir svoje mnenje, naj ga ima, saj ga ima tudi tov. Splihal, mar

ne? To lahko celo utemeljim s tekstom tov. Dolanca, ki ga navaja tudi tov. Splihal v svojem prispevku: »Za člane Zveze komunistov, ki se tudi po vsestranski in demokratični izmenjavi mnenj še vedno ne strinjajo z večinskimi stališčem, velja, da lahko svoja mnenja in stališča obdržijo še naprej, jih zastopajo tudi med izvajanjem sklepa večine in celo lahko še naprej dokazujejo pravilnost svojega stališča in prepričujejo o tem tudi druge.«

Ne branim izjav tov. Koširja, toda sem proti temu, da nekdo, pa čeprav tov. Splihal, gradi svojo oceno na izjavi posameznika, ki je svoje mnenje tako vehementno povedal.

Seveda pa zajec ne tiči samo v tem grmu! Tovariš Splihal skuša izjave tov. Koširja prikazati kot prakso, kot primer »lepe teorije« (ki seveda ni sestavni del življenja) pa navaja misel tov. Vipotnika o samem amandmaju. Pri tem navaja samo tisti del misli, ki mu je služila zato, da je svojo »hišico zgradil do konca«, pri tem pa je vsebinsko plat zanemaril.

Za lažje razumevanje moram povedati, da sem tako kot mnogi drugi hodil v šolo in se tam med drugim naučil brati. Medtem ko tovariš Splihal pravi, da je tovariš Vipotnik na skupni seji vseh zborov skupščine SRS, ko je predlagal v imenu RK SZDL Slovenije za člane predsedstva poleg Sergeja Kraigherja še Marka Bulca in Mitjo Ribičiča, dejal, da je »sprejeto dopolnilo... nesporno znamenje demokracije naše družbe«, in se potem skozi ves članek sprašuje, kako je mogoče, da je bila potem reakcija tako huda oziroma kdo je tedaj tisti, ki mu amandma oziroma dodatni predlog ni (bil) všeč, pa sem jaz izkoristil svojo lastnost (namreč da znam brati) in pogledal v »Delo« 22. 7. 1971, kjer je objavljen govor Janeza Vipotnika v celoti, in tam prebral:

»Republiški zbor je sprejel dopolnilo k zakonu o volitvah članov predsedstva SFRJ. V zvezi s tem so bile razne razprave in nesporazumi. Nedvomno je, in to želim še enkrat poudariti, **temeljna organizirana politična nosilka kandidacijskega postopka socialistična zveza**. Poslanci pa imajo pravico do pobud že v kandidacijskem postopku socialistične zveze. Toda tudi upoštevajoč sprejeto dopolnilo, ki je nesporno znamenje demokracije naše družbe, moramo vedeti, da resnična demokratičnost ni v črki, temveč v **organiziranem demokratičnem postopku**.

Tako demokratičnost pa lahko zagotavlja le dejstvo, da se tudi predlogi poslancev, nastali na podlagi dopolnila, **obravnavajo in verificirajo po enako širokem in politično odgovornem postopku**, po kakršnem so obravnavani predlogi socialistične zveze in po kakršnem imajo občani in obstoječi družbenopolitični dejavniki možnost vpliva in izrekanja.«

Enako trditev sem ponovno prebral v »Delu« 6. 9. 1971 (Politična obsodba akcije, ne »preganjanje čarovnic«), kjer Vipotnik pravi: »Amandma je gotovo in nesporno prispevek k demokratizaciji, pod pogojem, da njegova raba doživi enako verifikacijo, kot predlogi, ki jih daje SZDL.«

Če bi tovariš Splihal pozorno prebral »Delo«, ne bi storil napake, kakršno pač je, toda kdor se odloči za etiketiranje, je največkrat slep za dejstva, pa čeprav bodejo v oči.

Menim, da bi ga uredništvo zaradi objektivnega informiranja bralcev na to moralo opozoriti, kajti, kot pravi tovariš Splihal v sklepu svojega članka, je tisti, ki drži vrečo, prav toliko kriv kot oni, ki krade.

B. ŠEST

Korčulanska poletna šola 1971

V mestu Korčuli je bila od 22. do 31. avgusta že osma mednarodna korčulanska poletna šola. Letošnja osrednja tema šole je bila Utopija in realnost. Čeprav natančnih podatkov ni, so organizatorji vendarle ocenili, da se je udeležilo okoli 350 ljudi iz Francije, Nemčije, Anglije, Italije, Švedske, Finske, Romunije, ZDA, Čila in Jugoslavije. Med aktivnimi udeleženci so bili letos prvič tudi Romuni, kar so organizatorji šole posebej pohvalili in izrazili željo, da bi bilo v prihodnje več udeležencev tudi iz drugih socialističnih dežel.

Delo šole je bilo razdeljeno na dva dela: v dopoldnevih so bili sestanki po sekcijah, v popoldnevih pa plenarna zasedanja. Sekcije so bile štiri: Spontanost, organizacija in anarhija, ki jo je vodil Danko Grlić iz Zagreba, Sodobni kapitalizem in revolucija, ki jo je vodil Predrag Vranicki iz Zagreba, Socializem in ekonomija pod vodstvom Mihaila Markovića iz Beograda in Socializem in kultura, ki ji je predsedoval Dušan Pirjevec iz Ljubljane.

V prvi sekciji je bilo več referatov na osnovno temo letošnje poletne šole. Tako je Heinz Brandt v referatu Spontanost, organizacija in anarhija govoril o specifičnih organizacijskih modelih v obdobju kibernetike, ko stari hierarhični

prikazi, recenzije

P

modeli družbene organizacije ne ustrezajo več. Za prihodnost je napovedal »na spontanosti organizirano obliko družbe«. Ivo Kuvačić je govoril o splošni temi spontanosti in organizacije, se zadržal pri romantičnem pojmu spontanosti, ki po njegovem mnenju ne more biti spodbuda za nekaj novega. Trdil je, da ni nujno, da sta spontanost in organizacija vedno dva nasprotujoča si pojma. — O spontanosti in organizaciji delavskega gibanja je govoril Bogdan Denić, medtem ko so se drugi referati nanašali na druge teme, kot na primer na angažma v literaturi (Predrag Matvejević), ideološki pozitivizem danes (Fuad Muhić) idr.

Sekcij Sodobni kapitalizem in revolucija ter Socializem in ekonomija se je udeležilo največ ljudi. Tu so poleg čisto teoretičnih razpravljanj o ekonomiji in sodobni družbi največ diskutirali o družbenem in političnem življenju v Jugoslaviji, o katerem so tujci postavljali vprašanja. Mnogo so govorili tudi o ekonomski učinkovitosti samoupravnega sistema.

V sekciji Socializem in kultura je bilo veliko najrazličnejših referatov in debat — od tega, da so poskušali definirati kulturo, do problema položaja umetnosti danes, razpravljanja, kaj je to kič, pa vse do razprave o Gandhijevi koncepciji

socializma. O tej temi je govoril Robert Kragalott iz ZDA, medtem ko je Robert Tucker iz Princetowna analiziral Marxovo razumevanje kulture, Enzo Pacci iz Milana pa je podal referat o kulturi kot razlogu, spontanosti in modaliteti praksisa.

Na plenarnih zasedanjih so prebrali mnogo referatov; Milan Kangrga je za uvod govoril o resničnosti in utopiji, za njim pa še o isti temi Mario Spinella, Arnold Künzli, Rasim Mumimović, Karl-Heinz Volkmann-Schluck in Paul Piccone z univerze v Buffalu, ki je prisotne navdušil s predavanjem Utopija in konkretno prevladovanje alienacije. Pozornost je prav tako zbudil referat Veljka Rusa Organizacija in spontanost. Anarhokomunizem — gibanje in pouk za bodočnost je bil referat Trive Indića, ki je v njem analiziral odnos med tako imenovanim svobodnjaškim in avtoritarnim socializmom, pri čemer je izvedel sklep, da je do svobode moč priti samo s sredstvi svobode. O pojmu in realnosti anarhije v sodobnem socialističnem svetu je govoril Günther Nanning.

Zanimiva so bila še predavanja Romuna Pavla Apostola o manipulaciji zavesti v socialističnih družbah in pa Sergeja Malleta o sodobnem kapitalizmu in revoluciji.

Tem, ki bi se konkretno nanašale na jugoslovanske razmere, je bilo malo. Sveta Stojanović je govoril o jugoslovanskem socializmu na razpotju, Branko Horvat o ekonomsko-sistemskih predpostavkah samoupravnega socializma, Ivan Maksimović pa o teleoloških in genetičnih temeljih in vzrokih ekonomskih problemov sodobnega socializma.

Zanimiv je bil nastop beogradske študentke sociologije Jelke Kljajić, ki je polemizirala z organizatorji šole, s tem pa tudi s skupino filozofov, ki se združujejo okoli Praxi-

sa. Očitala jim je, da sta njihovo obravnavanje in pogled na naše razmere preveč abstraktna in da nič ne povesta o tem, na kak način bi bilo treba organizirati naš delavski razred. S podobnega stališča je omenjene filozofe kritiziral tudi beograjski študent Milan Nikolić.

* * *

Tema letošnje korčulanske poletne šole Utopija in realnost je bila zelo široka, še bolj pa so jo razvlekli razni predavatelji o Gandhiju, kiču, o igri, o smrti in še o marsičem. Princip šole je namreč tak, da lahko nastopi vsak, ki ima kaj povedati. To je sicer pohvale vredno, vendar pa negativno vpliva na kvaliteto srečanja. Da bi bila zmeda še večja, je vsakdo lahko govoril v jeziku, ki ga pač zna. Tako so lahko Angleži, Nemci, Francozi, Švedi in drugi poslušali dolge govore v srbohrvaščini, Jugoslovani pa prav tako svoje kolege v francoščini, nemščini in angleščini. Ker tega, da se ne bo prevajalo, tujci niso vedeli, je bilo precej pritožb, predvsem od Nemcev, ki so bili najštevilnejši.

Organizatorji so povedali, da za simultano prevajanje nimajo denarja. Bilo pa bi zelo koristno, če bi ga v prihodnje dobili vsaj za predhodno prevajanje in tiskanje glavnih referatov. Tako bi se namreč udeleženci lahko vnaprej pripravili na razpravo, kar bi vsekakor prispevalo k višji ravni šole.

Poleg tega, da bi v prihodnje bilo nujno potrebno doseči tematsko koherentnost korčulanske poletne šole, se pojavlja še problem udeležencev. Opaziti je namreč, da vsako leto prihajajo isti ljudje. Pritegniti bi bilo treba nova imena, predvsem pa več mladih ljudi in jim omogočiti enakopraven nastop. — Poleg filozofov in sociologov bi veljalo pritegniti tudi ekonomiste,

politologe, psihologe in zgodovinarje.

Tema za prihodnjo korčulansko poletno šolo še ni določena, čeprav je bilo na zadnjem zasedanju slišati več predlogov. Morda bi bilo zanimivo spregovoriti o nasilju in svobodi v moderni družbi ali pa o vzrokih in družbenih temeljih sodobnih konservativnih gibanj ter naukov.

DANICA PURG

Zagovor politologije

Da so v socialističnih deželah, med njimi tudi na Češkoslovaškem, že pred nekaj leti začeli zelo razgibano razpravo o potrebi in vsebini politologije (politične znanosti), o tem smo svoj čas že poročali (glej. TiP, 4/1966, str. 650ss). Dasi lahko trdimo, da je v zadnjih letih razprava o tej temi nekoliko utihnila, bi bilo tvegano zanikati, da se na tem področju prav nič ne dogaja. Povečani poudarek na »partijnosti« znanosti pomeni predvsem njeno neposrednejše vključevanje v tekoče politične naloge, ne more pa to biti nekakšna absolutna ovira za empirične raziskave, ki utegnejo koristiti učinkovitemu uveljavljanju poljubne politične prakse.

Sicer pa delo slovaškega politologa Jana Škalouda *Uvod v polito-*

*logijo** ne sodi v ta najnovejši čas. Njegovo prvo različico je ustvaril že v januarju 1967, dokončno pa ga je pripravil za tisk šele leta 1968. Pisano je bilo torej v zelo razgibanem zgodovinskem obdobju, ki je delu tudi dalo svoj pečat. Odmev na čas pa v njem ni dobil tiste neposredno politično-polemične osti, ki je lahko trenutno udarna, ki pa že trenutek zatem zgubi svojo privlačnost in prepričljivost. Na zgodovinski trenutek odgovarja avtor predvsem posredno: s tem, da se zavzema za konstituiranje proučevanja politike, ki bi bilo vredno imena politične znanosti.

Škaloudov zagovor politologije pa je po vsebini in pomenu prarastel začetne pozive in poskuse, ki v krajši, člankarski obliki navajajo razloge v prid politični znanosti in skušajo vplivati prepričevalno na javno mnenje in vodilne politične skupine. *Uvod v politologijo* je sicer glede na svojo naravo nujno vsebinsko omejen, vendar pa ne zgreši poglobitnega namena tovrstnih del: da v jedrnatih obliki povzemajo bistveno tematiko neke znanstvene panoge ali discipline. Posebno odliko daje avtorjevemu delu osebna prizadetost, da bi se politična znanost uveljavila v prostoru, ki v akademski delitvi dela doslej ni poznal takšne znanstvene panoge, in v izkušnji, ki je spoznala usodnost podrejanja znanosti dnevniemu pragmatizmu. »Mnogo politikov ima za svojo dolžnost, da sodeluje z znanostjo, da se sklicuje na znanost, da vabi znanstvenike za sodelavce, svetovalce ali celo za člane svojih vladnih kabinetov... Imamo pa tudi grenke izkušnje iz svoje novejšje zgodovine kot iz dogajanja v drugih deželah, da povsod tam, kjer so nazori teoretikov prišli v nasprotje z nazori politikov, kjer

*Jan Škaloud: *Uvod do politologije*. Epocha, Bratislava 1969

so nehali podpirati in dokazovati izključno pravilnost, popolnost in pravičnost tiste politike, ki jih je k tej funkciji pozvala, da so povsod tam morali bodisi prostovoljno zapustiti svojo funkcijo, bodisi je njihov odhod spremljala kazen, obtoževanje, žalitev, nerazumevanje, kritika.« S temi besedami je, med drugim, avtor v uvodu k svojemu delu skušal opisati protislovnost razmerja med praktično politiko in angažiranim politologom.

Vendar pa te sodbe ne izreka z višine nekakšne absolutne resnice, ki naj bi jo bila politologija že dosegla in ki naj bi jo praktična politika kot pečenega goloba zgolj použila. Avtor se zaveda, da je svetovna politologija na mnogih področjih že dosegla nekatere upoštevanja vredne uspehe, vendar pa je v celotni oceni teh dosežkov dokaj zmeren: »Politična znanost še ne eksistira v pravem pomenu besede, ne obstoji kot znanost z vsemi njenimi nujnimi atributi.« (Str. 5.) Tudi s tem delom nima pretenzije, da bi takšno znanost ustvaril, marveč da bi prispeval »samo skromen poskus« k znanosti o politiki, ki bi bila »sestavni del velikega prizadevanja znanosti, da odvrne krizo, ki grozi človeški družbi zaradi napak v politiki« ... (Str. 7).

Svoj *Uvod v politologijo* razdeli pisec na deset poglavij, ki sama najboljše govore o vsebinski zgradbi dela. V prvih petih poglavjih razpravlja po vrsti o potrebi politologije, družbenih odnosih in politiki, političnih institucijah, političnih strankah in političnih sistemih; zadnjih pet pa posveča mednarodnim odnosom, moderni družbi in politiki, javnemu mnenju in politiki, načinom spreminjanja družbenih in političnih odnosov in končno vprašanju, ali lahko človek obvlada politične odnose. Delo končuje s sklepom in mu dodaja seznam najpomembnejše literature.

Čeprav bi bilo zanimivo, če bi si ogledali na kratko vsebino navedenih poglavij, se nam zdi še pomembnejše, da duha obravnavanega dela predstavimo tako, da opozorimo na njegov sociološko-politični prijem.

Avtor izhaja iz gledišča, ki je med marksistično inspiriranimi politologi na splošno sprejeto. Temelj tega izhodišča je, da politiko povezuje s socialno strukturo, predvsem s položajem temeljnih družbenih skupin v produkciji. Vendar pa odklanja poenostavljeno deterministično razlago, ki politiko izvaja kot mehanično posledico socialne makrostrukture, in priznava pomen raziskovanja, ki upošteva npr. tudi psihološko motivacijo v političnem življenju. V tej zvezi ni nepomembno opozorilo, da lastnosti socialne skupine kot celote še ne opredeljuje političnih stališč in ravnanja vsakega pripadnika neke skupine. Nasprotna razlaga je ne samo teoretično nesprejemljiva, marveč tudi praktično usodna, saj lahko povzroči zelo grobe napake v kadrovske politiki kake dežele.

Naravno je, da pri takem konkretno sociološkem izhodišču avtor ni mogel mimo vprašanja, v kakšnem odnosu so interesi in politika. Temu problemu posveča, kolikor mu omogoča uvodna narava njegovega dela, tisto pozornost, ki jo v resnici zasluži. V pravilnem pojmovanju dialektike interesov vidi eno pomembnih dopolnil makrostrukturnemu deduktivizmu. Proces, v katerem individualni interesi prehajajo v skupinske in v katerem nepolitični individualni in nepolitični skupinski interesi prehajajo v politične interese, šteje med bistvena področja sodobne politologije. Vendar si avtor tega procesa ne predstavlja, kot nekateri »analitični pluralisti«, v odtrganosti od drugih dejavnikov, zlasti temeljne socialne strukture. Pomen proučevanja dia-

lektike individualnih in skupinskih interesov poudarja tudi zato, ker za mnogimi drugimi ugotavlja, da so to dialektiko v politični praksi njegove dežele dolgo zanemarjali. Njemu pa se, nasprotno, zdi, da sodi odkrivanje »objektivno obstoječega in pravega razmerja med individualnimi interesi in tako imenovanimi obče družbenimi interesi in obče družbenimi cilji« med najpomembnejše predmete politološkega raziskovanja.

Da avtor tako metodološko izhodišče jemlje resno, je videti iz celotnega njegovega dela, saj skuša v več poglavjih upoštevati pri obravnavi posameznih tematskih krogov tudi vpliv interesne strukture. Posebno izrazito je to videti v njegovem poskusu, da bi opisal proces, v katerem se interesi fiksirajo v političnih institucijah. Zanima ga, kako nepolitični skupinski interes prehaja v političnega in kako prihaja do institucionalizacije političnih interesov. To se lahko zgodi na tri temeljne načine. Napolitični skupinski interesi oz. njihovi nosilci spoznajo, da lahko uresničijo svoj nepolitični interes le, če se vključijo v politični proces. Lahko pa se tudi zgodi, da vladajoča skupina spozna, da je realizacija prvotno nepolitičnega interesa neke skupine v prid ali škodo vladajoče skupine. In končno lahko nevladajoča politična skupina spozna, da bi lahko uresničitev sprva nepolitičnih interesov neke interesne skupine koristila njenim opozicijskim hotenjem. Poleg teh treh metod omenja avtor še nekatere druge. Upravičena je njegova pripomba, da je poznavanje mehanizma, prek katerega se nepolitični interesi spreminjajo v politične, pomembno tudi zaradi tega, da se prepreči zloraba nepolitičnih skupin v politične namene, ki ne ustrezajo njihovi naravi in funkciji.

Obravnavani Uvod v politologijo upošteva problematiko interesov tudi pri klasifikaciji političnih institucij, posebno zanimiva pa so njegova razglabljanja o razmerju med individualnimi in skupinskimi interesi ter političnimi strankami. Pred vsem se sprašuje, ali imajo člani neke politične stranke skupen politični interes v vseh vprašanih ali pa obstoji med njimi določena diferenciacija in kakšna je. Odgovarja, da je nemogoče, da bi v katerikoli večji stranki obstajala takšna soglasnost interesov. Zato se stranke omejujejo na to, da izražajo samo del, po možnosti najpomembnejših političnih interesov, medtem ko se politični interesi članstva, ki niso skupni, izražajo bodisi prek frakcij ali manjšin bodisi (če formalna organizacija frakcij ni dovoljena) v organizacijsko neoblikovanih skupinah, ki nastopajo v političnih krizah ali v notranjih krizah strank, zlasti ob večjih neuspehih. Vzeto v celoti, se da problem razmerja med individualnimi in skupinskimi interesi ter političnimi strankami, po piščevem mnenju, zaobseči v dveh razsežnostih. Prva izvira iz okolnosti, da različnost individualnih in skupinskih interesov znotraj stranke preprečuje absolutno enotnost vseh političnih interesov vsakega člana; druga pa je posledica tega, da neprestani razvoj politične situacije povzroča tudi neprestani razvoj političnih interesov članstva. Če se vodstvo stranke odtrga od vpliva članstva, se loči tudi od njegovih interesov. To pa povzroči bodisi propad stranke na volitvah ali, v primeru enostrankarstva, pasivizacijo članstva in njen notranji razkroj.

Tudi pri obravnavi političnih sistemov se zdi avtorju pomembno vplesti problematiko interesov. To nahaja ne samo v klasifikaciji političnih sistemov na demokratične (v katerih posamezne prvine sistema

lahko izražajo svojo individualnost in svoj interes) in »totalne« (v katerih en element sistema prevladuje nad drugimi, pa čeprav v interesu večine. Enega najpomembnejših problemov nadaljnega razvoja političnega sistema socializma vidi v tem, ali in kako mu bo uspelo ustvariti prostor, v katerem bi se lahko srečevali družbeni in skupinski interesi, ali bo torej uresničil svoja pravila demokratične igre, v katerih ne bosta odločilni nasilje in vojska, marveč politični in ekonomski dejavniki.

Naj na koncu še omenimo, da avtor tudi mednarodne odnose obravnava z močnimi poudarki na njihovem sociološkem ozadju in za institucijami vidi tudi interesne grupacije, ki prihajajo v medsebojne stike in konflikte. Konkretno zgodovinski prijem se tako razteza tudi na zadnja poglavja dela, v katerih opozarja na pomen družbenih sprememb v sodobni družbi za politiko, govori o uporabnosti kibernetike v politični znanosti in razmišlja o faktorjih oblikovanja javnega mnenja in njegovem pomenu za demokratično politiko, pa o naravi revolucije in drugih oblikah sodobnih političnih sprememb, delo pa konča s pomembnim problemom politične dezalienacije.

Škaloudov *Uvod v politologijo* je nastal v posebnih razmerah in naravno nosi tudi njihov pečat. V njem pogrešamo obravnavo nekaterih pomembnih problemov (npr. nekoliko več o vlogi razredov kot političnih subjektov, nekaj o političnih kulturah, elitah) ali pa bi morda to ali drugo tezo drugače postavili (npr. o vlogi malih držav v mednarodni politiki). S tem pa nikakor nočemo zmanjšati pomena in vrednosti dela, ki je ne samo relativno uravnovešen prikaz temeljne problematike politologije, marveč tudi v marsičem izviren prispevek k obravnavi politike s sta-

lišča interesne strukture družbe. V času, ko v marsikaterem delu sveta politologijo komaj priznavajo, je najboljši njen zagovor ne v pisanju o tem, kaj naj bi politologija bila, marveč v ustvarjanju politoloških del samih. To delo zato predvsem pomeni vabilo k novim dejanjem. V tem je njegova vrednost, ki sega prek ožjega prostora, v katerem je nastalo.

A. BIBIČ

Kronika

10-LETNICA FSPN — DELOVNA POSVETOVANJA

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, ki je v desetih letih obstoja prešla iz kvadrovske politične šole v fakulteto v okviru ljubljanske Univerze, je v dneh od 5. do 7. oktobra 1971 priredila več srečanj v okviru 10-letnice fakultete kot delovnih manifestacij.

Po otvoritvi razstave učbenikov, skript in drugih učnih pripomočkov, ki so jih napisali učitelji in sodelavci fakultete, doktorskih disertacij, magistrskih del učiteljev in sodelavcev, zbornikov, biltenov in drugih pisanih izdelkov učiteljev in sodelavcev fakultete, so se začela *interkatedrska posvetovanja*, ki so jih pripravile katedre za sociologijo in filozofijo, politologijo in novinarstvo z ustreznimi katedrami in učitelji na drugih visokošolskih zavodih. Namen posvetovanja posameznih kateder je bil pregledati dosežanje izkušnje na področju pedagoškega in znanstvenega delovanja v okviru posa-

meznih disciplin kot tudi možnosti za poslovanja diplomantov posameznih profilov.

V sredo, 6. oktobra je bilo interdisciplinarno in interkatedersko posvetovanje »O položaju in vlogi študija socioloških, in komunikacijskih ved v naši družbi« z naslednjo vsebinsko specifikacijo:

— izobraževalna funkcija (izobraževanje politoloških, socioloških in novinarskih kadrov na univerzitetni ravni kot imperativ sodobne družbe in kot uveljavljena oblika študija v jugoslovanskem prostoru; koncepcija podiplomskega študija kot sistem interfakultetnega izobraževanja; povezava politoloških, socioloških in komunikacijskih ved kot sodoben multidisciplinarni pristop k vzgoji družbenih kadrov; relevantnost in oblike posredovanja družbenoslovnih znanj v izobraževalnih programih drugih strokovnih profilov na višji srednješolski ravni);

— znanstveno-raziskovalna funkcija (sociološke, politološke in komunikacijske raziskave — soočenja teorije s stvarnostjo, uveljavljanje novih nazorov v analiziranju družbene in politične stvarnosti — problem interakcije med politiko in znanostjo; odmevnost socioloških, politoloških in komunikacijskih zapiskov v družbi in v njenih institucijah; sociološke, politološke in komunikacijske znanosti kot teoretični temelj za vrsto pragmatičnih predmetov, družbenih in organizacijsko delovnih akcij ter predikacij družbenega razvoja);

— mesto in funkcija sociologov, politologov in novinarjev v družbeni praksi (institucionalizacija pedagoškega procesa in oblikovanje osebnosti študenta kot analitičnega in inovatorskega duha), profili diplomantov in potrebe delovnih mest; problemi delovanja diplomantov v širšem družbenem okolju).

Posvetovanja in proslava 10-letnice ustanovitve fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo je bilo zaključeno v četrtek s slavnostno sejo fakultetnega sveta, pedagoško-znanstvenega sveta, zborna delovne skupnosti in sveta skupnosti študentov v zbornični dvorani na Univerzi v Ljubljani.

»SLOVENSKO JAVNO MNENJE 70«

Anketa »Slovensko javno mnenje 70« je tretja sistematična raziskava stališč in mnenj polnoletnih občanov Slovenije o

perečih in temeljnih družbenih vprašanjih. Raziskavo opravlja center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo univerze v Ljubljani.

V zasnovi te raziskave so sodelovali: prof. dr. Jože Goričar s pravne fakultete; prof. dr. Marjan Blejec (načrt vzorca) z ekonomske fakultete; dr. Mišo Jezernik, raziskovalec na inštitutu za sociologijo in filozofijo; Vlado Pohar, diplomirani politolog, RTV Ljubljana; Ivo Krč, diplomirani pravnik iz štaba za splošni ljudski odbor; Jan Makarovič, dipl. psih. z zavoda za zaposlovanje; Mojca Murko-Drčar, dipl. pravnik iz RTV Ljubljana; prof. dr. Mara Bečter z ekonomske fakultete; Zvone Dragan, dipl. ekonomist, CK ZKS, in pa prof. dr. Zdravko Mišnar, prof. dr. Vlado Benko, docent mag. Peter Klinar, viš. pred. Zdenko Roter, predavatelj Boštjan Markič, viš. pred. Tomo Martelanc, višji pred. Stane Kranjc, strok. sodelavec Drago Zajc, višji pred. Niko Toš, vsi s fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.

Nosilec raziskave: višji predavatelj Niko Toš, predstojnik centra.

Načrt vzorca, ki obsega 2100 po naključju izbranih anketirancev iz več kot 140 krajev Slovenije, je zasnoval redni profesor dr. Marijan Blejec z ekonomske fakultete ljubljanske univerze.

S predlogi in nasveti so pri snovanju raziskave sodelovali: republiška konferenca SZDL Slovenije, centralni komite ZK Slovenije, Inštitut za kriminologijo ljubljanske univerze, izvršni svet SR Slovenije, zavod za zaposlovanje, Ljubljana, štab za splošni ljudski odpor, republiški sekretariat za notranje zadeve SRS ter vrsta drugih ustanov in posameznikov.

Raziskavo financira sklad Borisa Kidriča skupaj s soustanovitelji centra.

Anketiranje, ki ga je opravilo 140 posebej izbranih in poučenih sodelavcev centra, je potekalo v času od 25. XII. 1970 do 18. I. 1971. Sumarni podatki so bili znani v marcu 1971. Analitično delo je v teku in bo v kratkem opravljeno interpretacije bodo objavljene v Biltenu SJM-70, tokrat vse skupaj v eni številki in ne kot v prejšnjih letih nekaj tematskih področij v posameznih številkah Biltenu.

Triletna metodološka in vsebinska izkušnja omogoča eno bistvenih prednosti

vsakoletnih raziskav slovenskega javnega mnenja — primerjavo podatkov med leti. Vprašanja, ki se ponavljajo, dajejo namreč stalnejši vpogled v mnenja in stališča občanov z vidika njihove obveščenosti, družbene dejavnosti ter vrednot in aspiracij, druga vprašanja, ki se dotikajo aktualnih dogajanj in so s tem opredeljena v določenem momentu s takojšnjo odgovornostjo, so sicer manjšega pomena z vidika celote ali ugotavljanja trendov, vendar odgovori nanje kljub temu kažejo nekatere značilnosti.

Raziskava zajema nekaj temeljnih skupin problemov, z več vprašanji o istem problemu. Oglejmo si te problemske sklope, obenem pa jim dodajmo nekaj številčnih podatkov (iz pregleda skupnih podatkov), kljub temu da daje to le površno podobo opazovanih pojavov in ne omogoča tehtnejših razlag.

1) *Obveščenost in stališča v zvezi z aktualnim družbenoekonomskim dogajanjem v Jugoslaviji.* Kot najpomembnejši dogodek na področju politike in gospodarstva v zadnjih mesecih (upoštevaj čas ankete!) navajajo anketiranci prizadevanja za stabilizacijo gospodarstva in spremembo ustave (z najvišjim odstotkom) in še številna druga. Posledice teh dogodkov bodo (so) povečini dobre, pravi 61,5 % vprašanih. Nestabilnost gospodarstva in zvišanje cen, zmanjšanje vrednosti dinarja sta med najbolj pogostimi občutki negotovosti, nesigurnosti v sedanjih družbenopolitičnih razmerah v Jugoslaviji, medtem ko kar 64,6 odstotka vprašanih ne vznemirja nič.

2) *Ocena lastnega materialnega položaja standarda.* Tu so anketiranci ocenjevali svoj materialni položaj pred letom dni, pred petimi leti in pričakovanja čez leto dni, čez pet let. Standard pred petimi leti je bil pri 64,1 % vprašanih slabši kot sedaj; 47,4 % pa pričakuje čez pet let boljši materialni položaj.

3) *Zrtve, ki jih moramo (ne smemo) sprejeti za stabilizacijo gospodarstva* Zrtve, odgovodi in napor, ki jih moramo sprejeti, so po mnenju anketiranih predvsem tle: »ljudje naj bi več delali«, »ukiniti bi morali nerentabilna podjetja« in »manj bi morali uvažati in več izvažati«, ne smemo pa sprejeti tehle žrtev: »manj ljudi bi dobilo novo zaposlitev«, »manj denarja za šolstvo, zdravstvo, kulturo«, »manj denarja za povečevanje osebnih dohodkov in življenskega standarda«.

Naslednji sklopi vprašanj se dotikajo 4) *Zveze komunistov* (ocena skladnosti politike in interesov ljudi); 5) *razvoja pojmovanja funkcij skupnosti in ustavne spremembe* (poleg aktualnih vprašanj o spremembi ustave in smotrnosti teh sprememb vsebuje ta problemska celota tudi trenutno vprašanje o tem, kdo predvsem bi moral poskrbeti za urejanje vprašanj na tehle področjih — gospodarstvo, šolstvo, zdravstvo, otroško varstvo, pokojnine, narodna obramba, zunanja politika — ali delovna organizacija, občina, republika oz. federacija).

Sledijo vprašanja v zvezi z 6) *družbenopolitično dejavnostjo občanov*, 7) *z interesi in vplivom občanov na posameznih področjih družbenega življenja* (kot družbeni problemi oz. zadeve, za katerih reševanje bi se bili anketiranci pripravljani tudi osebno zavzeti, prednjačijo otroško varstvo, socialnovarstveni problemi, pokojnine, ceste, komunalne zadeve), 8) *z dejavniki, ki bistveno vplivajo na družbeni razvoj* (ocena stanja in aspiracije), 9) *s pojmovanjem družbene vloge političnega voditelja*, 10) *s pojmovanjem zakonitosti* (anketiranci so se strinjali zlasti s temile stališči: »človek mora spoštovati zakone, ne glede na to, koliko ga ti ovirajo v njegovih osebnih težnjah«, »zakoni, ki se hitro spreminjajo, nimajo prave veljave«, »vsem zakonom se moramo strogo pokoravati, zato, ker so zakoni; odklanjali pa so stališča: »čisto v redu je prekršiti zakon, če te pri tem ne dobijo«, »lačen človek ima pravico krastie, »čisto v redu je, da iščeš luknje v zakonihe«).

Problemske celote obsegajo tudi vprašanja, ki se nanašajo na 11) *pokojnine in njihovo družbeno bistvo*; 12) *stališča v zvezi z družbeno in individualno potrošnjo*, 13) *varčevanje, posojila in vlaganje denarja na obveznice*, 14) *načrtovanost, načrti in sprejemanje novosti*; 15) *možnosti za izražanje in uveljavljanje osebnosti* (stvari, za katere anketiranci menijo, da se o njih ljudje ne upajo odkrito in javno govoriti, so predvsem kritika vodilnih, dohodek, delo, neodgovornost; druga politična vprašanja nasploh, položaj v podjetju oz. nepravilnosti v vodenju podjetij); 16) *občutek varnosti v neposrednem okolju in milica kot družbena služba*; 17) *povezanost ljudi z okoljem*; 18) *zdravstvena kultura*; 19) *ekonomska emigracija: vzroki, odgovornost za povratnike, aspiracije*; 20) *prob-*

lemi zamejskih Slovencev; 21) *seznanjenost z dogajanjem v drugih republikah — in interesi*; 22) *odnos do nerazvitih*; 23) *odnos do delavcev iz drugih republik*; 24) *probleme izobraževanja* (na eno izmed vprašanj v tem sklopu — zakaj toliko otrok ne konča osnovne šole? — odgovarjajo anketiranci s poudarjanjem tehle odgovornih kategorij: »niso dovolj sposobni, pridni«, »učni program v osnovni šoli je prenatrpan«, »starši jih ne spodbujajo k učenju«, »delati morajo doma na kmetije itd.); 25) *znanje tujih jezikov — in želja za v prihodnje*; 26) *oceno učinkovanja množičnosti medijev*; 27) *(ne)vernost in verske aktivnosti*; 28) *oceno odnosov cerkev-država in vlogo vernih v družbenopolitičnem življenju* (4,2 % vprašanih ne odobrava sporazumevanja med cerkvijo in državo, 25,7 % ne nasprotuje sporazumevanju, 63,5 % pa meni, da je sporazumevanje pravilno); 29) *cerkev in samoupravljanje*; 30) *oceno jugoslovanske zunanje politike*; 31) *obrambne vrednote in vojaški poklic* (*vzrok*, da se mladi Slovenci bolj malo zanimajo za vojaške poklice, je po mnenju vprašanih v tem, ker se »življenje v vojski preveč razlikuje od civilnega« (44,5 %); »ker v Sloveniji ni ustreznih vojaških šol« (36,5 %); »ker Slovenci nimamo vojaške tradicije« (32,0 %); »ker je slovenščina v vojski zapostavljena« (29,4 %) »ker so ljudje o vojski in vojaškem poklicu premalo seznanjeni« (24,9 %); 32) *občutek ogroženosti iz tujine in obrambni ukrepi* in nazadnje 33) *ocena koristnosti raziskave* (leta 1968 je 83,1 % vprašanih odgovorilo, da so takšne raziskave koristne in jih je treba podpirati, leta 1969 — 84,4 % in leta 1970 — 81,0 %).

Iz domačih revij

»GLEDIŠTA«, Beograd, št. 7—8/1971
Razgovor za okroglo mizo: Perspektive politične avantgarde — zveza komunistov danes in jutri; Dogodki: DANILO BASTA: Odhod Georga Lukácsa; ZARKO PAPIĆ: Na marginah študentskih gibanj; GORDANA KAČANSKI-UDOVČIĆ: O prevenciji in zdravljenju narkomanije; Jasnovidnost dr. Polačka; Raziskovanja: Dr.

VOJISLAV SIMOVIĆ: O naravi federalizma in federacije; Dr. LJUBOMIR TADIĆ: Ali je nacionalizem naša usoda; VOLDZIMIER BRUS: Pogled na vlogo splošne potrošnje v socializmu; JASMINKA GOJKOVIĆ: Utopija in progresivna družbena misel; MAHMUT MUJACIĆ: Mednacionalni odnosi v nekem mestu (primer Dervente); *Polemika: ABDULAH FAZLIBEGOVIĆ: Enostransko o notnem trgu; DANILO BASTA: Vračanje bumeranga; Pogledi, recenzije, prikazi: SERGEL FLERE: Kam gre jugoslovansko samoupravljanje; ADOLF BIBIĆ-PAVLE NOVOSAVELJ: Politična znanost (Vojislav Koštunica); BRANKO BOSNJAK: Grška filozofska kritika biblije (Nikolaj Timčenko); Priloga: Dr. MILADIN KORAČ-Dr. DRAGUTIN MARSENIĆ: Politika dohodka na področju namenske delitve.*

»SOCIALIZAM«, Beograd, št. 7—8/1971
Študije in članki: ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: »Tehnostrukture« in podjetništvo v funkciji samoupravljanja in nove tehnologije; VLADIMIR MILIĆ-ĐOKO TOZI: Preobrazba in socialna struktura Zveze komunistov Jugoslavije; RATKO BOŽOVIĆ: Umetnost v senci utilitarizma in pragmatizma; KRSTO KILIBARDA: Samoupravno angažiranje in struktura zveze komunistov; Prispевki: DAMDINI GOMBOZAV: Petdeset let mongolske revolucije; BRANKO PRIBIČEVIĆ: Samoupravljanje in industrijska demokracija; BRANA MARKOVIĆ: Politika dohodka in kolektivno sporazumevanje v Veliki Britaniji; STOJAN BULAT: Vloga, dejavnost in funkcije centralne banke; PRVOSLAV S. PLAVŠIĆ: Družbena moč in samoupravna kontrola sredstev množičnega komuniciranja; Pogledi: Drugi kongres samoupravljalcev Jugoslavije in problemi nadaljnega razvoja samoupravljanja; Prikazi: Dr. FERDO ČULINOVIĆ: Okupacijska razdelitev Jugoslavije (Dušan S. Bogdanović); Idejne koncepcije v delavskem gibanju (Strezo S. Kolovski); KARL KORSCH: Marksizem in filozofija (Miloje Petrović) J. P. SARTRE: Eksistencializem in marksizem (Dragan Monašević), LESLI VAJT: Znanost o kulturi — študija o človeku in civilizaciji (Kačuša Mijanović), ANTONINA KLOSKOWSKA: Iz zgodovine in sociologije kulture (Radoslav Đokić), NORMAN BIRNBAUM: Razredi in politična moč (Đorđe Popović, Jugoslovanske in tuje revije.

b

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- BIBIĆ Adolf: Engels kot kritik pozitivizma. Naši razgledi, Lj., 30. jul. 1971, št. 14.
- GISSENDBRECHT André: Petdeset let marksistične misli. Naši razgledi, Lj., 25. jun. 1971, št. 12.
- RUDOLF Branko: Ali res obstaja »kompas marksistične estetike? Naši razgledi, Lj., 27. avg. 1971). št. 16.
- SOLODIVNIKOV Vladimir: Klasici marksizma i nekapitalistički put razvitka. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 6, str. 1103—1113.

II. FILOZOFIJA

- GUMNIOR Hellmut: Pogovor s filozofom Horkheimerjem. Prostor in čas, Maribor, 1971, št. 5/6, str. 292—299.

III. SOCIOLOGIJA

- ARZENSEK Vladimir: Vaje iz sociologije. Problemi, Lj., 1971, št. 100, str. 12—15.
- BAJT Dragan: Odmevi strukturalizma pri nas. Naši razgledi, Lj., 30. jun. 1971, št. 14.
- JEROVSEK Janez: Birokratski model delovne organizacije. Naše gospodarstvo, Maribor, 1971, št. 3, str. 143—149.

JEROVSEK Janez: Teorija delovnih organizacij. Ljubljana, FSPN 1970. (I) + III + 320 str. (ciklost.) — sign. IV/2181.

JUŽNIČ Stane: Socialna in politična antropologija. Ljubljana, FSPN 1970. (I) + 290 str. (ciklost.) — sign. IV/2181.

MIHOVILOVIĆ Miro: Evolucija i utjecaj slobodnog vremena u savremenom društvu. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1971, št. 15, str. 92—96.

MOZINA STANE: Žarišča socialne diferenciacije. Delo, Lj., 14. avg. 1971,

RAJČ Rajko: Staro i novo u istom gradu. Komuna, Lj., 1971, št. 6, str. 10—14.

ZALOKAR Jurij: Razkroj in rast posameznika in družbe. Prostor in čas, Maribor, 1971, št. 5/6, str. 262—269.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- DOLAR Jaro: Kič in šund v literaturi. Naši razgledi, Lj., 25. jun. 1971, št. 12.
- : DRUSTVENI položaj i funkcije obrazovanja u procesu konstituisanja samoupravnog socialističkog društva. Krapinske Toplice 6. i 7. nov. 1969. Opatija 8. 9. i 10. dec. 1969. Beograd, Institut za pol. stud. FPN 1970. (Političke sveske. 4, 1969.) sign. 11. 935—1960/4.
- DUBIĆ Slavoljub: Uvođenje u naučni rad. (:Nauka i naučni metod:). Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika 1970. 130 + (I) str. — sign. II/11. 501.
- JAVORSEK Jože: Odgovornost (ob izjavi 9 režiserjev . . .) Delo, Lj., 7. jul. 1971.
- KAMENIK Ignac: Konec mita o knjigi. Naši razgledi, Lj., 25. jun. 1971, št. 12.
- KERMAUNER Taras: Problematičnost in neproblematičnost kiča. Naši razgledi, Lj., 13. avg. 1971, št. 15.
- KERMAUNER Taras: Beleške o narodu in kulturi. Dialogi, Maribor, 1971, št. 7/8, str. 421—434.
- KOBE Marjana: Literarni kič za najmlajše. Naši razgledi, Lj., 30. jul. 1971, št. 14.
- KOS Janko: Slovenska kultura in moderna civilizacija. III: Funkcija kulture v civilizaciji. Sodobnost, Lj., 1971, št. 7, str. 674—680.

- KRAMBERGER** Marijan: Sloveofilija slovenskih književnikov. *Sodobnost*, Lj., 1971, št. 7, str. 666—674.
- MAKAROVIC** Jan: Bistveni, predvsem vsebinski problemi. Naši razgledi, Lj., 30. jul. 1971, št. 14.
- MARTELANC** Tomo: »Vizija mondo-vizije«. Naši razgledi, Lj., 30. jul. 1971, št. 14.
- MESARIĆ** Milan: Suvremena znanstveno tehnička revolucija. Zagreb, Ekonomski institut 1971. (VI) + 162 + (I) str. — sign. II/11.364.
- MIKLAVC** Branko: Miletu Korunu, nekaterim režiserjem in javnosti. Delo, Lj., 10. jul. 1971.
- MIKULIĆ** Ivan: Država i kultura — mogućnost kulture. Pitanja, Zagreb, 1971, št. 23, str. 275—295.
- PETRIĆ** Ernest: Znanost na križpotju. Delo, Lj., 10. jul. 1971.
- : **RAZVOJ** bibliotekarstva u Sloveniji. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 7, str. 574—587.
- SENK** Janez: Pismo ravnatelja Drame SNa (Francetu Jamniku). Delo, Lj., 8. jul. 1971.
- TAVČAR** Ivo: Položaj »saveznič« organizacijo u kulturi. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 7, str. 543—546.
- VIDMAR** Josip: Živeti kulturno — živetvi višje. Delo, Lj., 17. jul. 1971.

VI. POLITIČNE VEDE

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- : **AKCIJSKI** program IS, skupščine SRS in republiških upravnih organov za uresničevanje nalog v zvezi z ekonomsko politiko in stabilizacijo v letu 1971. Delo, Lj., 12. jul. 1971. (posebna pril.)
- : **BESEDILO** osnutka ustavnih amandmajev od XXV do XLVII. K ustavi SR Slovenije Delo, Lj., 26 in 27. jul. 1971. (posebna pril.)
- : **DEVETNAJSTA** seja predsedstva ZKJ: v skladu z usmeritvijo devetega kongresa Komunist, Lj., 6. avg. 1971, št. 31.
- GACNIK** Dušan: Zveza mladine v sodobnih razmerah. Komunist, Lj., 23. in 30. jul., 6. in 27. avg. 1971. št. 29, 30, 31, 34.
- : **KAKSNA** je vloga subjektivnega faktorja v naši družbi. (RK SZDL o akciji 25 poslancev). Komunist, Lj., 13. avg. 1971, št. 32.
- KAVČIČ** Stane: Dopolniti moramo sistem in vso samoupravno strukturo utrditi na širši osnovi. Delo, Lj., 9. jul. 1971.
- KAVČIČ** Stane: Vrnimo se na reformne pozicije. Komunist, Lj., 20. avg. 1971. št. 33.
- KAVČIČ** Stane: Bodimo kritični, toda ne črnogledi. Delo, Lj., 23. jul. 1971.
- KRAIGHER** Sergej: Uresničevanje ustavnih amandmajev v praksi — bistven pogoj za stabilizacijo gospodarstva. Delo Lj., 13. jul. 1971.
- KRAIGHER** Sergej: Republika prevzema odgovornost. Delo, Lj., 7. avg. 1971.
- KRIVIC** Matevž: Ali je cene Matičič res kršil program in statut ZK? Komunist, Lj., 27. avg. 1971. št. 34.
- KRIVIC** Matevž: SZDL: čigav poslanec? Delo, Lj., 7. avg. 1971.
- MAĐOR** Mirko: Društvo, politika, omladina. Pitanja, Zagreb, 1971, št. 23, 31 str. (posebna pril.)
- MLAKAR** Vinko: Osnovna koncepcija urbanog sistema SR Slovenije. Komuna, Beograd, 1971, št. 4, str. 23 — 24.
- : **ODGOVORNOST** poslancev. Komunist, Lj., 6. avg. 1971, št. 31.
- PERIČ** Ivan: Sfera udruženog rada i njegovi institucionalni nosioci u tekstovima Ustava i ustavnih amandmana. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 6, str. 985 — 998.
- PILIĆ** Bogdan: Jugoslovenska socialistička samoupravna komuna. Komuna, Beograd, 1971, št. 2, str. 12. — 16.
- POPIT** Franc: Manj govoriti, več delati. Komunist, Lj., 30. jul. 1971, št. 30.
- POPOVIĆ** Milentije: Dalji razvoj samoupravnih društvenih odnosa u udruženom radu, mesnoj zajednici i opštini. Komuna, Beograd, 1971, št. 4, str. 2 — 10.
- RAVNIĆ** Anton: Obustava rada radnika u samoupravnom socializmu. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 6, str. 999 — 1026.
- RIBIČIĆ** Ciril: Nesoglasja, njihovo ozadje in bistvo — ZSJ. Naši razgledi, Lj., 25. jun. št. 12.
- RIBIČIĆ** Mitja: »Spoznal sem Jugoslavijo in njene vezne sile«. Komunist, Lj., 13. avg. 1971, št. 32.
- ROTAR** Zdenko: O »akcije 25 poslancev«. Delo, Lj., 5. avg. 1971.

RUS Vojan: O odgovornosti občinskih funkcionarjev in poslanca. Delo, Lj., 2. avg. 1971.

SKOK Aleksander: Odgovor. Komunist, Lj., 27. avg. 1971, št. 34 in Delo, Lj., 7. avg. 1971.

STAVREV Dragoljub: Kako izraziti opštino u ustavu SFRJ. Komuna, Beograd, 1971, št. 5, str. 2 — 3.

TITO znova predsednik SFR Jugoslavije. Skupščina razglasila predsedstvo države. Delo, Lj., 30. jul. 1971.

TITO: Naša enotnost porok varnosti in samostojnosti. Delo, Lj., 7. in 8. jul. 1971.

TOMAC Zdravko: Neka pitanja ustavne koncepcije općine. Komuna, Beograd, 1971, št. 5, str. 11 — 16.

—: USTAVNA reforma. Saopćenja sa kolokvija na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Zagreb, Centar za aktualni politički studij 1971. VIII + 271 str. — sign. II/11.396.

V. K.: Cene Matičič izključen iz Zveze komunistov. Komunist, Lj., 6. avg. 1971, št. 31.

VAVPETIČ Lado: U društvu samoupravljajča značenje javne uprave bitno se smanjuje: zabluda ili nova istina? Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1971, št. 15, str. 36 — 47.

VIPOTNIK Janez: Republiška ustava — dokument o SR Sloveniji kot suvereni samoupravni in državni skupnosti. Delo, Lj., 10. jul. 1971.

VIPOTNIK Janez: SZDL je politična nosilka kandidacijskega postopka. Delo, Lj., 22. jul. 1971.

3. Politični sistemi in organizacije:

BEBLER Aleš: Četrto stoletje »malih Združenih narodov«. Naši razgledi, Lj., 30. jul. 1971, št. 14.

CASTRO Fidel: Strukturalne promene u političko-ekonomskom sistemu Kube. Dunarodni rad. pokret, Beograd, 1971, št. 1, str. 37 — 63.

—: NOVI program razvoja Poljske. Medunarodni rad. pokret, Beograd, 1971, št. 1, str. 5 — 31.

—: OCENE KP ČSSR političkih zbivanja u Čehoslovačkoj. Medunarodni rad. pokret Beograd, 1971, št. 1, str. 113 — 152.

—: POLITIČKA rezolucija XXIII kongresa Socialističke partije Čilea. Medunarodni rad. pokret, Beograd, 1971, št. 1, str. 33 — 36.

4. Delavska in progresivna gibanja:

ABENDROTH Wolfgang: socialna zgodovina evropskega delavskega gibanja. (Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung. Prev. Franc Rozman.) V Ljubljani, CZ 1971. 178 + (II) str. — sign. I/2646.

STRBAC Cedomir: Spor informbiroja z Jugoslavijo in odnosi v mednarodnem delavskem gibanju. Komunist, Lj., 6. avg. 1971, št. 31.

5. Mednarodni odnosi:

DOLANC Stane: Internacionalizem je stvar suverenih subjektov. Delo, Lj., 31. jul. 1971.

MARKIČ Boštjan: Uresničevanje slovenske državnosti. Naši razgledi, Lj., 30. jul. 1971, št. 14.

SNOW Edgar: Mao mi je povedal. Naši razgledi, Lj., 13. avg. 1971, št. 15.

ZALOKAR Jurij: O psihologiji narodnega zatiranja. Naši razgledi, Lj., 25. jun. 1971, št. 12.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BAZIČ Nemanja: Odnos geografskog i ekonomskog činioca u svetlu Marksovog učenja o radnoj vrednosti. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1971 št. 15, str. 30 — 35.

FRANIČ Vesna: Društvena pomoč za izgradnju stanova i sistem subvencioniranja stanarina u nekim zemljama št. 5, str. 46 — 48.

HADŽIOMEROVIĆ Hasan: Društveno-ekonomska problematika razvoja nedovoljno razvijenih područja Jugoslavije. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1971, št. 15, str. 8 — 19.

MAŠIĆ Dušan: Prodaja stanova društvenog vlasništva je u suprotnosti sa društvenim interesima. Komuna, Beograd, 1971, št. 6, str. 38 — 39.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

—: AKTUELNA pitanja društvenog položaja i uloge informativne delatnosti i sredstva javnog informisanja. Novinarstvo, Beograd, 1970, št. 1 — 2, str. 212 — 223.

- BARBIĆ Ana:** Sredstva masovnog komuniciranja preuzimaju neke funkcije ličnih kontakata. *Novinarstvo*, Beograd, 1970, št. 1 — 2, str. 57 — 66.
- BOSNIĆ Slobodan:** Socijalne karakteristike stanovništva značajne za razprostranjenost štampe. *Novinarstvo*, Beograd, 1970, št. 1 — 2, str. 67 — 80.
- : **DRUŠTVENA** kritika u sredstvima komuniciranja u Jugoslaviji. *Beograd, Jugoslovenski institut za novinarstvo 1969.* (III) + 224 str. (ciklost.) — sign. IV/2185.
- KAMPERELIĆ Života:** Lenjin i novinarstvo. *Novinarstvo*, Beograd, 1970, št. 3 — 4, str. 35 — 51.
- KOSMAC France:** Televizija in kinematografija. *Naši razgledi*, Lj., 30. jul. 1971.
- KUVAČIĆ Ivan:** Ali televizija ogrožava človeka? *Ekran*, Lj., 1971, št. 83 — 84, str. 207 — 210.
- McLUHAN Marshall:** Poznavanje opština čovekovih prođužetaka. (*Understanding media*, Prev. S. Đorđević.) *Beograd (1971.) Biblioteka Današnji svet*, 9 — sign. 11.947 — 9.
- LEANDROV Igor:** Neka pitanja razvoja radija. *Novinarstvo*, Beograd, 1970, št. 3 — 4, str. 16 — 34.
- NUHIĆ Muhamed:** O jugoslovenskoj informaciji i jugoslovenskom u iformaciji. *Novinarstvo*, Beograd, 1971, št. 1 — 2, str. 5 — 11.
- OSOLNIK Bogdan:** Televizija in mednarodno sporazumevanje. *Naši razgledi*, Lj., 30. jul. 1971, št. 14.
- PETRIĆ Vladimir:** Televizija i masovno obrazovanje. *Novinarstvo*, Beograd, 1970, št. 1 — 2, str. 12 — 20.
- : **REZOLUCIJA** o informisanju u samoupravljajčkom društvu i zadacima Socialističkog saveza. *Novinarstvo*, Beograd, 1970, št. 1 — 2, str. 224 — 229.
- VREG France:** Razvojni model komunikacijskog sistema i njegova otvorenost. *Novinarstvo*, Beograd, 1970, št. 3 — 4, str. 3 — 15.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- BOŠNJAK Branko:** — Štefica Bahtijarević: Porodica u transformaciji — Crkva, religija, Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta 1970. (261) str. 1. p. (ciklost.) — sign. IV/2197.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- RUDOLF Janko:** Upor je bil edina pot. *Komunist Lj.*, 23. jul. 1971, št. 29.
- ZIHERL Boris:** *Revolucionarni in vsenarodni značaj OF.* *Borec*, Lj., 1971, št. 5, str. 338 — 343.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PIROČNIKI — SLOVARJI

- OTTOLENGHI Franco:** Veliki intelektualec. *Lukacs ... Naš razgledi*, Lj., 25. jun. 1971, št. 12.
- SIKORA František:** Izvori informacija i kibernetika. *Novinarstvo*, Beograd, 1970, št. 3 — 4, str. 70 — 82.
- VUKČEVIĆ Radovan:** Bibliografija i dokumentaciono-informativna služba. *Novinarstvo*, Beograd, 1970, št. 3 — 4, str. 52 — 57.

3. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

- FREY Gerhard:** *Philosophie und Wissenschaft. Eine methodenlehre.* Stuttgart 1970. (1970.) 144 str. (*Urban Bücher*, 133.) — sign. 2635—133.
- HORN Andreas:** *Kunst und Freiheit. Eine kritische Interpretation der Hegelschen Asthetik.* Den Haag, M. Nijhoff 1969. X+104 str. — sign. II/11. 387.
- LENK Hans:** *Philosophie im technologischen Zeitalter.* Stuttgart (1971.) 174 str. (*Urban Bücher*, Reihe 80. 807.) — sign. 2635—80/807.
- MARCUSE Herbert:** *An Essay on Liberation.* Boston, Beacon Press (1969.) X+(I)+91 str. — sign. II/11. 410.

III. SOCIOLOGIJA

- ABBOTT Joan:** *Student Life in a Class Society.* Oxford, Pergamon Press (1971.) XXIV+641 str. — sign. II/11. 420.
- BARTON Allen H.:** *Communities in Disaster. A sociological analysis of collective stress situations.* Garden City & New York, Doubleday 1969. XLVIII +352 str. — sign. II/11. 422.

- BOURDIEU Pierre:** Zur Soziologie der symbolischen Formen. (Aus dem Französischen von W. H. Fietkau.) (Frankfurt am Main), Suhrkamp (1970.) 205 str. — sign. 12. 612.
- : **The CORPORATION in Modern Society.** Ed. with an introduc. by E. S. Mason. New York 1970. XV+335 str. (Atheneum. 86.) — sign. 12. 615—86.
- : **FAMILIES in East and West.** Socialization process and kinship ties. Ed. by Reuben Hill and René König. . . Paris, The Hague, Mouton (1970.) XIV+630 str. — sign. II/11. 413.
- FRANCOV G. P.:** Filosofija i sociologija. Moskva, Nauka 1971. 687+(I) str. (cir.) — sign. II/11. 372.
- : **GOSUDARSTVENNYJ i obščestvennyj kontrol' v SSSR.** Pod redak. V. I. Turovceva. Moskva, Nauka 1970. 333+(III) str. (cir.) — sign. 588 — sign.
- GRATHOFF R. H.:** The Structure of Social Inconsistencies. A contribution to a unified theory of play, game, and social action. The Hague, M. Nijhoff 1970. VIII+186 str. — sign. II/11. 390.
- GURR T. R.:** Why Men Rebel. Princeton, Princeton Univ. Press 1970. XI+421 str. — sign. II/11. 401.
- HILLERY G. A.:** Communal Organizations. A study of local societies. Chicago & London, The University of Chicago Press (1968.) XV+374 str. — sign. II/11378.
- JARVIE I.:** Towards a Sociology of the Cinema. A comparative essay on the structure and functioning of a major entertainment industry. London, Routledge & Kegan Paul (1970.) XIX+394 +15 str. — sign. II/11. 371.
- MASARYK T. G.:** Suicide and the Meaning of Civilization. (Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der modernen Civilisation.) Transl. by W. B. Weist and R. G. Batson. . . Chicago and London, Chicago University Press (1970.) XLI+242 str. — sign. 12.647.
- : **METODOLOGIČESKIE voprosy obščestvennyh nauk.** (Redak. G. K. Lammagina.) (Leningrad), Leningradskij universitet 1968. 295+(I) str. — sign. II/11. 365.
- ODUM H. T.:** Environment, Power, and Society. New York, Wiley-Interscience (1971.) IX+311 str. — sign. II/11. 414.
- OFSHE Lynne:** Utility and Choice in Social Interaction. By Lynne and Richard Ofshe. Englewood Cliffs, Prentice Hall (1970.) IX+202 str. — sign. II/11. 411.
- : **READINGS on Modern Organizations.** (Ed. by): Amitai Etzioni. Englewood Cliffs (1970.) IX+290 str. (Readings in Modern Sociology Series. 8.) — sign. II/10. 260—8.
- : **READINGS on Population.** (Ed. by): David M. Heer. Englewood Cliffs (1968.) IX+234 str. (Readings in Modern Sociology Series. 6.) — sign. II/10. 260.
- : **READINGS on Social Change.** (Ed. by): Wilbert E. Moore, Robert M. Cook. Englewood Cliffs, (1967.) IX+242 str. (Readings in Modern Sociology Series. 3.) — sign. II/10. 260—3.
- : **READINGS on Social Stratification.** (Ed. by): Melvin M. Tumin. Englewood Cliffs, (1970.) IX+454 str. (Readings in Modern Sociology Series. 9) — sign. II/10. 260—9.
- : **READINGS on the School in Society.** (Ed. by): Patricia Cayo Sexton. Englewood Cliffs, (1968.) X + 271 str. (Readings in Modern Sociology Series. 7.) — sign. II/10. 260—7.
- SHEPPARD Jon M.:** Automation and Alienation. A study of office and factory workers. (Cambridge & London, The M. I. T. Press 1971.) XII+163 str. — sign. 12.639.
- : **STATE and Society.** A reader in comparative political sociology. Ed. by Reinhard Bendix. Boston, Little, Brown and Co. (1968.) VIII+648 str. — sign. II/412, —

IV. PSIHOLOGIJA

- TANNEBAUM Arnold S.:** Psychologie sociale de l'organisation industrielle. Trad. de l'anglais par M. Péreineau. B. K. Edit Hommes et techniques (1967.) XI+125 str. — sign. II/11. 336.
- ZAJONC R. B.:** Social Psychology. An Experimental Approach. Belmont, Brooks & Cole (1969.) VIII+120 str. — sign. II/11. 313.

Dr. BESTER, Mara: Social Services in Self-management System
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 10, p. 1338—1350, Ljubljana 1971

The author formulates the fundamental point of departure for shaping the concept of social services in self-management system. According to the opinion of the author it is a question of the concept which takes into account the economic and social-political reasons which have dictated the abandonment of the budget system of financing in this field. Still the new system of social services cannot mean a return to the commodity production of such services since the motives which dictated elimination of these activities from the laws of commodity market in the past are relevant in present circumstance also. The economic reasons for the new concept of social services lie above all in the necessary shaping of the »social costs of factors« as a criterion for the allocation of production factors that is in the necessary merging of both spheres of social participation on new basis. Further economic reasons are the necessity of rational functioning in the discussed field with regard to the fact that also today a considerable part of the netire fund come to special services, etc. The socio-political reasons lie in the necessary deetatization also in the discussed sphere, since self-management as a production relation cannot be limited only to a part of social activities.

UREVC, Franc: Economic System and Economic Behaviour,
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 10, p. 1351—1359, Ljubljana 1971

Improper economic movements always pose the question, whether the reason is the economic system or the incorrect manipulation of economy. At this the question must be asked, why economic measures and instruments — tested and effective elsewhere — have no effect here. I think that economic activities and economic system are dialectically connected in a special way and influence each other. Economy influence the adoption of a certain economic system, still when the latter is accepted it begins to exert profound influence upon good or bad behaviour of economic subjects. A principled adherence of economic subject to a certain economic system or regime does not mean that in practice we will not act so as to cause damage to the system as a whole. It is a question of whether the self-management system will prove internally firm enough to take upon it self also the consequences of its own wrong decisions or not. With us non-liquidity has emerged because the system tolerates it. It permits the enterprises not to invest the appropriate part of accumulation into working capital. State provisions even give rewards for such activities.

UDK 351 (497.1):331.152.1

BESTER, dr. Mara: Družbene službe v samoupravnem sistemu
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 10, str. 1338—1350

Avtorica formulira osnovna izhodišča za oblikovanje koncepcije družbenih služb v samoupravnem sistemu. Gre za koncepcijo, ki po eni strani upošteva, po mnenju avtorice, ekonomske in družbenopolitične razloge, ki so narekovali opustitev budžetskega sistema financiranja na obravnavanem področju. Po drugi strani pa novi sistem družbenih služb ne more pomeniti povratka na blagovno produkcijo zadevnih storitev, kajti motivi, ki so v preteklosti narekovali izdvojitev teh dejavnosti iz blagovno tržnih zakonitosti, ostajajo slej ko prej relevantni tudi v naših razmerah. Ekonomski razlogi za novo koncepcijo družbenih služb leže predvsem v nujnosti oblikovanja »družbenih stroškov faktorjev« kot kriterija za alokacijo produkcijskih faktorjev, torej v nujnosti spajanja obeh področij družbenega udejstvovanja z novih osnov. Ekonomski razlogi pa so, nadalje, v nujnosti racionalnega poslovanja na obravnavanem področju glede na dejstvo, da še danes odpada velik del celotnega fonda dela na družbene službe itd. Družbenopolitični razlogi pa so v nujni deatizaciji tudi na obravnavanem področju, ker samoupravljanje kot produkcijski odnos ne more ostati omejeno le na del družbenih dejavnosti.

UDK 338.98 (497.1)

UREVC, Franc: Gospodarski sistem in gospodarsko ravnanje
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 10, str. 1351—1359

Ob neustreznih gospodarskih gibanjih se vedno postavi vprašanje, ali je vzrok v gospodarskem sistemu ali napačnem ravnanju gospodarstva. Ob tem se postavlja tudi vprašanje, zakaj pri nas ne učinkujejo gospodarski ukrepi in instrumenti, ki so drugod preskušeni in učinkoviti. Mislim, da je med gospodarskim delovanjem in gospodarskim sistemom svojska dialektična povezanost in medsebojna vplivnost. Gospodarstvo sicer vpliva na to, kakšen gospodarski sistem bo sprejet, ko pa je le-ta sprejet, začne odločilno vplivati na dobro ali slabo obnašanje gospodarskih subjektov. Načelna pripadnost gospodarskih subjektov določenemu družbenoekonomskemu sistemu ali režimu še ne pomeni, da v praksi ne bomo ravnali tako, da to sistemu kot celoti škoduje. Gre za to, ali se bo samoupravni sistem izkazal notranje toliko trden, da bo lahko prevzel nase tudi posledice lastnih konkretnih napačnih odločitev ali ne. Do nevidnosti je pri nas prišlo in prihaja preprosto zato, ker to sistem dopušča. Dopušča, da podjetjem ni treba vlagati ustreznih del akumulacije v obratna sredstva. Državni ukrepi pa tako ravnanje celo nagrajujejo.

UDC 382.14 (497.12)

MASTNAK, Miro: Connection of Slovenia with International Economy
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 10, p. 1359—1369, Ljubljana 1971

The development programme is prepared with delay when Slovenia is lagging behind some other Republics in some very important fields. The co-operation of East and West challenges our hopes that our economy be the »bridge« between the two. The materials concerning the development programme give too loose a definition of production activities which should be the carriers of economic development. With export Slovenia covers less import than the Yugoslav average; still together with non-commodity exchange it has a positive balance. This calls our attention to the necessary change in production and export structure. Slovene national economy is lagging behind the other national economies in Yugoslavia. Slovenia has not sufficiently developed those sectors which are most expansive and has not created large production groups. The centres of prospective activities emerge outside Slovenia. The level of automatization is lower in Slovenia. The national income is only a one-sided pointer which does not give a true picture. Also with regard to education the structure of employees in Slovenia is under the Yugoslav average. The decline of Slovene economic vigour causes »brain-drain« thus worsening the education structure. A profound reorganization of economic structure and faster connection with international economy constitute two essential conditions for the development of the self-management free socialist community.

UDC 355.3:352(497.1)

DJUROVSKI Lazar: Communes in the System of People's Defence
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 10, p. 1460—1472, Ljubljana 1971

The author discusses the role and the position of the commune in the system of people's defence as defined by the Constitution and the Law on national defence and compares these with the real position and possibilities of communes. At this he establishes that there exist actual differences among Yugoslav communes with regard to the largeness of their territory, number of settlements, number of inhabitants, the achieved level and structure of their economic development, number of employed inhabitants, level of education or literacy of inhabitants, the number of cultural, health, social and other institution in the commune, number of workers employed abroad, etc. These are indicators with essential influence upon the possibilities of planning a unified system of defence, and above all on the stable and permanent financial sources for such purposes. The author establishes that the social community must not permit that in the underdeveloped communes there exist an »underdeveloped« people's defence and that the great tasks of communes in this field represent one more reason for changing the present distribution rates among socio-political communities.

UDK 382.14 (497.12)

MASTNAK, MIRO: Povezovanje Slovenije z mednarodnim gospodarstvom
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 10, str. 1359—1368

Razvojni program pripravljamo z zamudo, ko je Slovenija začela že zaostajati za drugimi republikami na nekaterih izredno pomembnih področjih. Sodelovanje med Vzhodom in zahodom rahlja upe, da naj bi bilo naše gospodarstvo »trgovinski most« med njima. Gradivo za razvojni program vse preveč ohlapno opredeljuje proizvodne dejavnosti, ki naj bi nosile gospodarski razvoj. Slovenija pokriva z izvozom manj uvoza kot Jugoslavija v poprečju; toda z neblagovno menjavo vred ima pozitivno bilanco. To opozarja, kako nujna je preosnova proizvodnje in izvozne strukture. Slovensko gospodarstvo zaostaja za drugimi nacionalnimi gospodarstvi v Jugoslaviji. Slovenija je premalo razvijala tiste sektorje, ki so najbolj ekspanzivni, in ni ustvarila večjih proizvodnih skupin. Središča perspektivnih dejavnosti nastajajo zunaj Slovenije. V Sloveniji je stopnja avtomatizacije najnižja. Višina nacionalnega dohodka ni vselej zadovoljivo merilo gospodarske razvitosti. Tudi kvalifikacijska, izobrazbena sestava zaposlenih je v Sloveniji pod jugoslovanskim poprečjem. Pešanje slovenske gospodarske moči povzroča »beg možganov«, ki še slabša izobrazbeno sestavo. Korenita preosnova gospodarske strukture in hitrejše povezovanje z mednarodnim gospodarstvom sta med bistvenimi pogoji za razvoj samoupravne svobodne socialistične skupnosti.

UDK 355.3:352(497.1)

DJUROVSKI, mr. Lazar: Občine v sistemu vseljudske obrambe
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 10, str. 1460—1472

Avtor obravnava vlogo in mesto občine v sistemu vseljudske obrambe kakor ju opredelujeta ustava in zakon o narodni obrambi ter ju primerja z resničnim položajem in možnostmi občin. Pri tem ugotavlja, da obstajajo med jugoslovanskimi občinami dejanske razlike glede na velikost ozemlja, število naselij, število prebivalstva, doseženo raven in strukturo ekonomske razvitosti, število zaposlenih, nivo izobrazbe oziroma pismenosti prebivalstva, število kulturnih, zdravstvenih, socialnih in drugih institucij v občini, število zdomcev itd. To so kazalci, ki bistveno vplivajo na možnosti snovanja enotnega obrambnega sistema, zlasti na stabilne in stalne finančne vire za te namene. Avtor ugotavlja, da družbena skupnost ne more dovoliti, da bi bila v nerazvitih občinah »nerazvita« tudi vseljudska obramba in da so obsežne naloge občin na tem področju še razlog več, da se spremenijo dosedanja delitvena razmerja med družbeno-političnimi skupnostmi.

Popravek

V oceni knjige Franceta Bučarja »Vprašanja sodobne organizacije« (TiP. št. 8-9/71) na str. 1319 je v drugem stolpcu v drugem odstavku z lekturo bistveno spremenjena recenzentova misel, »... da se temu modelu delavci dokaj množično odpovedujejo, odpovedujejo pa se mu tudi strokovnjaki.« Avtor je zapisal, »... da ta model delavci dokaj masovno zapuščajo, zapuščajo pa ga tudi strokovnjaki,« s čemer je meril na emigracijo, ne pa na odpovedovanje (samoupravnemu) modelu, kot bi lahko kdo iz popravljenega stavka razbral. Avtorju J. Jerovšku se za napako vljudno opravičujemo.

TEORIJA in PRAKSA

iz vsebine naslednjih števil

- CVETA MLAKAR: Blagovni značaj gospodarjenja v samoupravnem socialističnem gospodarskem sistemu
 - NIKO TOŠ: Razvoj cestnega omrežja v Sloveniji (sociološke razsežnosti)
 - AKTUALNI INTERVJU: Vloga poslanca v družbenopolitičnem sistemu
 - MILAN DIVJAK: Pedagoška akademija med znanostjo in prakso
 - JOŽE ŠTER: Problemi razvoja slovenske znanosti
 - ALEKSANDER KUTOŠ: Samoupravljanje v visokem šolstvu
 - BRANKO ĐUKIĆ: Lenin in samoupravljanje
 - BORISAV DŽUVEROVIĆ: Javno mnenje mladih in mladinsko-študentski tisk
 - ZORAN ATANACKOVIĆ: Proučevanje političnih sistemov v deželah v razvoju
 - STANE MOŽINA: Interesi samoupravljalcev za odločanje
 - RUDI LEŠNIK: Naša družba v očeh študentov pedagoške akademije
 - DRAGO DEMŠAR: O filmski cenzuri pri nas
 - JANEZ JEROVŠEK: Komuniciranje v delovni organizaciji
 - JANUSZ ZIOLKOWSKI: Metodološki problemi v sociologiji regionalnega razvoja
-